

Palócföld

L. ÉVFOLYAM 2004. 1-2. SZÁM

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Gyukics Gábor, Pintér Lajos,
Simek Valéria versei,
Lukáts János elbeszélése
Tandori Dezső esszéje

Klasszikusok megidézése:
Gárdonyi Géza, Jókai Mór,
Márai Sándor, Mikszáth Kálmán

Magyarországról sokféleképpen:
Gyöngyösi István, Peresi Klára,
Solymár József, Sulyok László írásai

Nógrád megye művészei:
Kovács Bodor Sándor filmportréi
Hibó Tamásról és Hegedűs Morganról

Nógrádi írók, nógrádi könyvek

Ács Irén: *Hollókő* (1975)
(Részlet)

PALÓCFÖLD

Salgótarján, 1954 december hó.

I. évfolyam 1. szám

RÉSZLETEK AZ ELSŐ SZÁMBÓL:

BEKÖSZÖNTŐ

Ma új lapot adunk az olvasó kezébe: a „Palócföld” első számát. A „Palócföld” a Hazafias Népfrent és a Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat kulturális folyóirataként indul. Célja, hogy a megye történelmi-, föld- és néprajzi, zenei, képzőművészeti, irodalmi értékeit feltárja, közkinccsé tegye. A természettel összefüggő tudományos – műszaki, mezőgazdasági – eredményekről, törekvésekről is beszámol. Az új kultúra virágfakasztója akar lenni a gazdag hagyományok talajából. A nagy szülöttek: Mikszáth, Madách, Balassi, Benczur kötelező örökségét vállalja. Vagyis az alkotó béke védelmét, a legszebb küldetést.

MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Utazás Palóccországban*

Óh, kedves virágai a palócföldnek! A tündéerkert se szebb talán, a kelet gyöngyei se bájolóbbak, mint a ti boróka-bogyóitok. Ez a szőnyeg, amely az én bölcsöm alá volt terítve, amelyet én annyiszor megtapodtam. Valami édes csiklandozást érzek a talpamon, ha rátok lépek... vagy hogy talán a szívemben van az...

DR. PATAY PÁL: *Megyénk őslakossága*

Élt-e Nógrádban az ősember? Mióta lakik Nógrádban az ember? Ezek a kérdések hangzanak el unos-untalanul a régészek között. Az első kérdésre igen egyszerűen felelhetünk: élt.

NYÉKI LAJOS: *Madách Imre*

Ahogy Madách-értékelésünk kollektív munka eredménye – fokozottabban az, mint bármely más íróé –, az együttműködés a költő műveinek szélesebb körű ismertetésében is elengedhetetlen. Szükséges tehát, hogy a megye értelmisége javaslataival, bírálataival – kihasználva e folyóirat lehetőségeit –, minél tevékenyebben segítse elő korszerű népszerűsítését.

BOBÁL GYULA: *A béke első karácsonya*

Teltek, múltak a napok. Októbert felváltotta november. A sok gonoszságon könnyezett az emberrel a természet is. Állandóan esett az eső. Az idegen, nehéz csizmák már mélyre taposták a telep felázott útjait. Egyre nehezebbé vált az élet. Csendőrök mellé idegen ajkú, vad tekintetű németek is állottak. Rabok lettek otthonukban a bányászok.

Tartalom

<i>Fried István</i>	Egy közép-európai írórsors (Márai Sándor és a ma Európája)	3
<i>Pintér Lajos</i>	A hely színei (versek)	14
<i>Simek Valéria</i>	Homályban; Árnyéktócsák; Érintések (versek)	19
<i>Tandori Dezső</i>	Költészetről, költőkről (esszé)	21
<i>Gyukics Gábor</i>	Kettő között; Berendezett arcok (versek)	34
<i>Lukáts János</i>	A lovag és a ló (elbeszélés)	35
<i>Somi Éva</i>	Jókai-mérlegen	47
<i>Hajdu Péter</i>	A jó palócok mozdíthatatlan világa	56
<i>Keller Tamás</i>	Egy történet több nézőpontból (Gárdonyi Géza házasságáról)	70
<i>Heltai Gyöngyi</i>	A „hagyományos komikus” játékmód társadalomtudományi kontextusa	85
<i>Szigethy Gábor</i>	Múltkóstoló – Líra, dráma, epika	98
<i>Sulyok László</i>	Csákánykő baljós árnyékában (Recsk 50 év után)	103
<i>Solymár József</i>	Üzenet az örökkévalóságnak – Boszorkányok Palócföldön	132
<i>Gyöngyösi István</i>	Félidőben, félúton (Magyarországi tényképek 2003 első félévéről)	150
<i>Peresi Klára</i>	Iskolaorvosi tapasztalataim	158
<i>Kovács Bodor Sándor</i>	Két művészportré (Hegedűs Morgan, Hibó Tamás)	163
<i>Gera Mihály</i>	A boldog fotóriporter	173
<i>Szarka Klára</i>	„Halló, itt az Ács nyüzsög!”	175
<i>Praznovszky Mihály</i>	Madáchról, mindig elfogultan	178
<i>Végh Károly</i>	Rajki László Szentendrén	181
<i>Kovács József László</i>	Költő is, festő is (Büki Attila új verseskötetéről)	187
<i>Bakonyi István</i>	Kritika helyett (Serfőző Simon Közel, távol című kötete ürügyén)	192
<i>Baráthi Ottó</i>	Többfelvonásos előadás (Csongrády Béla: Zsinórpadlás nélkül című könyvéről)	194
<i>Pályázati felhívások</i>		200

E számunk illusztrációit Ács Irén fotóiból válogattuk.

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
L. évfolyam
2004. 1–2. szám, január–április

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(Párizsi Magyar Műhely)

Szerkesztők:
DUKAY NAGY ÁDÁM
DR. KOVÁCS ANNA

BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ szerkesztőségi titkár
Telefon: 32/310-140

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
Polar Stúdió, Salgótarján

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 16–18 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777
Fax: 32/316-482

Internetcím: www.bbmh.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmh.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrássy út 45.

2004-ben megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 300 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1 500 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük,
de nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867
INDEX: 25925

Nógrád megye Madách-díjas folyóirata
(2004)

EGY KÖZÉP-EURÓPAI ÍRÓSORS

(Márai Sándor és a ma Európája)

*„Ami összekötötte az egészet, az a titokzatos
kötőanyag nem hat többé. Minden szétesett, részleteire.”*

*„Talán minden a szavakon múlik, melyeket idejében
kimond, vagy elhallgat, vagy éppen leír az ember.”*

(Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek*)

A mottóul választott két Márai-idézet lényegében kijelöli és érzékelteti azt a világfelfogást, amelynek egyként forrása a személyiség és a nyelv századfordulós válságán érzett „gond”, amely viszont Hofmannstahl és Rilke világszemléletét szintén alakítja, de ezzel ellentétben a reménykedés is, az író végső menedékének, igazi hazájának tartott nyelv tisztelete; hiszen ezen a nyelven, e nyelv által fogalmazható meg egy olyan XX. századi értelmiségi magatartás etikája, amelynek egyfelől mértékegysége az ellenállás mindenféle politikai, ideológiai szélsőséggel szemben, másfelől jellemzője egy ideálpolgárság képviselője, műveltségének újragondolása, teremtő továbbkalmazása. Míg Márai Sándor és nemzedéke kénytelen volt tapasztalni az egészszelvűség csődjét, a reflektálatlan és naiv fejlődéshit magabiztosságának szétesését, valamint azt az egyetemessé mélyülő válságot, amely az 1930-as évekre (Európában Oswald Spengler és/vagy Ortega y Gasset alapvetésére építve) a személyiség és a nyelv hitetlenné, in-autentikussá válásában nyilvánult meg, a személyes sors már az 1920-as években rádöbbsentette őket arra, hogy az írói lázadás az avantgárd epizódját követőleg a modernség felülírását igényli; más-képpen fogalmazva: az író- és értelmiségi-szerep átgondolására van szükség, minthogy az európai újrendezési kísérletek kaotikus állapotba fúltak, s hozzájárultak totalitárius államok szerveződéséhez.

Márai Sándor különösképpen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a személyiség, a regionalitás, a nemzeti önmeghatározás és az európaiság

problémáival (mind publicisztikájában, mind szépirodalmi műveiben) szembenézzen és konfrontálódjék. A kisvárosi polgári civilizáció ellen zendülve az első világháborút követő forradalmak zűrzavarának részese lett, hogy hamar megtapasztalja és különféle formában élje meg a kisebbségi sorsot. Először 1919-ben, a területi átrendeződés során lett a Csehszlovákiába került magyarság sajtójának munkatársa, ezt követőleg fiatalkori, majd egy évtizedes német- és franciaországi időzése (1919-1928), valójában akkori szinte sehová nem tartozása döbbsentette rá arra, hogy csak magyar íróként lehet a „nemzeti” és az „európai” szemléletek konfrontálódásának krónikása; 1928-ban Magyarországra visszatérve a polgári kultúrában nevezte meg azt a szellemi életformát, amelyben életműve alakulhat; ám ebben viszonylag kevés közép-európai szerzővel rokonítható (talán Karel Čapekkel), inkább Thomas Mann és André Gide művészeté felé tájékozódott Márai. S mert neki is, mint az 1920-as, 1930-as esztendők minden írójának meg kellett vívnia a maga „szabad-ságharcát” az idővel és a térrel, valamint a szellem emberével ellenséges (egyre ellenségesebb, kronotopikus viszonyokkal, Virginia Woolf és Proust művészetét elemezte, értékelte, a magyar irodalomban pedig annak a Krúdy Gyulának kevesek által méltó helyén látott prózáját tekintette a XX. századi magyar irodalom (egyik) csúcsteljesítményének, amely viszont egy irodalmi Monarchia-koiné alakításában szerzett érdemeket, Bruno Schulz, Franz Kafka, Karel Čapek, Arthur Schnitzler, Italo Svevo és nem utolsósorban Joseph Roth társaságában. E különféle metodológiákat kidolgozó szerzők lényegében a Monarchia szellemi életére, soknyelvűségére és sokkulturáltságára reagáltak, és mai szemmel olvasva olyan közösnek látott *nyelven* szólaltak meg, amely a Monarchia-irodalom jellegzetességének tetszik, nevezetesen centrum és periféria sohasem békés, sohasem idilli, mégis egymást kölcsönösen feltételező, egymásra épülő világot járták be műveikben. Részben tematikailag, részben gondolkodástörténetileg, valamiképpen ahhoz hasonlóan, amiként később Márai tette *A gyertyák csonkig égnek* című regényben. (Más kérdés, hogy a sokféleség egységének, illetőleg az egység sokféleségének eszméjét és gyakorlatát Márai Sándor önnön családtörténetéből is merít(h)ette: ez a család a leginkább Kassa és Bécs között élte életét, tagjai között magyar jogászprofesszort, európai kávéházakban, hotelekben muzsikáló zenészt, világhírű balett-táncosnőket, filmrendezőt találunk. Akiknek „fölménői” részint Morvaországból, részint Észak-Magyarországból, részint Bécsből, illetőleg a Monarchia más-más

helyeiről érkeztek a családba, hogy szétszóródjanak az egykori Monarchiában. Ám ez a biográfiai és családtörténeti élmény polgárság „saga”-vá poétizálódik át. S minthogy Márai bécsi rokonait megidézve és a századfordulós *Jung Wien* szerzőinek ismeretében emlékezett több ízben a Monarchia világára, lényegében ennek a századfordulós modernségnek, nyelvtudatnak, személyiségfelfogásnak kérdéskörét szembesítette a XX. századi történeti, esztétikai és személyes tapasztalatokkal).

A gyertyák csonkig égnék csak szereplői visszaemlékezésekben idézi föl, méghozzá a gazdag tábornok és a szegénysorból kiemelkedő Konrád aspektusából, egyfelől a centrum-periféria konfrontálódást, másfelől utalásszerűen a Rend és a Rendszer által elfedett társadalmi, szellemi megosztottságot, a másik oldalra kerülés lehetőségét. Amely aztán Márai életében előbb belső, majd valódi emigráns-sors formájában rideg valósággá lett. S amely fölvetette számára az íróként létezés megváltozott esélyeit. S amely addig használt terminológiája és világszemlélete újragondolására készítette. A belső emigráció előbb a fasizálódásnak, utóbb a szovjetizálásnak szólt, hogy aztán elhagyván Magyarországot ne csak keresse azt a helyet (Itália és az Egyesült Államok között), ahol nem „szabadon lebegő értelmiségiként” létezhet. Elmúlt hetven esztendő, amikor naplójegyzeteiben újra számot vetett időszerű európai problémákkal, s követendő tapasztalatként a Monarchia példáját hozta elő. *A gyertyák csonkig égnék* idilli-poétikus rajzához képest racionálisabb, talán kevésbé megragadó annak a szükségszerűségnek és kényszerűségnek elemzése, amely végeredményként az Európai Unió létrehozhatósága mellett érvel. Egy 1973-as bécsi látogatás idézi föl *A gyertyák csonkig égnék* egykori császári és királyi katonájának élményét, s ennek időszerűségét éppen az kölcsönzi, hogy a megosztott, nyelvében és kultúrájában széttartó Európa strukturáltságában újra fölfedezni véli a sokféleség egységének lehetőségét, mint az Osztrák-Magyar Monarchia kísérletét; amely kísérlet azonban modellként szolgálhat az 1973-as esztendő kételkedői számára, akiknek egy polgártudatú (valójában nem burzsoá-, hanem citoyen-tudatú), a megértésben és befogadásban érdekelt világ megteremtődése egyelőre utópiának tetszik. Mindezzel szemben ezt olvashatjuk Márai 1973-as napló-bejegyzésében:

„A bécsi Burgban, a császár dolgozószobájában érvet lehet találni az aggályoskodók ellen, akik azt mondják, az Egyesült Európa elképzelhetetlen, mert a nyelvi sokféleség megakadályozta az integrálódást. Az Osztrák-Magyar Monarchia volt a bizonyág, hogy különféle nyelveket

beszélő népek közigazgatási, gazdasági harmóniában tudnak együtt élni. Ebben a császári dolgozószobában az audienciára jelentkezők közül sokan nem, vagy alig tudtak németül; beszéltek, dadogva, magyarul, csehül, szlovénül, lengyelül – és az egész mégis egység volt, a szerkezet működött, a kerekek forogtak. A Közös Piac, ha egyszer kiterjedt Kelet-Európára, közelebb hoz egymáshoz népeket, melyek nem értik vagy csak ódzkodva beszélnek egymás nyelvét; a gazdasági érdekközösség megteremti az emberi közeledés lehetőségét. Ferenc József udvariasan motyogott csehül, magyarul, de »otthon« csak németül beszélt – mégis a nagy Szerkezet működött, a különféle nyelvek segítségével és azok felett is.”

A nyelvi-kulturális különbözőségek, így Márai, nem akadályai sem a kulturális közeledésnek, sem a multikulturalitás újra-gondolásának, sem az európaiság eszméje kiegyenlítődésének és átszerkesztésének. Hiszen – még ha 1973-ban *rückwärtsgerwandte Utopie*-ként (visszafelé irányuló utópiaként) rajzolódik föl egy Európa közepén valaha létezett „államszövetség”, amelynek belső feszítőerejéről ezúttal nem volt szó, inkább arról, hogy gazdaságilag (és kulturálisan) prosperáló nemzetegyüttesként Európa közepén funkcionált, ennek történeti tapasztalatai ennél fogva elhanyagolhatatlanok az egységesülő Európában. S hogy Márai Sándor nem Európa földrajzilag nyugati felének törekvéseit kommentálva érzékeltette azt, hogy számára az európaiság nem merő idea, nem utópikus elgondolás, nem elsősorban egy inkább tételezett, mint körülírható kultúra reprezentánsa, idézzük föl, mit írt ugyanerről 1936-ban, *Napnyugati őrvjárat* című útirajzában, amely Ausztria, Franciaország és Anglia meglátogatását követőleg született. Hangsúlyos mozzanata az úti előkészületnek a Spengler-olvasás. Márai nemzedékének világszemléletére elhatározó hatással volt *A Nyugat alkonyja* (*Untergang des Abendlandes*) tanulmányozása, amely számukra a Goethe reprezentálta fausti ember és műveltség hanyatlását, veszélyeztetettségét, illetőleg elhalását diagnosztizálta. Aligha tagadható, hogy egy 1947-es útirajza Márainak, az *Európa elrablása*, amely a második világháborút követő svájci, olasz- és franciaországi utazásáról készült jegyzeteket közli, egy műveltség befejeződését, kimúlását érzékeltette, azt nevezetesen, hogy a két világháború szétfoslatta az európaiság, az európai humanizmus fenntarthatóságába és megőrizhetőségébe vetett illúziókat. Az *Európa elrablása* a dezillúzió krónikája, amely nemcsak kronológiailag iktatódik be a már idézett 1973-as és az alább idézendő 1936-os útirajz közé, hanem

szemléletesen mutatja a történelmi, politikai, gazdasági és kulturális változásokra érzékenyen reagáló író-gondolkodó személyes világtörténelmének alakulását; miként elszenvedője az európai történéseknek, és e történésekkel szemben miként kísérli meg naplójegyzetekké formálni egy közép-európai értelmiségi sorslehetőségeit. 1936-ban még ekképpen gondolja el az Európát megosztó kérdéseket, amelyekre Márai az egyesülés, a szövetkezés esélyének felvázolásával igyekszik felelni:

„Harminc állam él egymás mellett és egymás ellen e földrészen, vámhatárokkal, ellenséges meggyőződésekkel, elzárkózva és titokzatos idegenkedéssel, harminc állam liheg asztmatikusan, »békét kötnek«, mely néha kegyetlenebb, mint a háború. [...] Arról van szó, hogy e harminc államból, e kétféle Európából valamilyen megegyezéssel, talán egy új termelési rend közös nevezőjének jegyzében, egységes Európát kell teremteni, mert máskülönben elpusztul.”

A magam részéről nem tudnék arról beszámolni, hogy Márai Sándort intenzívebben foglalkoztatta volna Coudenhove-Kalergi Pán-Europa elképzelése, jóllehet az európai (kulturális) küldetés eszméjével (többnyire más úton) megismerkedett. A lényeges eltérés talán Márai hangsúlyozott közép-európaisága, amely még a sok tekintetben csodált Thomas Manntól is elválasztja, jóllehet a lübecki szellemi életforma (geistige Lebensform) Mannját Márai Sándor nagyra becsülte, az ő ideálpolgára két tekintetben mutatja a kulturális hagyomány továbbgondolásának reprezentációját. Az egyik aspektus inkább metaforikusan kap alakot: Márai Sándornál az képviseli a polgári tudatot, aki megtalálja a maga „műfaját”; s ez az irodalomból, a poétikából kölcsönzött „terminus technicus” azt a polgárt jelöli evvel, akinek „mestersége”, ’techné’-je már-már művészet, a kultúra létformája. A másik aspektus a jogegyenlőség, a szabadságjogok érvényesülése, amely az autentikus lét minden területén ellenáll a *hybris* csábításának, a mérték megszegésének, és amely a minőségben leli meg mind az életforma, mind a tevékenység legfőbb tartalmi tényezőjét. Ennek a két aspektusnak a következménye, hogy Márai szétválasztja a polgári megnyilatkozások különféle területeit, s a művész, az író számára a legfőbb csapdának nevezi meg, ha egy párt, egy politikai csoportosulás elvárásainak kíván megfelelni, de az emberi szellemre leselkedő veszélynek véli azt, ha kizárólagosságokat hirdető (ál)-igazságok lesznek általánossá. Anélkül, hogy Márai közelebb került volna a posztstrukturalista elénképzelésekhez, határozott jövő-víziója is többretegű felismerésekről tanúskodik. A *gyertyák csonkig*

égnek egyik szereplője szerint „A valóság csak részlet”, egy 1951-es naplórészlet szerint: „A fenséges, amelyet nem leng át az irónia mosolya, mindig esetlen”, 1952-ben meg ezt jegyzi naplójába: „Magyarországon mindig a vegyülék, a magyar, sváb, szláv, zsidó ötvözet együttese volt tehetséges”. S itt ezen a pontos emlékeztetnék arra, hogy Carlos Fuentes mexicói létértelmezése, egy regényének írófigurája szerint, az úgynevezett eredeti és az úgynevezett vegyülék konfrontálásával írható körül. Egyszóval Márai korántsem a kétségtelen és reflektálatlan „igazságok” szószólója, töprengéseibe nemcsak a más gondolkodás és a más esély lehetősége vonódik be, hanem az ideológikus érvelés elutasítása, a korszakküszöbre érésre rádöbbenés, az állandónak hirdetett formák szüntelen létrejövésének szemre vételezése is. Krízishelyzetben, 1944-ben jelentette meg esszéjét Marcus Aureliusról, akit talán gondolkodásához a legközelebb álló személyiségnek érzett (Epiktétosszal együtt) az antikvitásból (később az írók-költők közül Vergiliust és az *Odysseia* Homérosát engedi magához ily közel). A római császár két műveltség határán élt, akkor, amikor „egy műveltség formanyelve megszűnik, egy új műveltség erkölcsé formát és kifejezést kap”. Ez már nem az 1930-as évek spengleri ihletésű krízeológiájának nyelve, hanem annak tudomásulvétele, hogy a XIX. században formát kapott polgári kultúra helyébe más eszme- és formavilág igyekszik, és 1944-ben, a háború (Márai még nem tudhatta) végefelé ismét fölvetődik az átrendeződés, a kultúra hanyatlásának és/vagy megújulásának kérdése: „ma is úgy érezzük – írja –, egy műveltség formanyelve nem tud többé maradéktalanul felelni a kínzó kérdésekre, melyek szívünkben égnek; nemléte fordul meg a magányos, sorsával egyedül maradt ember akaratán. Az ismert világkép, s minden, aki ahhoz tartozott – társadalmi és jogrendszer, műveltség, az emberi együttélés formái –, a kortárs szeme előtt változik, alakul át.”

Ennek az átalakulásnak tanúja a szellem embere, aki fölfedezi a maga számára az európai kultúrának azt az őst, aki egyfelől elvezeti a mítoszból a logoszba, másfelől viszont aki a soha meg nem elégedésnek, a sosem helyben maradásnak, az állandó jobbra törésre fáradozásnak reprezentánsa, Ulysses, aki nemcsak az emigráció regényében, a *Béke Ithakában* című műben tűnik föl, hanem már korábban abban az önvédelmi magatartásban, amellyel Márai elutasítja James Joyce *Ulysses*-ét, éppen nem mítosz-paródiája miatt, mivel azt maga is alkalmazza regényében, amelyben a feleség, a gyermek és a gyilkos (Pénélopé, Telemachosz és Telegonosz) beszélnek a férjről és az apáról, az örök

vándorról és a csupán önnön eszméihez hűségéről, de akiről valójában nem tudják, nem tudhatják, milyen is volt valójában. S ha a regény végét ér is, mondhatnók úgy, hogy befejeződik, az ulyssesi sors nem zárul le, kissé Dante *Inferno*jának hőisére emlékeztető módon, a mítoszból a logoszba teendő úton telik el és teljesedik ki az élet. Márainak az 1940-es esztendő elején, 1942-ben bemutatott színdarabjában, a jellemző című *A kassai polgárokban* szintén a két egymást kizáró, a lekerekített és az alakuló, a feudális rendbe szervezett, valamint a jog és a szabadság képzetét megvalósítani kívánó polgári-mesteremberi-művészi elgondolás csap össze. A színmű főhőse, János, a művész, a világban létező ellentétet már a kezdet kezdetén jól látja, fiát, a világot látni indulót akképpen inti: menjen mindig Nyugatra, de sose felejtse el, hogy Keletről jött. János mester csak a végső veszélyben figyel föl arra, hogy létét, legszűkebb környezetét, művészetének értelmet adó ideáját fenyegeti veszély; s akkor a szobrász vésője harci eszköze lesz (1942-ben vagyunk, ismétlem!), amellyel nem alkotható többé szobor, de majd az újabb nemzedékek fölépítik a dómot a díszítő szobrokkal. A két világ határán önmaga sorsára ébredő polgár ekképpen lesz a korszak tragikus személyisége, s amikor szerzője, Márai Sándor a két világ határára ér, s a totális állam, miként pontosan megfogalmazta, nemcsak írni és beszélni nem hagyta többé, hanem hallgatni sem, akkor az emigrációt választotta, az ulyssesi sors egy változatát; 1948-ban végleg átlépte Magyarország határát, hogy a dante-i *nunquam revertar* „szabadságá”-ban élje le életét 1989-ig. Vagy hogy ismét naplójegyzetét idézem: „De Ulysses éppen úgy él bennünk, mint Ithaka minden emléke. A végén a férfiak elmennek hazulról a világba, kalandot keresni. Az utolsó kaland mindig a halál.”

Csakhogy a közép-európai emigránsra nem egyszerűen a második világháború utáni *displaced person*-ok sorsa várt, akik különféle táborokban vártak arra, míg lesz állam, amely esetleg befogadja őket. A *San Gennaro vére* című emigráns regény a személyiség megsemmisülésének stádiumait tematizálja: a közép-európai emigráns személyiségét vonják kétségbe a hivatalok, amikor nevéhez, ego-jához tartozó „mellékjelek”-től megfosztják, az ékezet, amely lekopik a névről, az individuális szubjektum megszűnésének allegóriája. A *San Gennaro vére* olasz hivatalnok sincs azonban könnyű helyzetben, hiszen a magyaroknak, a cseheknek és a románoknak más-más mellékjeleik vannak, s az emigránsok nevükkel is különbözni szeretnének, megtartani valamit abból, akik hajdanában voltak, méghozzá egy olyan világban, amely nem sok

együttérzést tanúsít egykori és jelen sorsuk iránt. A *San Gennaro vére* főszereplőjéről is csak beszélnek, talán véletlen halála, talán öngyilkossága beszédre készíti a hivatalnokot, útitársát, az asszonyt, a gyóntatót, mindannyian elmondják, milyenek látták, megkísérelnek összerakni (emlékezéseikben, a nyomozás eredményeképpen) egy személyiséget, akinek halállal lezáruló utolsó kalandja azt sugallja, hogy már nem lehetett többé önmaga. A kettészakadt világban nem lelhetett otthonra, anyanyelvével társtalan, közép-európaiságával visszhangtalan. Még Magyarországon jelent meg a *Sértődöttek* című trilógia, ennek második kötetében (*Jelvény és jelentés*) vágja indulattal oda az egyik szereplő: „Ti ott Európa keleti szélén kevésbé ismeritek egymást. [...] ti Párizsba és Londonba jártok, ha éppen utaztok. De a sorsotok nem jár Párizsba és Londonba, nem, [...] a sorsotok vidéki sors.” A második világháború után a valóság nyelvére fordul át a regényfigurának ez a beszéde, s a *San Gennaro vére* főszereplője meg a többi, éppen csak utalással megjelenített emigráns a közép-európai diszharmóniát és illúziókat példázza.

Az emigráns közép-európai író, Márai Sándor 1949-ben Itáliában arra kényszerült, hogy végiggondolja lehetőségeit, miként maradhat író, s maradhat-e magyar és közép-európai szerző. Életének egy rövid epizódjától eltekintve, jóllehet Márai jól tudott németül és franciául, mindig magyarul írt. Fiatalkorában egy németnyelvű expresszionista színdarab és több tucat újságcikk fűződik német íróségához, attól kezdve német nyelven (meg persze franciául) kiadott munkáit fordították. Az emigrációban sem írt más idegen nyelven, mint leveleket. Márai töprengései nem is idecéloznak. Inkább arra, amit egy naplójegyzetből olvasunk ki: jóllehet regényei, színdarabjai, novellái már a második világháború előtt bejárták az európai nyelvterület egy részét, színműveit Finnországtól Svájcig játszották, olaszra, franciára, németre, csehre, hollandra stb. tolmácsolták regényeit, nagyjában-egészében csak néhány író-társ vagy kritikus figyelt föl tevékenységére, mint Gabriel Marcel vagy André Gide, ő maga személyesen ismerte Thomas Mannt. A probléma a nem magyar közönséghez szólás esélye. 1949-ben egy nápolyi fiatalemberrel beszélgetve tetszik ki, hogy *Divorzio a Buda-ját* (*Válás Budán*) című regényét olvasta, „egy angol író adta neki ezt a könyvet”, a fiatalember „hümmögve mondja, hogy nem tetszett neki a könyv, unalmas.” Márai önirónikus kommentárja, amellyel elhatárolja magát az 1930-as esztendőkből kiadott regényeitől, mert az új helyzetben

másként szeretne írni: „Igaza van, nekem sem tetszett”. A következő állomáson ennek az „élménynek” továbbgondolása történik meg. „Régi könyveim nem kellene a külföldnek... de miért csodálkozom ezen? Amikor eljöttem hazulról, nemcsak egy életformából léptem ki, hanem egy stílusból is. Nyilvánvaló, hogy a *világhoz* nem lehet *ugyanarról* és ugyanolyan hangon beszélni, mint az *otthonhoz*. Ha visszhangot akarok, másról és más hangon – a világ hangján – kell beszélni.”

Ez így leírva némileg egyszerűsítésnek tűnik, hiszen éppen a valakikhez szólás konkrétsága kérdőjeleződik meg a Márai-pályán. Már az 1950-es évek elején változtat elhatározásán, a mindenféle elkötelezettségtől mentes író-magatartás előnyeit körvonalazgatja: „Nem rossz, így írni a semmibe. Nem veszélytelen, nem is könnyű, de nem rossz. Talán az volt a nagy hiba, hogy első pillanattól, amikor írni kezdettem, nem így csináltam.” S ami ezután következik, nyelvileg is a váltásnak igazolódája. Egykori szituáltságát azzal a budapesti német „zsargon”-ból kölcsönzött szintagmával jelöli meg, amelyet már csak a kortársak szűk köre értékelhet és érthet, szintén budapesti német „zsargon”-ból kölcsönzött szintagmával jelöli meg, amelyet már csak a kortársak szűk köre értékelhet és érthet, szintén budapesti „nyelven” fogalmazva, az „arrivált” író búcsúzik az íróság egykori képzetétől, és lép át egy másik helyzetbe, amelynek esélyeit följobb latolgatta (egyben Musil is idézve):

„A »gutgehende Schriftstellerei«-nak” (íróságnak) etikáját is megfogalmazza alább. Olyan értelemben etika az, amely részint az esztétikából származtatható, részint az esztétikára vetíthető rá. Az elkötelezett irodalomnak Márai mindig ellensége volt anélkül, hogy tagadta volna az író és az irodalom szerepét a XX. századi társadalmakban, kiváltképpen a közép-európai államokban, amelyekben az irodalom és a befogadók összejátszása egy felértékelt jelentőségű irodalmi hatásban és írói szerepkörben jelentkezett. Az újságíró Márai, aki még az 1940-es években sokat támadott röpiratot fogalmazott a nemzetnevelésről, az irodalom esztétikai vetületében, a regény poeticitásában vélte fölfedezni nevelő erejét (az igényességre nevelésben nevezve meg az olvasókra tett „hatás” akarást). Az emigrációban olyan értelemben lesz Márai a közép-európai irodalmak reprezentánsává, hogy az emigrációban sors-modellt jelenít meg, írói magatartásával etika és esztétika kompetenciáját igazolja a XX. század irodalmi alakulástörténetében. Az író mértékegysége ezért nála (említettem) az *ellenállás*, amelyet az ideológia csábításaival szemben tanúsít, szerepe emlékeztet a polgártudatra és a polgártudatból fakadó

kultúra-eszményre, ugyanakkor ennek az eszménynek állandó szembe-sítése a jelenkorral, azaz válasz a modernitások egymásra torlódó periódusainak kihívásaira.

„A feladatok egyike ez: kortársnak kell maradni és olyan igényekkel kell fordulni önmagunk felé, amelyek a gyakorlatban talán megvalósíthatatlanok, – de maga az igény, amellyel felé fordulunk, egyféle erőforrást jelent.”

Talán ennek az elhatározásnak köszönhető, hogy Márai szinte élete végéig írt, utolsó naplóbejegyzése alig halála előttről van keltezve. Emigrációs regényeiben valójában nem „átírja” 1948 előtti műveit, hanem kortársként reagál a világban végbemenő változásokra, a forradalomként berobbanókra éppen úgy, mint a személyiségben lezajlókra. Az az igényesség, amely korán kialakult (és a Thomas Mannéval sok tekintetben rokon) minőség-elvből származtatható, egyben arra is készítette, hogy keresse a korszerűbb, a kortársi regényalakzatokat, amelyeket a magáévá hasoníthat. Legsikeresebb emigrációs regényeiben mindenekelőtt az elbeszélői státus problematizálódik, rendszerint kívülálló, de önmagával is viaskodó narrátor számol be a történetekről, aki sem nem teljesen megbízható, sem nem egészen megbízhatatlan. Eleinte több elbeszélővel rekonstruáltatja Márai a történeteket, utóbb egyvalaki ír jelentést arról, aminek szemtanúja volt, annak tudatában, hogy a szemtanú emlékezései szintén szubjektívak. Ami pedig a „világ”-hoz való viszonyát illeti, sem nem békél meg egészen azzal, ami folyamatosan történik, kiváltképpen nem a technikai civilizációval, de nem is utasítja el a XX. századot, nem minősíti pusztán hanyatlástörténetként, jóllehet az a fajta kultúra, amelynek igézetében íróvá lett, és amelyet élete végéig képviselni igyekezett, át kellett hogy adja helyét egy másiknak, amely már nem volt az övé. De az 1970-es esztendőkből, túl hetvenötödik életévén megértőbben kommentálja a században lezajlott változásokat. Haladás és reakció vitájában új jelentést kölcsönöz még a forradalom szónak is, tagadván az avantgárd vagy az ideológia elfogult és egyoldalú minősítésének célszerűségét. Márai némileg elvonatkoztat saját helyzetétől, amelyet a hatalmi politika határozott meg, a jóléti állam ideájára koncentrálna, arra a társadalmi kiegyenlítődesre, amelynek szükségességét már az 1920-as években is látta, és amelynek újságíróként már az 1930-as években is hangot adott. Élete vezéreszméi közé tartozott a totalitarizmus mindenfajta változatának megbélyegzése, elhatárolódás a napi politika érdekszövetségeitől és pártideológiájától,

újólag azt kell mondanom, hogy az önnön részérdekeikért és hatalomért gátlástalanul harcoló pártokban nem látta az általa képviselt polgári kultúra és polgártudat potenciális szövetségeseit. Ellenben elismerte azt a teljesítményt, amely az 1950-es évektől kezdve Nyugat-Európában segítette a szociális harmónia kiépülését. Tette ezt az a Márai, aki a szintén emigrációs *Ítélet Canudosban* című regényében a XX. századi civilizációból a semmibe kivonuló európaiakat tette meg hősénekké.

„A század életkora vége felé alkonyodik. A napfogyatkozásban kitetszik, hogy egyetlen valóságos forradalom esett ebben a században: a liberális demokrácia forradalma, amely barikádok nélkül szinkronizálta mindazt, amit érdemes volt megmenteni a múltból, ami a jelenben időszerű társadalmi követelés: polgári színvonalra emelte az »alsó« osztályok életét. És fenntartotta a szabadság jogait, a magántulajdont és a közteherviselés követeléseit. Ez volt a »forradalom«. Minden más – fasiszmus, kommunizmus – retrográd volt. ”

Európát pedig változatosságában hitte megtarthatónak, szavaival: „rendetlen, zagyva, szervezetlen, *amorph* valami: tehát Európa.” Félreértés ne essék, nem a jóléti államok képzelte társadalmi idilljét emlegeti Márai Sándor, és a weimari Németország zűrzavarát sem kívánta vissza. Mindössze a személyiség esélyeit védte, látta egy demokráciában kevésbé sérülékenynek, s hasonlóképpen védte a nemzet-személyiségek esélyeit – egy általa álmodott, remélt Egyesült Európában.

Pintér Lajos

a hely színei

(déli harangszó)

a harangláb
ott állt
az iskola
udvarán
délben
delente
anyám harangozott
a tanítónő
messzehangzó
harangszó
mára már
se harang
se iskola
harang
emléke szól

(a zöld kabát)

elsős voltam
talán
iskolába
kerékpároztunk
amikor
egy gazdájavesztett
száguldó
lovaskocsi
anyámat
megtiporta
emlékszem

ahogy maszatos
szerelők
ölbe vették
orvoshoz vitték
egyedül
hazamentem
leültem a küszöbre
véres zöld
kabátjára emlékezem

(petőfi barguzinban)

egy fotót
kaptam
az állítólagos
petőfi barguzinban
kitátott
szájjal üvöltő
csontváz
mennyi bevarrt
száj
mennyi bevert
szem
mennyi üvöltő
néma halott
történetét kell
meghallanod
elmondanod

(répa retek mogyoró)

a hiánylexikonban
az r hangot
szerettem volna
megírni
nekem az r hang

hiányzik
kiscsikók futása
nevelt
halak villanása
a holt-tisza
tükrén nevelt
korán reggel
rigó nevelt
ritkán rikkantott

(apám halála)

a rókus kórházban
tóth klárival
látogattuk
láttam klári
megrettent
a csontsovány
testtől
kínzó fájdalomtól
rák súgtam
ha megtört
kezére teszem
kezem
talán
kevésbé fájt volna
felnőtt kezén
felnőtt gyerekkez

(hajléktalanok tele)

itt él
beton vasbeton
lépcsőházunk
alatt
sapkája kék ég

cipője föld
ágya papír
papír a takarója
mentőt hívtam
hozzá
megpiszkálták
él mondták
otthagyták
itt él
itt élünk
a város közepén
a város peremén

(milyen szép)

milyen árva
milyen szép
e végtelenben
e világegyetemben
az ember
a csöppnyi lét
engedd hogy
kölcsonózzem
isten szalmaszálán
szappanbuborék

(cinkék)

piciny széncinkék
ütik fejüket
ablakomhoz
etetem őket
kinn téli világ
mint röntgenképen
a csont
úgy vakít

a faág
cinkék kik
nem vagytok
gyilkosok
kik nem találtatok
föl az első
a második a sokadik
világháborút
az atomot
kik életében
nem volt
se mohács se
auschwitz se
trianon se
piavé se don
embernél
emberebbek
titeket szeretlek
cinke kísérjen
utadon

HOMÁLYBAN

Szemed előtt homályban
ülő betűk, számok.
Olvasatlan forgandóság
a fehér fürtös akácok
májusi havazásában.
Mélyen ülő szemeid apró
bogárként villódnak, –
a befelé látás napfürdette
rétjén. A félretett, beszakadozott
képeket is előhossa, beragyogja
az emlékezet. Szeretném látni
megélt napjaid, betolakodóként
múltadban lenni.
Ősleletként letapogatni
bekövült fiatalságod
a csönd védelme alatt.

ÁRNYÉKTÓCSÁK

Árnyéktócsák a földön,
melyen az idő hangtalanul
lépked. Rád rakódik
az út pora, beszegi arcod
ez a meddő körfutás, mely
mindig egy pontra tér vissza.
Állsz megsemmisülten,
s az álmos égből virágpihék
hullanak feléd.

ÉRINTÉSEK

Valami megállás-nélküliség
hajt. A benned feszülő
összevisszaság szétrepeszt.
Benned nyargal a nyár,
színei arcodon érnek.
Elmész válladon
a gonddal, rád fonódik,
mint eleven inda.
A biztosnak vélt jelek
ma meghazudtolnak.
Térben és időben való
távolságban próbálsz
meglelni helyed a világban.
A szavak megragadnak,
kézzel érintenek
a szélütötte csendben.

Ács Irén: Déry Tibor és felesége, 1977

KÖLTÉSZETRŐL, KÖLTŐKRŐL

Turányi Tamás: *Édesgyökér*. Forгатom, miután már rendesen bele is olvastam, nézegetem az Aesculart (kiadó, műhely?) szépen megcsinált tárgyát, a kötetet. Világosság és élénkség: szürkék árnyalatai, fekete, piros, némelyik fedőlap-elem strukturalistá, dizájnosan felrakva, oda-kenve, nagyon jó dolog. Fotója révén és életrajza tömörsége által (név, született hol és mikor, s hogy ez az első kötet akkor, Turányi Tamás harminchat-harminchét éves, minden egyebet a versekből tudunk meg róla; vagy sem; erről lesz szó!) jóleső a „találkozás”. Magával az íróval. A borító Táncos László műve, a kötet három ciklusból áll.

A *Partraszállás* az első, stílusszerűen a *Föld!* című vers nyitja. A egyes technikával készült rövid mű (képzőművészettel utoljára foglalkoztunk itt kritikainak nem nevezhető cikkünkben...) megragadóan adagolja dolgait. Általános megállapítás „mókája”, arról, hogy viharban a tengerészek a leginkább a szárazföldről félnek; sűrű hasonlat arról, ahogy „a szép vezényli fejünk felett/a kötélzet férfikórusát”, zenei; és a képzőművészet, jobb közelítésben: ahogy a kabinban ide-oda zuhanunk, s ez „át- meg átfest” minket, „szinte átüt már”.

Jó költővel lesz dolgunk. A cím becsapóssága, ne feledjük: *Föld!* – jelzi, komplexek a gondolatok, alighanem szigorú szerkezetekre számíthatunk a továbbiakban is.

Ha ezt mondtuk, helyesen éreztünk rá a jellegre.

A *révész üdvözlete* a következő darab; de utána is (*A másik*) „hétpróbás gőzös-szörnyek” említődnek, és kifogástalan gyakorlat az is, hogy „sebhelyes fémtemetők/utolsó útjain” vezeti képzeletünket két sor. S maga „a másik”? Íme: „Áll mögöttem. Örök emlék,/sose láttam”.

Olyas költészet ez, ahol a szemlélet *filozófiása* nagyon tömören megjelentetett, egymással villanásszerű kölcsönhatásokból, ezek sugallataiból adódik. Nem „lóg ki” a szándék semmi elkötetlen fonala. Persze, hogy mindig különböző árnyalatokkal, lényegiséggel érvényesül az, amit jellegnek nevezünk itt. Magyarán: vannak a kötetben csak úgy nagy-általánosan jó versek, és vannak egészen kitűnő, sőt, már-már kiemelkedőnek is mondhatóak. De Turányi mintha nem célozna meg kiemelkedést, még ennyi

egyenetlenséget sem akarna túrni: feszes fonatú – ezt a frázist használtuk bírálatokban az ilyen kötetjelenségre. Nos, feszes fonat van itt, csakugyan. Lásd kötélzet.

A navigátor egy perce jön. Különbéleképp jelentősek ebben a versben az elemek. Meglepő, hogy jövőben elmondandónak tünteti fel legfontosabbját a versbeli elbeszélő: helyzetét ugyanis. Aztán hadihelyzethez hasonlítja-hasonítja a szituációt. Majd ezt ki is bontja. Ahol a legjobb lesz a mű: a végén: „Ha társakat csak cél, vagy felfedezés / kedvéért választok...”, elpusztulhatok, mint az iménti csataösszkép serege. És: „Ez a föld itt árnyéket vet. / Az a másik túl messze van.” Nem az elemek lepnek meg, inkább borzasztó fegyelmezett, valóban keményen kopogó, vagy éppen semmire nem sandító oldottsággal érvényesülő együttesük. Jó költészettel van dolgunk, ezt hajtogatom magamban.

Az *Édesgyökér*, a kötetcímadó, még az eddigieknél is visszafogottabb. Ha jól értem, arról van szó, hogy valami, (édesgyökér), „itt” az alkalmas talaj és évszak ellenére, nem található. Kezdjük érzékelni Turányi Tamás körbejárós költőiségét, azt, hogy ez szándék, mintegy negatívokat rajzol, képez, s az ilyesmit szigorúan, impresszionizmust kerülve kell csinálni ma már. Ismétlem ezt is: Turányi jól ír.

A költészet előnyös sajátja, hogy a „kötelező gyakorlatok” során is nyilatkozni lehet valódibb szándékainkról. Hogyan értem ezt? Esszében (prózaféleségben) állíthatunk szakmai képtelenségeket (halmazokról, végtelenekről), de vigyázzunk: ne túl könnyen verhessék vissza állításainkat; legyen valami nyomós (eleven) oka, hogy ilyesmikkel hozakodunk elő. Például mint Ottliknál Medve Gábor. Aki köztudottan matkhasonlatokkal jött elő, ha dühös volt, unta a világot, dühös volt az itt-és-most ügyeire, szereplőire. Úgy egy kicsit mindenesetre.

Mérjük rá életünkre, igenis nyomon követhetően mérjük rá hasonlatanyagunkat. Turányi Tamás első hét-nyolc verséből kirajzolódgat ez az „élet”, hogy ne mondjam, „egy személy”. Magam rég nem dolgoztam ilyen eszközökkel; valamikor a „Hamlet...” vége táján. Nem volt kenyerem később. (Talán a „sárga kötetben” a hosszú vers élt ily elemekkel. Ez ment a próza felé, ahogy helyesen állapították meg róla/m, csak célszerűen felejtették.)

Nagyon sok a költészeti, mai jó-költészeti veszteségünk is. Hogy mennyire nehéz célszerűen elhelyezni valakiről egy kritikainak is nevezhető írást. (Ismétlem: kritikát nem írok. Elgondolkozom azonban:

mit csinállok? Például most. Nos, átélek. Turányi Tamás árnyalatnyit sem kapkodó költészetét élem át az ismétléseimmel. Mert ő maga nem ismételtet ugyan, de 7–8 eleméhez nagyon hű, lásd fonat, erősség.)

Turányi Tamás kötete mintha kevesebb figyelmet kapna a szükségesnél, ha itt ez az írás meg nem jelenne róla (részben róla). Örülök, hogy a Szerkesztő hívta fel rá figyelmemet. Az ilyesmit jó együttműködésnek nevezem; holott eleinte semmi kedvem nem akarózott lenni, hogy költészetekkel effélén foglalkozzam, sic. Lett.

*

Milyen jól meg van csinálva egy-egy versszak. Mik eszközei? Íme, előbb a versszak:

„...a vendég ellép az ablaktól,
párás, belehelt kuckó, gondolja,
elhúzza ágját a gőzölgő
gipszkartontól.”

Hegyi tájon van a kis ház, ugye. Nem azt mondom, hogy lepra hely, nem. Erősen szükségmegoldás, mégis. Miért kell ott tartózkodnia a vendégnek? Megállapítom először is: nem karkai paradigma-figura. Akkor mit közöl velem? Hogy ezek a mi tartózkodásaink itt és ott: ilyenek. Mármint hogy én érzékeny vagyok Turányi efféle közleményeire. Mert nagyjából hasonlóan élek.

Szóval, ez olyan létezőköltészet akkor? Hallom a kérdést. Többnyire az, és pontosan arról a létezési jellegről szól, melyet körberajzol (mint mondtam).

Hanem hogy itt nem áll meg, annak oka mindig az, már ha nem áll meg ennyinél, hogy: sugallatos lesz, „mondani” kezd valamit nekünk a körbejárt, a tulajdonképpen kimondatlan-maradó.

Jellemző verskezdései: „Nincs rend.” – „Itt most vége.” – Ha nem *Múzeum* lenne a vers címe, az, hogy „körbejártunk a teremben”, sokféle képzetet kelthetne. Hanem hogy a múzeumi terem körbejárása akarva-akaratlan többféle képzetet kelt, ott van tehát a „más”, nem a „másik”, nem, Turányi Tamás költészete inkább a helyzetnek paramétereire kötődik, nem személyekéihez, ott a körberajzolt „mögöttese”. S mi ez?

Akkor válaszolunk érzékenyen az irodalmi műre, ha vagy gondolatilag, vagy hangulatilag, vagy érzületileg stb. megszólít bennünk valami hasonlót. Itt megbukik a manapság olyannyira kedvelni akart „másmi-lyen másik” elmélete.

Hogy Vladimír Holannak ajánlott vers zárja az első ciklust, igen jellemző. Megint célratarítottan hű a közlendőhöz s ennek jellegéhez.

*

Megtudtuk, a felkiáltással „üdvözölt” *Föld* – milyen is. Sosem csak és nem is pontosan olyan *semmi sem*, ami „költőország”. (*Hogy a költőt megérthessed*, skandálta Goethe, *költőországba kell menned*. Szokásos nagy igazság, szokásosan bosszantó mód egyszerű is közben.)

Ugrani kell a következő ciklus címe. Egy darabig előrehatolunk ennek darabjai közt is. (A kötet tartalomjegyzékkel együtt kb. 54 oldalas, jól feldolgozható az Olvasónak. Ezért külön ajánlom. A zárójelből kiforduló mondat (egyre kiforduló, ráadásul), íme, efféléket nevezek kötelező gyakorlatnak. Melyikünk ne ismerné érzését utólag, jelenségét! Tematikus ciklus ez. Nagyon jó a *Narcissus*. Ahogy mintha mellébeszélne. „Megkérsz valakit a családból, / a mélyzöld vízhez leülteted... / Térdén a kockás plédet jól simítsa el.” Stb. Jó kis története is lesz a versnek. Ez az illető látja meg (és ha maga a „találkozás egy fiatalemberrel” kései-alakja) a húszéves kora óta kifaragva, szégyenkezve „dróttá száradt fagyalbokrok” közt áll ifjút.

A szereplők: „durván bontott kőszéntömbök”. Vagy milyen pontos a fogalmazás megannyi apró eleme: „Elővesz a Konok Séta.” Itt az *elővesz* szó használata! S a nagy kezdőbetűk etc. Az *Ösztön* – hasonló egyszerűségében – szintén egészen kiváló. Vagy *Az Elméleti Lányok*. Eleve érdekel, mit mond ő (költőnk) erről. Így olvasom, nagy várakozással. Megmondom: egyetlen versben sem csalódtam itt: bár ez „kötelező” is, Turányi Tamástól/nak, hiszen szó sincs nála egyszeri kiemelkedések megcélzásáról. Ez egy kötet.

Olvasom tovább, már csak magamnak. Ez egy kötet, egy nagyon jó könyv. Meg kell kapnia a kiérdemelt figyelmet.

Majd megkapja-e?

*

Gyukics Gábor: *A remete többes száma*. (Fekete Sas Kiadó) Nagyon szépen kiadott, kemény fedelű kis piros kötet. Semmi fülszöveg itt se. A szerző munkásságáról amerikai (ha jól mondom, ott él), magyarországi (itt is publikál) kötetcímek. Márka, hogy szerkesztőjeként ott van Keszthelyi Rezső. A legtisztábban költő magyar költő ma, maximalista a kicsiny terjedelmű, de nagy sugárzóanyag-tartalmú. Sem tematikus, sem formai megalkuvást nem ismerő művével. Gyukics természetesen egy ízig független

költő ugyanígy. A *jelölt* és a *jelölő* kérdéskörével kezdi, belevág az egyik lényeges kérdés körébe azonnal. Mi mondható? S ami jól mondható, „ar-ról” szól-e, amiről szólt volna? Határozottan körvonalazódó szemlélet.

Színek és alaphelyzetek (*Séta helyett; Mások képei*), sok-sok szinesztézia is (hangok színei, mozgásokkal változó gondolatok, mozgások hangjai, színek mind eszmék etc.), elemek (tavasz, patak, vonat), nagyon jó olvasni.

Metszett, nyesett, többnyire interpunkciótlán sorok. Eldöntetlenségek. Felmutatások; mégsem expresszionizmus. Nem provokál. Épp eléggé fontos a megjelenítendő. Ha az sikerülne. A megjelenítés. A jelentés már többlet. A repülő árnyéka, mit a tekintet a földön követ. Ráhangolódok Gyukics Gábor kötetére, természetes, hogy ezúttal sem kritikát írok.

Hogy jelölő és jelölt? Kimetszett objektivitások (színek, kabátok, testrészek, szélfúttá terek) és mégis tarka világ. Valahogy különlegesen ritka ügy a kemény és nagyon piros borító (metszettség, kiáltása) és ez a jelleg.

Kérdés ilyen költészeteknél, mennyit vállalnak fel. S nem jó válasz, az előzékeny bemérő. (Kritikai élet!) A *Tükröződő sötét* kommentár nélkülisége elegendőképpen lényegi (ez a „mit vállal fel”), holott főleg sorolás. De az egymás mellé helyezett elemek (ha színeikkel, ha meglepő, minimalista-cselekvést kifejező tartalmi közléseikkel) szerveződést adnak végül.

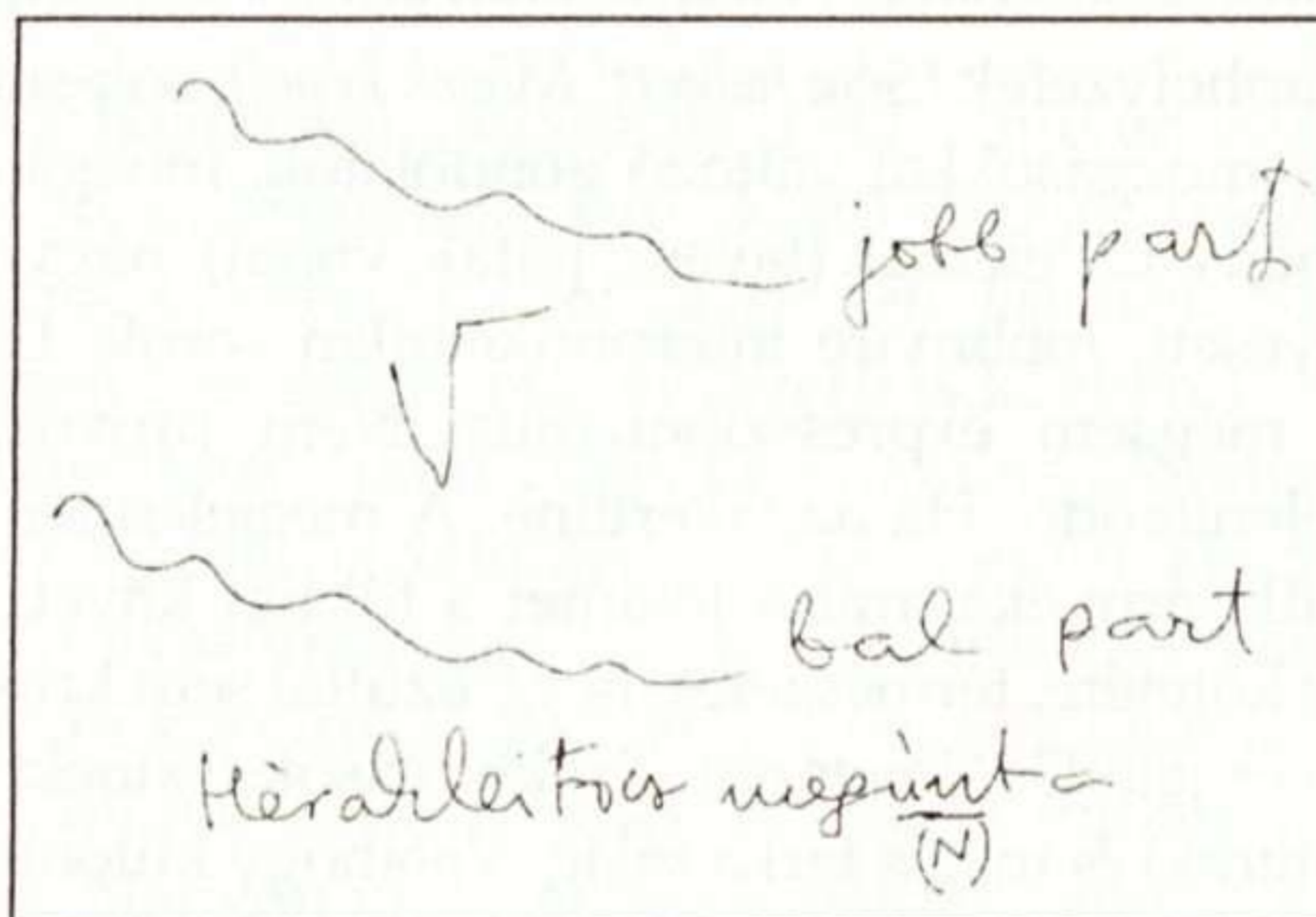
Szaporodnak az interpunkciós versek.

S így folytatom jelentésemet: a *Tenyérszag*. (Nem jellemzi a verset a címe.) Egészen kiváló a kopogós helymeghatározás után (mintegy Ionesco... „székek” ...mert színházról van szó) a befejező szakasz: „A színpadon is ülnek / Nem ránk néznek / Hanem el / Ők felénk, mi feléjük utazunk”. Érződik a szándék (itt még ez! / de várjunk): minél kevesebb ellenőrizhetetlen tartalmat, állítást! Csak minél kevesebbet.

Séta: Torlódás... világbéli mozgások bővítik a metszetek tereit. *Gyűjtögető*. Nagy örömemre szolgál, hogy Gyukics Gábor nem törekszik csattanókra. (Könnyű elcsábulni az összeillesztgetettnek látszó elemeknél.) Íme, a szervesen épült kötetek tulajdonsága: mi az x-ik oldalon ráérzünk valamire, az x+y oldal „behozza”. Itt: *Székek*, azt. *Nyomok* – pusztán egy könyökviszketés nyomán érzett semmik. Nincsenek nyomok, mondja Gyukics nagy kedvvel. (A költészetről: sosem véletlen, mit szándékozik meglátni a vers főszemélye.

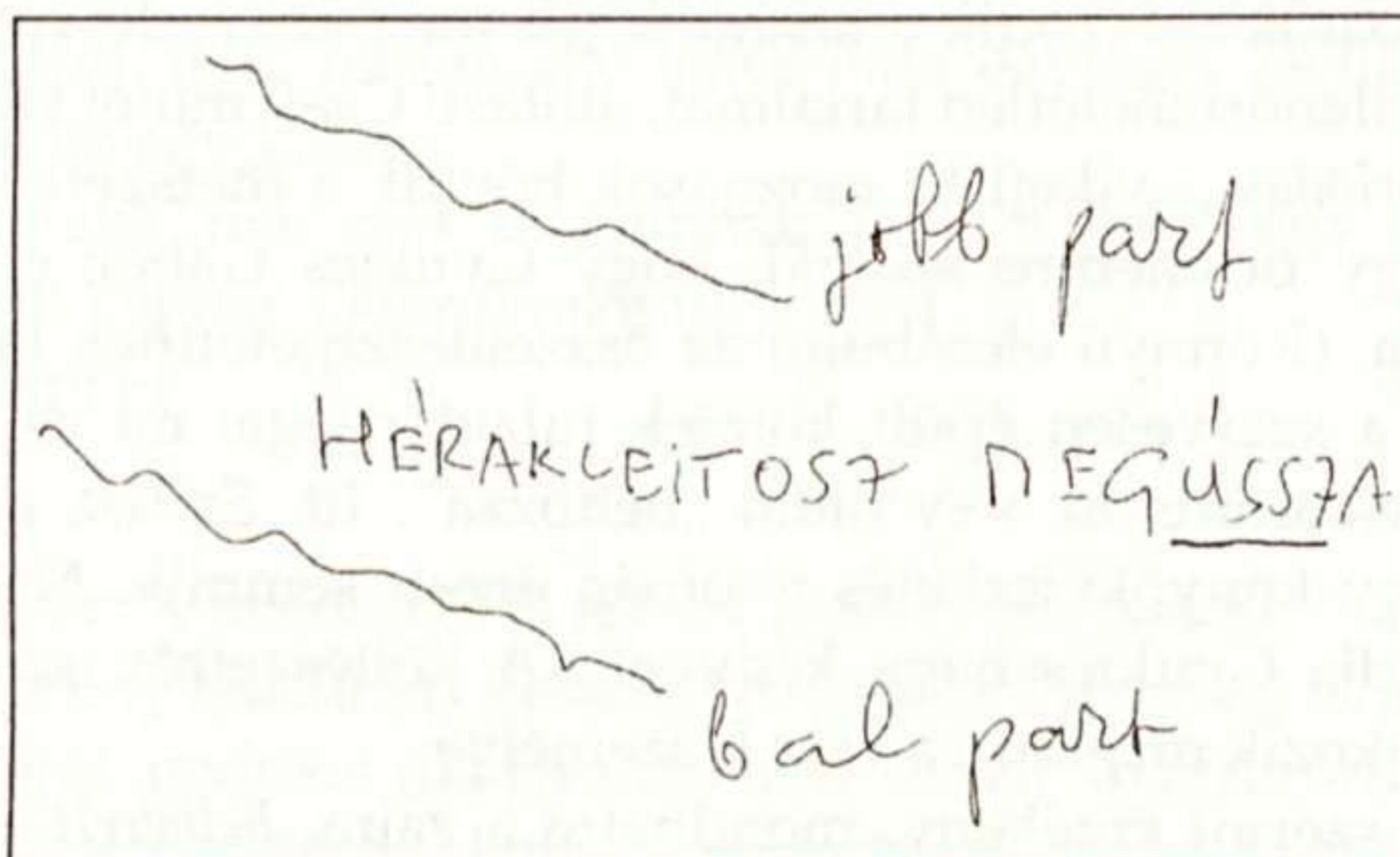
Mérték szerint érzékeny, mondhatni a zajra. *Felbérelt eső* említődik. Gyukics versének tulajdonsága, hogy témáját nem bontja ki, a cím is alkotóelem így. Nem is tudjuk, mi és hol kezdődött. (S a *hol* = a *mi*.) Megtudjuk, hogy „egy tárgy eltűnt a zajban”.

Partokról szólva jön be „a héraikleitoszi”. Így érzékeltetném rajzzal (még sosem „rajzoltam költőről”):

Evvel a kis hasonlatommal szavaknál jobban érzékeltetni remélem, milyen fogalomkörben mozog Gyukics Gábor költészete. S beleoldja az Örök Folyó (csak én írom így) eseményeibe, eseménytelenségébe, csendjébe (mai vagy akármikori csend, mindegy, mely időszámításéi... és belefónódnak civilizációk háborúi, ó, ó!), igen beleoldja a hullámok jelenlétébe (vagy nálam jelen nem létébe) a zajt, mely a hadaké, és mégis csend van. Virtuóz mű, holott látszólag *parlando*. (Nem ének-jegyű, beszéd-jegyű inkább.)

De épp Gyukics ihlet meg engem egy újabb rajzra (az előzőt már megcsináltam korábban, felhasználtam csupán):

Szinesztéziával: a héraikleitoszi csend a hullám-nélküliség. (Elfogadva, hogy nekem maga a hullámszáz = Héraikleitosz. Költői szabadság?)

Költők társalognak egymással. Persze, hogy nem kritika.

Nem terra incognita maga a gyukicsi eszköztár egésze, de – ismétlem – sugallatos, megihlető. Íme, előrevetítettem: a következő vers címe: *Görögök* (!!!!! t.d.).

Másféle eszköztár megint a *Lejárat* cím. Igen, a cím, ahhoz képest, hogy lejárt jegyekről van szó (bocsánat, pénzről), Beckett utolsó tekeréséről (szívem közepe nekem is, sokunknak).

Gyönyörű fanyar, szálkás-szikár teljesség e *Lejárat*-vers vége: „Az utcaképhez már nem tartozol / a hátsó lépcső fölötti ablakon / túl van a hiánytalan”.

Mi ez a Hiánytalan (sic, td.)?

Hérakleitoszunk hiánytalan. Már ha meg nem ússza, haha. A kis hullámzást. A part hullámzik. Gyukics utcája, melynek képéhez az, aki lement (mondjuk), le a pincébe, a becketti világba, a nekem-nem-kell-be (lémentem Nekem Nem Kell-be!), az illető olyan, mint elmaradt hérakleitoszi hullám. Semmi-változás.

Vastag üvegkockák mögött: egy szonett. S milyen jó. Gyukicsnak ez nemcsak mai, de afféle válogatott, reprezentatív kötete (is). Sejthető szigorral nézem. S máris megvagyok: túl azon („túl van a”), hogy jó, megint a kötet minőségéről vallott, szervességéről a „megelőlegezhetés”. Hogy éreztem a vizet, mint Gyukics egyik fontos terepét. Hogy jön még. Jött:

„.....süllyednek

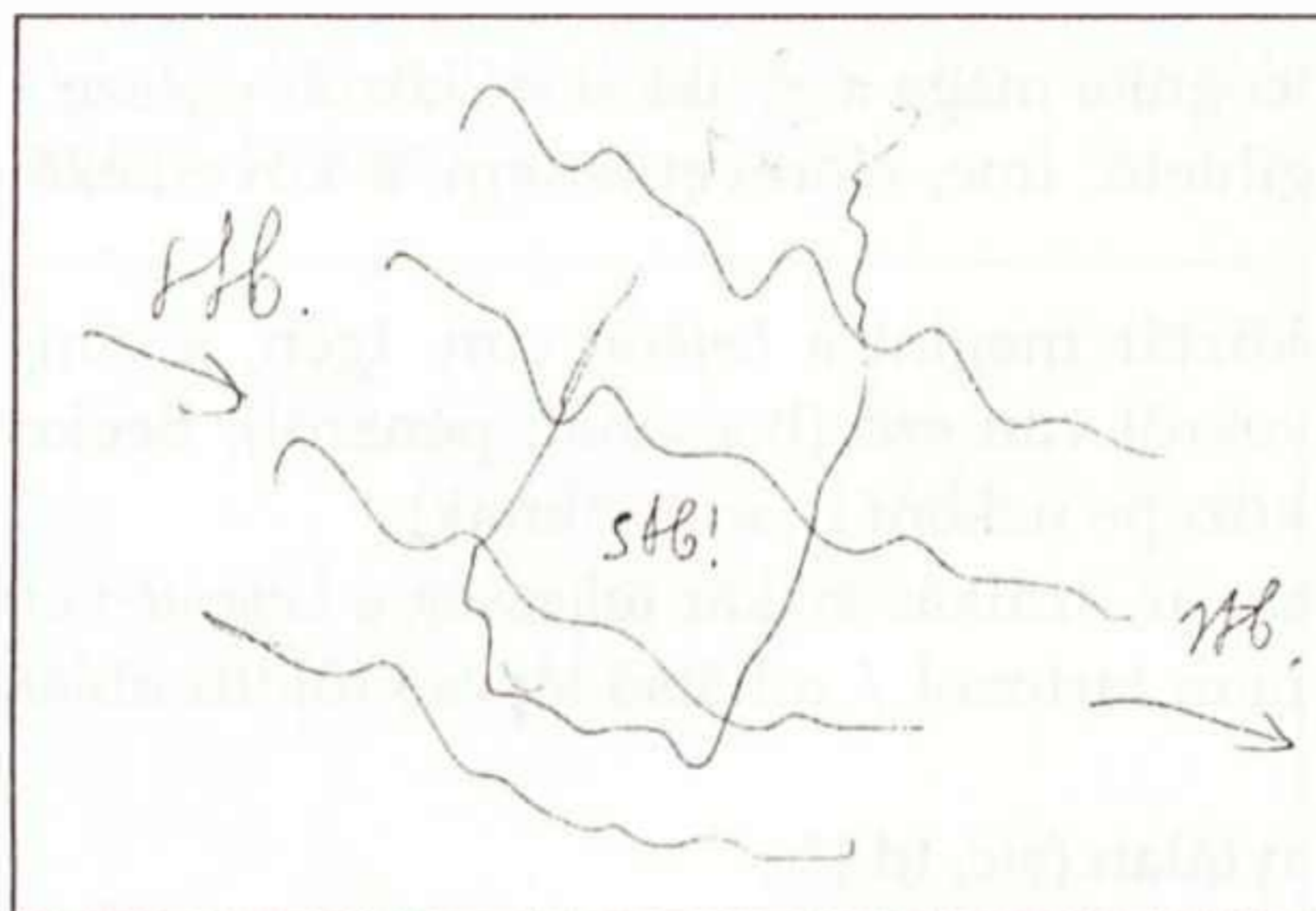
a halak szintjére, és ami el nem
akad, az állóvízbe tér...”

Jön a part, ahova kiveti a (hullát stb.) a dagály. Mennyire kitűnő ez is itt:

„A világot látott tárgyak nem
beszélnek amíg valaki ki nem
kérdézi őket és te a vallomásukra

vársz egy édesvízű tónál, a
felbukkanó palackra...”

Milyen érdekes egy-húron-pendülés a témákban Gyukiccsal! Épp e lap hasábjaira szántam (megjelent v. megjelenik) egy palackpostás írást. Alaprajza: a palack a hérakleitoszi folyóban:

A palack tartalma alkalmazkodik a héraikleitoszi változáshoz, mely pl. lehet „mindenkori stb.” is.

Hanem hát mit ír maga Gyukics? „Rejtőzködő könyv, / Lélegző metafora vagy...” Hát persze.

Elbeszélő-versek jönnek a kötet második felében. Nem hosszúak, persze. Most a metszetek rendre ilyesmik: „Huba utca a Kassák Lajos és a Tüzér utca között”, aztán „Bővített mondat 156 képben”, aztán „meg nem történt jelenet” ahol egy „fehér, meztelen test lélegzik a földön / egyszerű, durva, fekete háttér... / egy sápadt madártoll reppen át / nem ismerik egymást / a fehérre festett lány és a toll / szólni szeretnének egymáshoz”. Amott meg egy halott madár fagyott (fontos részlet: a szomszéd autójának szélvédőjére) valahova.

S így tovább. Nem illene hozzá az összefoglalás, dolgozatunkhoz, mégis: álljon itt.

Két igen figyelmet érdemlő költővel volt dolga az Összehozó Véletlennek (?), Gyukics mintha máris járná útját, Turányinak ugyanilyen intenzitást kérünk, kedves Köz-Érzület!

— — — Még: PS.

2003 márciusában

* * *

A szerencse megsegített: átcsoportosítottunk, s a futó említés helyett azt tudom kihozni így, hogy tessék, Babiczky Tibor leendő könyve már nagyobb matéria tanúságaképpen is készül!

Eliot-idézettel fejeli meg a meglepően kemény verset, címe *Elégia, Uram*. Mint egy „elég, Uram...” s ez Rilkére is utal, Babiczkynál nem meglepően (sokféle a legyezőszárnyak sora). A „még” szó itt, Rilkénél a „már” (a sose

lesz etc.) – egyenérték az egyáltalán érzékeltethető helyzettel. Nagyon szépen adagolódnak a rímek, ez valóban meglep, minden aggodalmamat oszlatja. Lássuk a rövid költeményt (a mottót hagyom, benne sör, nikotin, lemenni, járni, és ahogy mondtam, mint egy Marék Flaskó lengyel írónál itt is könyökölnek az ablakokban – mármint ez Eliot inkább –, és főleg fordított székülésben támasztják az ülőalkalmatosság támláját; nem szavazván semmire, csak jelen vannak „a polgárok”!

„Azt az utcát még, ahol laksz,
azt nézni egyszer;
romlásukban a barna házakat,
megállnék, hogy haladni lássalak,
s az októberest leszáll; szokásos érkezésem,
a fák sárgája-vöröse lobban
a kigyúló lámpasorban,
szép csap ablakodra, tört redőnyre eső,
s alszol, mint ki önként megvakult,
s nem férhetnek el a jövő dolgai,
oly sok helyet foglal már a múlt.

Elsőül a *Mozgó*-versek tűntek fel nekem így (hogy írjak), s most, jobb ránézésre, külön örömem, hogy íme, Vas István hogy s hogy értékelődik s értékelődik fel és feljebb. Nem fenyegeti őt a visszahanyatlás. Ez a Vas-líra nagy igazságtevődése (így mondom). Még sokszorosán bővíthető kiaknázatlan értékek vannak benne. Ahogy Weöresnél, írtam másutt, nem attribútum a gyermekiség, sem a játék, sem a misztika, sem a poétadoktuszság (jézusmária), hanem az fontos, hogy ő egy stilizált-ság...! Vasnál sem egyszerűen a fanyar, az intellektuális, a megkérdőjelező a lényeg. Van Vasnak oly világlátása, mely nekünk maiaknak itt egyre fontosabb, lassan életfontos.

Nem kell mondanom, Vassal-volt kapcsolatomban jegyén nekem ez mennyire fontos, és így tetszik különlegesen Babiczky verse, melyet Vas-mottóval indít.

*

Könnyeden csinál menüettet, érmét – stilizáció. Ez hasznára lesz. A verseny szilárdulásával párban járva a könnyed sok-kisműfajúság: ott, ahol Babiczky tart, éltető, önállóságot biztosító jegy. (Egyre előbbre fog tartani tudniillik. Ez fő örömem. Kevés, hogy egy induló költészet

„tetszik”. Ha annyiban marad, már nem fog annyira tetszeni legközelebb. Babiczky mostani versei ekképp ígérnek jó kötetet. Már remélem...!)

Az *Ahogy talajra* e sorok íróját idézi ugyan, meg Jékelyt, mottóban, de ne feledjük József Attilát: ki szeret... s... nem találhat... Nos, Jékely jó iskola lesz! Az első hat-hét Jékely-év! Főleg az. Naponta kell olvasni jó ideig.

„Puha, fehér tenyerébe
szorítja szíved az Isten,
s mintha gyulladt szájból fogat kiránt,
kúszunk, vak mutatók, éjfél iránt.”

A reggeli-vers (*Reggeli áprilisban*) enged az impresszionizmusnak, nem baj, járni kell ezt az iskolát is. A képek könnyed bőségén Babiczky engesztelhetetlen kis vonalvezetésekkel örvendeztet, íme:

KETTŐ

Még a reggel illata, fénye
érint meg, a formák s a színek
játéka, tárgyaim, s mily kénye
kelteget épp e semminek;
az ablaktáblák tetőzte fényt
bámulom, utcát, háztetőket,
nyugodt vagyok, felejttem őket,
mint aki most szennyes ruhaként
istenét magára öltözi,
s szolgál, ha uralkodni fáradt;
mint a kertész, aki kiszáradt
fáit is makacsul öntözi.

Csupa hiteles részlet-elem. Megnyugtatta Babiczkyt az első kötetének ténye, úgy látom. Igazi meglepetések. Az *Ének utolsó időkből* bevezetését idézem (a végét illetlenség lenne):

„Bőröndjébe hajtogatta
a kora-nyári ég harsány
vásznait...”

Jók az allúziós dolgok:

„anyám kalapban
sétál üres allén az alkonyatban”.

Hiszen ez nem kritika (nem írok!), rendhagyóan ide: ajánlhatom Babiczkynek (is) Kosztolányitól az *Őszi koncert* jeleneteit. (Félek, nem

lesz eröm már megírni erről a tanulmányt; szedjék szét! Egy elioti öregember feltúrva kezdi hordani nadrágja szárát, íme, én.)

Babiczky jó hangütésekbe oldja, amit szeretett költőiből átvesz, amire vízjelesen hangolódik (képzavar).

Tessék:

„Napjaimból egyre kevesebb
emléket őrzök, talán az utcák...”

Etc.

Vagy a Hrabal-idézetes adalék a megértéshez.

„Mintha tegnap lett volna, hogy anyám
jön felém abban a régi ruhában, amit
még apámtól, és amiben egy fényképen is,
most ősz lesz és ki-
lélegzi a nyár maradékát a bőr,
sokszor megállok majd nézni a Dunát,
s ahogy a kezek tudják csak,
üres szél rántja kabátod,
most napról napra ősz lesz nekünk,
s ami tegnap még volt velünk,
mára nincs – miért legyen.

(Pontos címe, hátha nevezetes vers lesz: *Adalékok a megértéshez.*)

Nagyon szeretem a magyar irodalom minden Camus-vonulatát, már csak Mészöly Miklós miatt is. Ahogy Babiczky épp azt idézi Camus-tól, milyen is az élet felszínén, „valahogy a szavakban haladni”, sosem a valóságban (idézések önkényesen tőlem), és ahogy a villanyfelkapcsolások (könyököltek az ablakokban: Kafka hazatérése csüggedésre stb.) fontosak, így élt Meurseault is. (Remélem, helyen írom kopár szentem nevét.)

Az (*Egy történet vége*) – szinte Keats-parafrázis. Megjegyzem, Shelley és Keats jó iskola lehet Babiczkynek, ha Rilkét, Eliotot „megette” (Nemes Nagy Ágnes szava, „fiacskám”)!

„...s a formáknak mi célja van,
ha fent az ég alaktalan?”

Eszembe jut: Babits is a „kérdés” verssel Keats-Shelley indíttatású, és Szép Ernő, ki azt írta: „sohase” (gyanítom: „Sohse”!) „tudtam emlékembe bevésni / Egyetlenegy felhőnek hű arcképét, / Kelnek, bomolnak, múlnak és az ég kék.” Szép Ernőt későbbi leckének ítélem Babiczky számára.

*

Hagyok néhány olyan jó verset, mint a *Prospero*, az *Ülő akt* – majd kritikusk! Ám szerkesztőtől („Kedves DNÁ...!”) ide kérem a *Café* címűt. Esküszöm, nem olvastam, mikor öregemberezni kezdtem. Na, ugye! Hamu vén férfi-ruhán (vagy kötőjelet ahová tetszik), az elhamvadt rózsák után, füst száll (vagy mi?) a levegőbe, egy történet befejeződve. (Vas? Kálnoky fordította? ez nem szakcikk, bár tudom, sokan hörögnek most; Babiczky műalkotássá kollázsolt több dolgokat földről-égről, magam csak reflektálója vagyok.) De ez a

Café!

(Az eredeti címben nincs, persze, felkiáltójel!)

CAFÉ

Figyeltelek, az a mozdulat,
mint kéz a másik kéz után,
archoz az arc közele, elfelejtett
cigarettám vöröse
mögül most a délután ragyog, s ülünk
beeső-sárga fényben asztalodnál,
nézzük, a teraszon már teáznak,
vállukhoz igazítják a kabátot,
s intenek, mikor fizetni kell;
s ha most beszélnek is, úgy
mondanám, ahogy egy öregember
suttog isteneinek,
sötét szobában, elalvás előtt.

S hogy az *Ülő akt* mottója is Eliot...

Koherencia, barátaim, konzisztencia, de nem koegzisztencia, ahogy új (katalán!) pásztorkutyánk példázza, kinek is a két gazdija (az asszony s magam) kivételével, ugye, mindenki más: idegen.

De nagyon az én kutyám! Csak ő meg is engedheti. Meg hát nem „idegen...” (Camus).

Ács Irén: Tandori Dezső, Budapest, 1998

KETTŐ KÖZÖTT

Napkeltekor
vagy a kilátás nem ideális
vagy hártya takarja szemünket
fölényeskedő pincérlány borospoharat tisztogat
ujjlenyomata az üveg falára tapad
apró kutya ugat ki egy szatyorból
sajt-saláta evők a füstöt nyelik minden falattal
tele szájjal kiabáljak túl
a mosogató zaját
az evőeszköz csörgését
a jég reccsenését minden italban
és végtagokat gúzsbakötöző
ajkat összeragasztó szavakat
napnyugtakor

BERENDEZETT ARCOK

Számolom az arcokat
hét a szekrényen
egy a mennyezeten
van
bámulnak
engem, ha otthon vagyok,
pont a szobában
vagy ki az ablakon
ők mondták
tudom

A LOVAG ÉS A LÓ

A párok már a polkához sorakoztak. A fedetlen női vállakról parfümillet gomolygott fel, és árasztotta el a báltermet.

A lovag magához intette az öreg, ácsorgó inast. Harminc év alatt ki tudja, hány pohár pezsgőt nyújtott át némán az öreg kar a lovagi ujjaknak. A pohárban megcsillant a pezsgő, a jéghideg, tüzes csábító. A teremben kirobbant a zene, elborított mindent, a fülébe harsogott mindenkinek. A lovag nem vett tudomást a zenéről, ahogy előtte a lélegzetnyei csendről sem. A mosoly nem árulta el arcán, hogy tulajdonosa jó érzéssel nyugtázza-e a hangulat növekedését, vagy pedig az idegzsába kényszeríti-e arcát diszkrét rángatózásra.

– Ritter von Kempelen, mond Dieu! Ön ül? Ön, akinek szellemét csak a kelleme múlja felül! Szegény barátom, milyen gonosz kór szögezi karszékehez a bálterem örökifjú lovagját, és gátolja meg, hogy csábításai legremekebb eszközét, a polkát két kézzel és megkettőzött szívvel élvezze?!

– Gonosz kór, grófnő? Sőt inkább: a makkegészség, vagyis amit az én koromban annak nevezhetünk, az ültet erre a határozottan kényelmes pamlagra. A kór, amelyet említeni méltóztatott, tegnap még heverőmre kényszerített, hóhéri kínokkal döfölve derekamat és keresztcsontomat. A tudat azonban, hogy Önt ma imádott Bécsünk legszebbjei között tisztelhetem, elűzte tőlem a fájdalom kutyáit és idejövételre sarkallt.

– Emlékszik, von Kempelen, hogyan táncoltunk mi polkát valaha? Nem is volt az olyan régen!

Kempelen megfelelő hosszúságú mondattal biztosítani kívánta Hanausky grófnőt, – nos, vagy arról, hogy ugyan hogy is felejthette volna el, ami felejthetetlen, vagy arról, hogy bizony már a grófnő lányával is táncolt polkát azóta, és hogy ezek a mai polkák sem olyan polkák már, mint amilyenek az ő fiatalkorában voltak. De aztán eszébe jutott, hogy az ő (mármint Kempelen lovag) fiatalkora egybeesett Hanausky grófnő fiatalkorával, ezért valami olyan válaszra készült, amely sem a korra, sem a polkára nem vonatkozott, amikor váratlan egy petyhüdt arc tűnt elő, a hozzátartozó nyakkal és állógallérral együtt, és a lovag karszéke fölé tornyosult.

– Hát itt van, Kémpelen? – kérdezte, majd megerősítette saját állítását. – Hát itt van, Kémpelen!

– Őrnagy, ön attakjával olyan háborút zavart meg, amely az emlékezés békéjével kecsegtetett! – és Kempelen lovag arcán a mosoly teljes bizonyossággal az idegzsábának adta át a terepet.

– Fejedelmi flankírozás volt részemről, fejedelmi, ismerjék el! – ismerte el az őrnagy saját magának, miközben fehér kesztyűs két tenyerét elégedetten dörzsölte össze. – Nemcsak nemes vadra bukkantam ezen a vadászaton, hanem egyúttal Diánámat is helyben találtam, akinek a bruchstücköt általnyújthatom! – hajolt meg válla minden görnyedtségével, alaposan egybeszöve a hadászat és a vadászat szóképeit. – A lovag ugyanis tartozik nekem! Igen, tartozik nekem, – egy sakkpartival!

A lovag kezében emelkedni kezdett a pohár, de csak műértő szemének kívánt az őrnagnál vonzóbb látnivalót szolgáltatni.

– Amíg Önt hallgatom, – kezdte, pedig dehogy hallgatta!, – százkilenc apró hírnököt küldött a pezsgő mélye a háborgó felszínre, hogy hírt adjon a mélység titkairól és aromáiról. Hitte volna, őrnagy, hogy ilyen erőt rejt magába egy pohárnyi pezsgő, és ilyen pazarul szórja gyöngyeit?

– Hiú beszéd, lovag! Nem térhet ki a sakkparti elől, jogom van a revansírozáshoz. Jogom a védekezés után a visszaszúráshoz, akár a duellumban, Kémpelen! – majd ijedtséget színlelve a grófnőre nézett. – De mit fecsegek itt, grófnő! Tudnia kell, szerényke győzelmet aratott fölöttem a minap Ritter von Kémpelen barátunk. Győzött, nem mondom, legyőzött azzal az átkozott lóval. De egy hajszálnyi volt csak az a győzelem! Vallja be, lovagom, maga sem bízott már a masinájában, amikor rosírozás után mindkét szárnyon attakba fogtam...

– Az őrnaggyal egy évtizede vívunk végeérhetetlen sakkháborút! – és Kempelen mosolygásra formázta át azt a harci terepet, amely az arca volt.

– Nos, való igaz, von Kémpelen, az ön zsenije és az átkozott masina együtt legyőzhetetlenek! Én mégis azt mondom magának, öregszik az a masina. Már persze, ha masina egyáltalán. A minap is elnézett egy cirkumstanciát, a figyelve kezd kihagyni. Gépnél, barátom, ilyen elképzelhetetlen! Ugye, egyetért velem, grófnő? – fordult váratlanul Hanausky grófnő felé.

– Én nem értek a harci játékokhoz, sem a sakktáblán, sem a párbajteremben! – válaszolt a Gréfin, majd kelletlenségét kifejezendő, idegesen legyezni kezdte magát.

– Tudja-e, mi jár a fejemben már régen, Kémpelen?! – az őrnagy mutatouja szinte mellbe dőfte a lovag frakkingét. – Hogy ez a maga masinája nem is masina.

– Hogyan? – élénkült föl egyszerre Hanausky grófnő.

– Ahogy mondom, madame! Ez a gép nem gép. Ember mozgatja azt, lefogadom akármire, grófnő. Akármire, lovag!

– Embert eldugni egy gép belsejében, de hiszen ez embertelenség! – emelte szemét a grófnő az őrnagyra. – És Kémpelen lovag – hívő keresztény! – tette hozzá megerősítését. – Vagy legalább is fiataalkorában az volt!

– Nos, meglehet, hogy keresztény, a masina azonban, ugyebár, lovag, egy törököt mintáz, aki turbánjával és csibukjával keresztény játékosársainak ijedelméül szolgál és vereséget jelent.

– Ijedelméül? Ön talán megijed, őrnagy, egy nyikorgó, festett fabábutól?

– Nos, attól aligha, grófnő. De egy ízben magam láttam, amint lesöpörte és földhöz vágta a bábukat.

– A játékos hibásan lépett, vagy mondhatnám: csalni próbált! – a lovag mosolya felköltözött a szürke szemekbe, kajánul ingerkedett az őrnagy igazsághajhászó hevületével.

– Nincs hiba vagy tévedés, amelyre masina így reagál, ezt maga is tudja, von Kémpelen! Hogy egy játékos csal, avagy csupán elnézi a lépést, nos, ez az ön szubjektív véleménye, barátom. Harag és lesöprés, – ezek nem gépies lélekre vallanak!

– Talán bizony azt állítja, hogy én magam rejtőzöm el a masina kerekai között? – Kémpelen lovag a pezsgős kehely fölött szemét az őrnagyra tartotta. – Olyannak lát engem, grófnő, aki üres óráit egy dobozba bújva tölti, hogy belül összegörbedve kifelé a bábukat mozgassa? – a kérdésben bugyborékkolt a gúny, de lelke mélyén a lovag félelmet érzett.

– Ön, Ritter von Kémpelen, mindenre képes! – a grófnő hangjában annyi elismerés bujkált, hogy szerelmi vallomásnak is felfogható volt. Nos, ez a szerelmi vallomás ezúttal nagyon rosszkor jött Ritter von Kémpelennek. – Boldogult uram, – emlékezett a grófnő fátyolos hangon, – gyakran elmesélte, amikor ön Budán, a várszínház építésekor a „tűzzel és párával dolgozó alkotmányok” belsejébe bújt...

– Amikor elromlottak! – ismerte el Kémpelen, – mivel rajtam kívül más nem értett az erőgépekhez.

– A sakkmasina is a maga kiagyalmánya! De, hogy mi rejtőzik belül, azt csak Isten tudja...

– ...és Kempelen lovag! – szólt Kempelen lovag, de meg is bánta azonnal, hogy ilyen hivalkodó mondatot ejtett ki a száján.

– Ön káromkodik, lovag, egyenjogúságba helyezi magát a Teremtővel, miközben török figurát farag!

– De, őrnagy! – a lovag színpadiasan széttárta karját. – Felvilágosult századunkban mágiát ki hisz már?! Inkább csak mosolygunk az efféle kulisszákon. Az ördögöt nagy hangon tagadjuk, de egy kicsit azért tartunk tőle, Istent nagy hangon kitessékeljük az életünkéből, de egy kicsit azért reméljük, hogy egyszer mégis beleszól.

– Isten vagy ördög, török vagy keresztény, én belenéznék abba a masinába! – erősködött az őrnagy, miközben inggallérja, mint két kifent bajonett meredt a lovag felé.

– A sakkozó gépet bárki meglesheti, a parti előtt és után a publikum mindannyiszor megbámulja. S ha ezt kevésnek találja, Herr Major, a Leipziger Magazin für Naturkunde olyan részletes leírását adja, hogy egy másik masinát akár kegyelmed is megkonstruálhat.

– Eh, Kémpelen! – az őrnagy türelme utolsó morzsáit élte föl, – én nem előtte, nem utána, én játék közben akarom látni azt a masinát, és nem a füzetbe firkált hókuszpókusz érdekel, hanem ami benne mozog, és ami lesöpri a bábukat, ha megharagszik! Ért engem, Ritter von Kémpelen?!

– Mit szólna ön, ha játék közben a gyomrába akarnék belekukkantani? Vagy akár csak arra kérném, nyissa ki a száját, hogy a fogait megvizsgálhassam?

Az őrnagy ismét előrántotta mutatóujját, hegyén ott reszketett a válasz, amikor – Deus ex machina – váratlanul felcsendült az estély záró valcere. A grófnő felpattant karszékéből, legyezőjét izgatottan tárta-zárta.

– Uraim, – vetette oda búcsúzóul sommás véleményét, mint marakodó ebek közé a koncot, – önök ma a szokottnál is unalmasabbak voltak, az unalomig katonák, és az unalomig cselszövők. Lovag – egyikük sem volt, s ez önre nézve különösen lesújtó, Ritter von Kempelen!

Magukra hagyta a vitatkozókat, lélekben ott szárnyalt és keringett a táncosok között, emlékeiben visszafiatalodott a hajdani grófkisasszonnyá, aki olyan álmatagon vetette magát egy réges-régi bécsi bálon egy szépreményű, ifjú lovag karjai közé.

Kempelen indulni készült, amint azonban feltápászkodott karosszékéből, lábába és keresztcsontjába pokoli fájdalom nyilallt. Összeszorította a fogát, kinnal kiegyenesítette egykor délceg termetét, és méltósággal az ajtó felé indult. A keringő hömpölygését már csak a hátában érezte.

Jó, így nagyon jó. Ne lássák, hogy milyen förtelmesen szenvedek! – gondolta, vagy talán nyögte is, hallhatatlan belső hangján. Mire a lépcső aljára ért, ott várt rá a gyaloghintója. Meggörnyedt, amint beszállt a kényelmetlen, cifra tákolmányba. A két szolga vitte imbolyogva és tántorogva keresztül a bécsi éjszakán. Köszvényes lábait begörcbítette, és magányában kedvére nyögdecsejt egészen a háza kapujáig.

*

A kandalló még ébren várta. A hatalmas tölgyhasábok vörös négy-szögekre bomolva adták meg magukat az enyészetnek. Gazdája nélkül magának világított a tűz. Kempelen megállt a szalon ajtajában. Szeme a sötétben is felismerte a berendezés megbúvó tárgyait, jóleső érzéssel összegezte: élete kulisszái hiánytalanul sorakoznak körülötte.

Kutyafejben végződött a kotróvas, villájával a lovag a tölgyhasábot a kandalló lángjai közé taszította. A téli éjszakát melegség öntötte el.

A szalon háttérében ott sötétlett a sakkozógép. A fényes, turbános arcon pokoli táncot jártak a fénynyalábok. A csibuk szára végén a pipafej – akár egy állócsillag, a gép szögletes doboza – maga a sötét rejtély.

A lovag nehezen hajolt le és nehezen egyenesedett föl, miközben nyögött és átkozódott. Nyögött az eliramló idő után, és átkozta az itt maradt derékfájdalmat. De az inast nem szólította. kettesben akart maradni a fájdalommal. Hogy egyedül övé legyen a győzelem, ha leküzdi, s ne lássa más a szégyenét, ha mégis alulmaradna.

Egy fali rekeszből palackot vett elő, tokajit, a kolera előtti utolsó évjáratból. És kristály poharat, ünnepre valót.

„Hát, tessék, uraim, kételkedők és hiszékenyek! Tessék, a hírhedt sakkozógép, a Masina, A kutyafejű Török, ugye, énrám gondolnak, amikor ezzel a névvel illetik. Az a baj, hogy turbánt hord a fején, kaftánt a vállain, és csibukot tart a kezében? Ugyan már! Lehetne az én törököm nyalka magyar huszár, sörhasú német bürger, vagy más országbeli szerzet, amíg nem belezhetik ki, amíg nem tudják ugyanolyan üresnek, mint saját magukat, – addig rossz keresztény, addig istentelen és az ördög cimborája. A Masina is meg az alkotója is!”

A lovag végigdübörgött a szobán, a kandallótól a Masináig és vissza. „Én bújok bele, én mozgatom a bábukat, – mondják. De hiszen ott ülök a nézők között az első sorban, vagy le-föl sétálok karba tett kézzel, – mégsem hisznek nekem. Óh, hát hogyan is hihetnének. Az ostobák!” – ivott egy ujjnyit a borból, de talán csak a megszokott

mozdulatra vágyott. „Amikor a csatorna elkészült a Délvidéken, lelketlen, tüzes masinákra volt szükség, dübörgő és sivító barmokra. Bámulhatták, retteghettek tőle, agyon is ütött egyet-kettőt, aki a közelébe ment. És hiába állt a gép, hiába romlott el és hiába voltam kénytelen belebújni, nekik az is ördögösség volt. A legenda már úgy szólt, hogy szikrát szórtam, és a lábam helyén négy kerék nőtt, maga voltam Belzebub! Nevetség!”

„A budai várteátrumban a díszletemelő gép, ott már hiába volt minden szó... Ami egyszer égzengést csinál, máskor meg esőt áraszt, nyáron hóhullást, télen madárhangot, ki hitt ott már nekem?! Mit hittek napsugár és szélzúgás helyett? Hogy én ördögös vagyok! Ott ültem a páholy mélyén, és hallgattam, amint suttogták: Zauberei, boszorkányság! Szerettem volna kiüvölteni, és az üstökénél fogva becibálni a hitetlenkedőket a kulisszák mögé: Nézd meg, Tamás, érintsd meg a kezedd, dugd bele az ujjadat (ne ott, mert ott letépi!), ez gép, nem varázslat!”

A lovag felragadta a gyertyatartót, a Masinához lépett, és a figura arcába világított. „Még téged is kifogásoltak, hogy török vagy. Pedig szép a képed, az arcod ovál, a bőröd színe cserzett, a bajuszod hüvelyknyire legörbed. És milyen haraggal bírod forgatni a szemeidet!” – lassan a Masina mögé lépett, kezét a figura vállára tette. „Hát, így, komám! Azt hiszik, valaki vagy! Mert ott csörög benned a szerkezet, a kezéd meg mozgatja a figurákat előre-hátra. Hát persze, a Török az, aki sakkozik! Aztán becsüld meg magad, vigyázz, hogy el ne rontsalak!” – öklével a figura vállára ütött, csak akkorát, hogy már éppen fájjon (neki, Kempelennek).

„Pedig üres vagy, magadtól egy parasztot sem tolsz fehérről feketére. Mit tudsz te a sakkról? Vagy bármiről? – a lovag a kandallóhoz lépett, kristály poharát fenéig itta, majd visszaindult a Masina felé.

„Pedig majdnem embert faragtam belőled! Torzalakot, akinek formája nincs, de gondolkodik, akár az ember. Ott a leírás a Leipziger Magazinban. Tudod, Török, az jobb, mint te vagy. Az igen! Nem volna csupán tábla és fiók, belülről karok mozgatnák és forgó óriás lemez, ezernyi réssel körbeszórva. De te ezt úgysem érted!” – a lovag a Masina dobozára támaszkodott, majd a Török arcába nézett.

„És tudod, miért nem csináltam meg mégsem a sakkozógépet? Miért csináltalak meg helyette téged? Mert félttem! A saját tervemben nem bíztam igazán. Pedig a terv, a rajz – hibátlan. És sakkozni is tud. Ismer majd harmincezer lépést. És amikor a királynő elé kellett volna állnom vele, mégsem a magam gépét választottam. Valaki mást választottam,

aki semmit sem tudott tervrajzról, Magazinról, nem ismer harmincezer lépést, és mégis jobban bíztam benne, mint a gépben. Mert tud valami olyat, amit te, a Masina – soha! Kárpótlásul téged találtak ki. Bocsáss meg nekem, Török! Igaz, te se haragudni nem tudsz, se megbocsátani. Mert még a lesöprés és a haragtól forgó szemek, azok sem a tieid. Óh, nem boszorkányság! Fölöttünk egy az Isten, ne kísértsük tovább!” – A lovag engeszteléssel mormolta maga elé: – „Azért a magad módján remekmű vagy te is! Közönséges, üres remekmű – majd alig sóhajtásnyi hangon fejezte be: „Akár egy szépasszony!”

A tűzbe bámult, mintha sugallatot várna a pattogó hasáboktól, majd mint aki megkapta a várt sugallatot, egy nevet morgott maga elé: – „Brisantini”.

A mennyezetig felnyúló könyvespolchoz lépett, és A balgaság dicséretét (szép amsterdami bőrkötésben) enyhén hátranyomta. Az állvány olyan könnyen fordult el a keze alatt, akár egy engedelmes állat.

„Brisantini!” – szólt másodszor is. Könyörgés volt a hangjában. A kamra sötétjéből halk motozás hallatszott, fekvőhelyen reccsent a deszka, és egy fakó arcú szerzet támolygott elő az éjszakából. Ritkás haja kócosan meredt az ég felé, testét hajdan-fehér, szűk éjszakai ruha fedte, mezítelen lábai vastag szőnyegbe süppedtek.

„Ébredj, Brisantini!” – szólt harmadszor is Kempelen, de mintha inkább saját magát ösztökélte volna e buzdítással. – Ébredj, életed nagy napja érkezett el! – és a lovag hátat fordított, hogy ne kelljen az emberoncs arcába néznie. – „Kihívód támadt ismét, az őrnagy életre-halálra játszani akar! És ha kikap, új játékra készül!” – Brisantini alig palástolt gúnyjal megvonta a vállát. – „Az új játék az lesz, hogy sakkozás közben az őrnagy a kardjával keresztülszúrja a Masinát. Hirtelen kezű, félelmetes vívó hírében áll. És mégis ki kell kapnia!

– Egy hónapot kérek, lovag! hogy a zsírfölösleget ledolgozhassam magamról. Különben nem férek be a...

– Elég a siránkozásból! Holnaptól megint csak almát megy egy darab sajtot kapsz naponta, mint régen. és összehúzod magadat – dobozformára.

Brisantini álmosága elszállt, akár a füst, méltatlankodás és harag áradt szavaiból: – „Mikor lesz már vége ennek a rejtőzködésnek? Meddig kell éhezniem hónapokon át, hogy egy nyomorult koporsóba elevenen beleszorulhassak. Meddig kell nemes vadként házad legtitkosabb zugában megbújni, vagy mint rejtegetett kagylónak, amely igazgyöngyöt terem...

– Elég ebből a förtelmes öndicséretből! Igazgyöngy, nemes vad, – te hitvány éhenkórász, hát nem a velencei csatornából szedtelek fel? Nem én húztalak ki a csatorna dögszagú vizéből, ahová beleölted magad? Nem én gyógyítottalak, nem én ruháztalak...?

– Mit ér mindez, ha a díszes bársonyruhát csak a börtönömben hordhatom, ahol senki nem láthatja rajtam, mert ide vagyok bezárva ebben a nyomorult ketrecbe?

– Nyomorult ketrec? Szőnyegek, prémek, bársonytakarók, mit akarsz még, te hálátlan? Megvettelek, a szolgám vagy, agyon is üthetlek, ha úgy hozza a kedvem, de én kitanítottalak, értelmet adtam az eldobott életednek, te meg lázadni mersz és káromolni engem?

– A sakkozás volt az egyetlen, amire megtanítottál, abból is a legléhábbra, a lóugrásra. Azon kívül ostoba vagyok, a számokat sem ismerem, sem a betűvetést, még azt sem tudom, hogy mennyi minden van a világon, amikben sohasem lesz részem!

– Ne bándd, Brisantini! Egyébként a nevedet is tőlem kaptad, ezt a szép hangzású, rejteimes nevet, az eredetit pedig jobb, ha elfelejted, a velencei policia túlságosan is emlékszik rá. Legyél te a sakkozás titokzatos bajnoka, a Masina lelke.

– Most bezzeg hízelegsz, lovag, de ha úgy hozza a sors, mindannyiszor belekergetsz a deszkasírba, hogy a Török kezét irányítva mozgassam a bábukat.

– Megcsaljuk, mi ketten az egész világot! Hát nem támad kedved a szemük közé kacagni, amint az álmélkodók meg az okoskodók tapogatják a masinát, a füled mellett kopogtatják a doboz vékony falát, és fejcsóválva megállapítják: Üres!

– Nekem még a sakkozásban sincs örömöm, tükörből és alulról látom a figurákat. Legkedvesebbiknek, a lovamnak is csak a farát láttam világeletemben.

– De azt legalább mesterien ugratod! Na, rajta, szállj be, hát! – Kempelen a lobogó gyertyatartóval a Masina felé intett, de Brisantini vonakodott.

– Megfáradtam, lovag. Lassan panzióba kell, hogy küldjél.

– Neked nincs panzió, ezt te is tudod.

– Öreg vagyok, lovag. Húsz éve almán és sajton élek, mégis elhíztam a semmittevéstől. Utcára nem járok, a csontjaim már kiegyenesedni sem hajlandók, nemhogy összecsukódni! Bocsáss el már a szolgálatból.

– A tornaszerek ott porosodnak a szobádban, koptasd csak őket. Most pedig: Vorwärts, a Masinába! Egy éjszakai partit, no, vívjunk egymás ellen!

– A tudásom is megkopott, a figyelmem gyakran elkalandozik. A múltkor is elaludtam parti közben.

– El hát, a málészájú udvari tanácsos tizenhét percig töprengett, aztán egy semleges paraszttal egyet lépett előre. Az őrnagyot még megvered, fél tőled, és józan játék helyett a reváns vágya fűti. Az első lépéstől attackolni fog, és százszor körüljárja a táblát, hogy nem hall-e életjelet kiszűrődni belőle. – A lovag szinte megnyúlni látszott, amint hátát görnyesztve az őrnagyot majmolta: – Most rajtacsípem, Kémpelen!

Brisantini keskeny szája is valami mosolyféltre húzódott. A kandalló parazsa és a lovag gyertyatartója sárga fényekkel dobálta tele a szalont. Az olasz nehézkesen elindult a Masina felé, hasa előredüledt, a háta sovány volt, gerince meghajlott.

– Brisantini! – a szóban különös hangsúly bujkált, a nevezett lassan megfordult, és szembenézett a lovaggal. Kempelen kezében kristálypohár csillogott, és szótlánul nyújtotta feléje. Az éjszakában aprókat pattant a fahasáb, a lángok kiöltötték nyelvüket a kandallóból, Brisantini keze megremegett. Úgy látta, telve a pohár lángokkal, és ha megissza a bort, megissza a lángokat is! Félt a bortól, félt a tüztől, de legjobban félt a lovagtól. Merően a szemébe nézett, de tekintete zsibbadt volt, akár a madárré a kígyó előtt. Kempelen egy darabig némán szemlélte aranyakon vásárolt olasz komédiását, majd elfordult, és szinte maga elé sóhajtotta: – „A lovag és az ő végzetes lova”. – A sötétbe meresztette szürke szemeit, úgy préselte ki száján a szót: – „Egy korty tüzet, Brisantini!”

Az olasz egykedvűen teljesítette gazdája akaratát. Pedig nem a szolgai alázat tétette vele, hogy vakon engedelmeskedjék. Nem is a tokaji mánora. Kempelen hangjában volt az a lehengető erő, amelyet Brisantini csak ritkán érzett, és egyik alkalomról a másikra el is felejtett. De ha megérezte, borzongani kezdett. Hangtalanul kiitta poharát.

Kempelen megfordult, ellentmondást nem tűrő mozdulattal kivette a kristálypoharat az olasz kezéből, és szó nélkül a tűzbe hajította. Az utolsó csepp tokaji hosszan sistergett, amint a lángok közé csorgott, majd a kehely a forróságban hangos csattanással ezer darabra repedt széjjel.

Az olasz némán állt, szájában a végzet ízével. Teste íjként feszült meg, lassan a Masina felé indult.

A láda két oldalán egy-egy lapos sánt előretolt, a doboz teteje a magasba pattant. Két lécezt oldalra húzott, egyet pedig a Török teste felé csúsztatott el. közben a figura arcába nézett. A Török bajusza sötéten csüngött lefelé, arcán vigyorra torzult a lángok vöröses fénye. Brisantini olyan közel hajolt hozzá, hogy arca árnyékot vetett a lakkozott faarcra. A láda belsejébe nyúlt, és gyakorlott mozdulattal lenyomta az élével összeillesztett két tükörlapot. A Masina belsejébe ereszkedett. Előbb oldalra fordult, az álláig felhúzta mindkét lábát, a lécek alá csúszott, majd lassan kinyújtózott a doboz belsejében. Hogy hová, az ő titka volt. A feje talán a Török ölében pihent, a lábát esetleg az asztal tartóoszlopába rejtette, ki tudja?

Kempelen határozott mozdulattal felrántott egy lemezt, amely lát-hatatlaná tette a benne rejtőzködőt. Már csak a tábla hiányzott, az apró mágnesekkel és a vezetőszinórokkal. A fekete lovat Kempelen az arcához emelte. Az ébenfa figura rubin szemekkel bámult vissza teremtmőjére, és megfélekedezni látszott mozgatójáról.

A lovag a kis bronz csengőre ütött tenyerével, jelezve, hogy az ellenfél készen áll a nagy megmérkőzésre. A Török feje kísértetiesen biccen-tett válaszképen, és az éjszakai parti megkezdődött.

Kempelen a kandallóhoz lépett, a kutyafejű kaparóvassal a parázs halomból elkülönítette a legnagyobb hasábfát. – „Boszorkánysággal vádoltok? Hogy az ördöggel cimborálok? Legyen, hát, nektek pokol! Elkárhozott, eleven lélekkel, ha ezt akarjátok!” – az izzó hasábot a kotróvassal meg a tűzfogó lapáttal kiemelte a kandallóból, és a Masina doboza alá taszította. A hőség előntötte a szalont.

„Nem hittetek benne? Azt gondoltátok, megcsallak titeket? Hát jól gondoltátok! Mert megcsallak! Holnaptól találgathatjátok, hogyan működött a Masina!”

A doboz alját ellepték a lángnyelvek, keményen pattogtak, és mohó-an szaladtak szét a lakkozott, fekete oldalfalakon.

„Vége a csalásnak, és vége a megcsalásnak! Ezt akartátok? Hogy a titok ne legyen többé titok? Egy marék hamuban semmi titokzatos nincsen!” A Török arcán apró hólyagokat vetett a festék, a ragasztó fojtó szaga csípni kezdte a lovag orrát és szemét. – „Nincs titok semmi! A tűz tiszta és hallgat cinkosan! És nem árul el semmit! semmit! semmit!” – Kempelen újabb és újabb tüzes hasábokat tolt a faláda alá, a tükrök hangos sikoltással hasadtak ketté, a vékony lemezek felkunkorodtak, amint elpattantak egymástól, a lakk és az olaj szagába valami iszonyú,

idegen bűz vegyült. A Masina recsegett és nyikorgott, mintha belülről a rémület akarná szétfeszíteni.

„Pokolba, hát a Masinával! Nem fogtok csaláson kapni soha! Most már mindörökre az enyém maradsz! Nem győzöl többet senki ellen! De megverni most már biztosan senki sem fog! És nincs több reváns! Vége a partinak, uraim! Vége a szökdécselő lovaknak, az elegáns futóknak, a konok bástyáknak! Hát, Istenem, vége a királynőnek is! Megharcolták ezt a harcot, megcsalták a csalókat, és megcsalták a hitetleneket! Haha, őrnagy! Ezt a partit nyerd meg!” – a tüzes végű kotróvasat rettenetes erővel a doboz belsejébe dőfte, a vas a ropogó deszkaszilánkok közé hatolt, csak a gonoszszemű kutyafej vigyorgott a tűzbe, mintha a közvetlen közelből akarna gyönyörködni iszonyú művében.

„Meine Damen und Herren! Der weisse König ist tot! Hogy mindenki értse: Vége! Vége, hölgyeim és uraim! A fehér király halott!”

Fejével rettenetes igent bólintott, megrázta, mintha egész élete keserűségét akarná kirázni belőle, majd kinnal fölemelte földre hullott köpenyét, és kitántorgott a szalon ajtaján.

Egy hamukupacot és iszonyú fájdalmat hagyott csak a háta mögött. Az élete művét. Brisantini nevét nem ejtette ki többet.

*

A Wiener Morgenblatt öles hírben tette közzé a szenzációt: „Die letzte Partie des Ritters!” Majd biztossággal állította, hogy a Masinát a lovag boszorkányos ereje lobbantotta lánggra, miközben azt is érezte, hogy ugyanez a Zauberei mentette meg von Kempelen életét a tűzhálaltól. A lovag megvetően hajította a Morgenblattot a csatorna szürke vizébe.

A kihalt rakparton az őrnagy közeledett. megroggyant aggastyán benyomását keltette, reszketve tárta szét karjait, és kis híján megölelte a rittert, akit előző éjjel felnyársalni kívánt vádló mutatójával.

„Mon chérie! C'est terrible! – vigasztalta a lovagot csikorgó franciasággal. – ”A Masina, a drága Masina! Megcsalt, itt hagyott bennünket! Nem, lovag, nem lehet ez a véletlen műve!” – és tördelni kezdte bajonettforma ujjait.

– Ha tudnád, mennyire igazat beszélsz! – suhant át Kempelen arcán egy alig leplezett mosoly.

– „A boszorkányság letagadhatatlan. mennél inkább bizonyíthatatlan, annál inkább letagadhatatlan!” – patakzott a szó az őrnagyból.

- „Badarság!” – szaladt ki a lovag száján.
- „Kémpelen! Ne káromolja a végzetet, ő tette ezt velünk!”
- „No, persze!”
- „És ott a bizonyíték! A felügyelő megtalálta a szilánkokra repedt poharat a tűzben. Kétséget kizáróan a démoni mű volt. De, hiszen, megírta a Morgenblatt is!”
- Akkor úgy igaz, őrnagy!
- Mon amis, megcsinálja?
- Hogyan? – hökkent meg Kempelen.
- Hát, az új Masinát! Tudja, készült róla leírás a Leipzigerben! Gyerekjáték! Csak most faragja inkább indiánfőre. persze, valódi tollakkal. magának semmi, Kémpelen!
- Az, gyerekjáték. Also, Grüss Gott, Major!

Kempelen hátat fordított az őrnagynak, és nehézkes lépteivel a csatornapart nyirkos köveit kezdte róni. – „Az ostoba fajankó, a tökkelütött... Hogy démon, meg indián!” – Keserűség volt benne, vagy harag? A lovag a szélnek feszítette arcát, hadd vágjon szemközt, majd: – „Ez a vezeklés!” – tette hozzá.

A csatorna felől kiáltásokat hallott. Két városi hajdú hosszú csáklyával valami vízbe esett csavargót húzott partra. A vállából folyt a vér, a feje tehetetlenül verődött jobbra-balra, rongyai cafatokban lógtak róla. Kempelen meglassította lépteit, szemét keskenyre húzta. Óvatosan megtapogatta köpenye zsebét. Baloldalt, ahol az emberek a szívüket hordják. A köpeny lapos volt és sima. „Otthon maradt a pénztárcám!” – gondolta, és valami halvány bosszúság suhant át az agyán.

- Na, mindegy! – morogta.

Aztán ismét gyorsabbra fogta lépteit a novemberi szélben.

JÓKAI-MÉRLEGEN

Mottó: „Valamilyen lebegésre, fényre gondolok, egy erdei vízesés párájára [...], vagy arra a szivárványszínű majdnem-nincsre, ami egy repülő szitakötő.”

Nemes Nagy Ágnes¹

„...az ifjúsági olvasmányá degradált, vagy deklasszált klasszikus, Jókai sem jelent ma már többet egy ifjan talán kedvelt, de érett korban mindenképp eltagadni való, nagykedvű, jó tollú, erejét a romantikára pazarló mítoszgyárosnál.”

Szilasi László²

Van-e ma olvasó, aki végigolvasta volna a Nemzeti Díszkiadásban megjelent, százkötetes Jókait? Vagy legalább a Zsigmond-féle nagyciklust, az ún. Jókai-kánont?³ – azt az egy tucatnyi regényt, mely 1855 és 1875 között keletkezett? A kortársak és a XX. század első felének olvasói még falták Jókait, erről számtalan elragadtatott nyilatkozatot olvashatunk. Még a XX. század második felében is vannak lelkes olvasói, de a 80-as, 90-es évektől ez a hatás alaposan lecsökkent, sőt, szinte elapadt.

Manapság jószerével csak az iskolai kötelezők: *A köszívű ember fiai* és *Az arany ember* élnek, jó esetben maguk a szövegek, rossz esetben csak a tömörített cselekményük. Esetleg még azok a regények, melyeket annak idején – többnyire a 60–70-es években megfilmesítettek: az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán*, a *Névtelen vár* és talán még egy-kettő.

Mi lehet az oka?

Túl azon, természetesen, amit úgyis tudunk, hogy az olvasási kedv általában véve is megcsappant az utóbbi évtizedekben, hogy a tv, a számítógép, a videó, az internet és még annyi minden elvonja a gyermekek – a legfogékonyabb olvasók – figyelmét. Igaz, nem sokkal van jobb helyzetben Kemény Zsigmond, Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond sem – hogy

csak az iskolai kötelező nagyregények szerzőiről szóljunk most. Erősen csökkent irántuk az érdeklődés. Mármost az olvasóké.

Mert az irodalmárok, kritikusok és esztéták annál nagyobb előszere-ttel fordulnak újra feléjük. A szemünk láttára megy végbe az említett szerzők műveinek – a magyar klasszikusok alapműveinek – „brutális erővel történő” (Szilasi László) újraolvasása.

Ezért aztán nem vitás: klasszikusaink tanítását, taníthatóságát is hasonló vehemenciával, radikálisan át kell gondolunk, ha nem akarjuk, hogy mű-veik a XXI. századi ifjúság számára végképp holt anyaggá, szövegeik meg-fejthetetlen hieroglifákká váljanak. Felrémlik előttem a hatvanas évek egyik sikeres sci-fi írójának, Ray Bradburynek egyik műve: a Fahrenheit 451, melyben az egyik könyvégető így nyilatkozik: „...hát tudja meg, a köny-vekben nincs semmi! Sem tudást, sem hitet nem kaphat tőlük. Ha regé-nyek: nemlétező személyekről szólnak: megannyi agyrém.”⁴

A magyartanárok minden évben megküzdének e művek tanításával (is), de – valljuk be – a képregényeken és (olykor bárgyú) rajzfilmeken és alapvetően egy másfajta, elsősorban vizuális kultúrában (netán kul-turálatlanságban) felnőtt nemzedék számára az említett szerzők művei-nek már a terjedelme is riasztó.

Maradjunk most már csak Jókainál.

A regényolvasáshoz kétségkívül türelem és idő kell, valamint meg-felelő szintű olvasási készség. Mindegyikkel gond van. Rizsa, mondják diákjaink, miközben átugorják a szerintük elképesztően unalmas leírá-sokat, nyálas, mondják, kihagyva a csupán évődő, udvarló típusú jele-neteket, hiszen a szerelmi szálból csak a beteljesülés érdekelné őket, ilyet viszont Jókainál nem találnak. Tapasztalatuk, hogy a videót is to-vább lehet pörgetni, ha unalmas rész van. Az idővel is hadilábon állnak – közismert a diákok túlterheltsége –, de kevesebb szó esik arról, hogy mennyire rosszul is gazdálkodnak vele. Az olvasási készség nem meg-felelő szintjéről pedig az utóbbi években sokat olvashattunk, sőt, meg-tapasztalhattuk magunk is. Nemzetközi felmérések, pl. a 2002-es PISA-teszt eredménye szerint is le vagyunk maradva.

Mégsem mondhatunk le Jókai tanításáról. A magyar irodalom egyik leggazdagabb életműve igazi „aranybánya” (Nemes Nagy Ágnes)⁵, „ki-apidhatatlan kincsesbánya” (Szörényi László)⁶ – megkerülhetetlen. „Jókai a magyar irodalom legnagyobb tanítómestere”⁷ – Sötér István megállapítá-sa helytálló ma is, annak ellenére, hogy egyesek szerint ez korszerűtlen álláspont, idejétmúlt szemlélet. De talán nem haszontalan. Ha megfelelően

felkészülünk rá, Jókai tanítása – véleményem szerint – alkalmas volna arra, hogy újra megkedveltessük egy nemzedékkel az olvasást.

Szilasi László a Jókai-szakirodalomban minden bizonnyal korszakalkotó művében⁸ háromféle olvasási stratégiát mutat be a Jókai-műveket illetően: egy kultikust, egy kritikait és egy önértelmezőt. (Jókai saját önértelmezéséről van szó.) És bár Szilasi nem éppen hízelgően nyilatkozik a Jókai-olvasás kultikus száláról – hiszen ez volt és ez maradt a legfőbb akadálya egy autentikus Jókai-kép kialakításának, mégis, azt gondolom, hogy a közoktatásban gyümölcsözőbb, pedagógiaileg pedig hasznosabb lehet a kultikus szövegolvasás általában, és a Jókai-művek esetében pedig konkrétan is. Úgy képzelem – naivan –, hogy ez az irodalom egészére nézve is érvényes lehetne, a kritikai olvasást meghagynám a felsőoktatás számára. A hit ebben a korban talán fontosabb, mint a kétely, mely úgyis eléri a kamaszokat, de nem egyszerre, hanem egyéenként eltérő ütemben. Az irodalom, a maga sajátos eszközrendszerével, semmi mással nem pótolható segítséget nyújt a világ megértéséhez, az önismerethez, az emberi játszmák élményszerű megismeréséhez, a nyelv – a szöveg – mindent egybefogó és értelmező hatalmához. Jókai erre kiváltképpen alkalmas. Persze az általános iskolák kötelező listájáról azonnal törölni kellene – mert a kiskamaszoknak nehéz olvasmány – *A kőszívű ember fiait*. Számukra a novellákból válogatnék inkább. A tizedik osztályosok számára viszont élnék a választási lehetőséggel, pontosabban azt szeretném, ha ők élnének ezzel a lehetőséggel, miután én, a szaktanár alaposan megfontolva és megindokolva a ráhangolás mikéntjét, egyszerre négy-öt regényt javasolnék elolvasni egy osztályban. Így alkalmunk nyílna több regény hasonló szempontok szerinti feldolgozására csoportmunkában, teret adva persze a kritikai észrevételeknek is.

A cél érdekében azonban nem volna haszontalan a Jókai-szövegeket némiképp lerövidíteni és modernizálni, de úgy, hogy a Jókai-varázs azért megmaradjon. Eredményes tanári kísérletek persze vannak⁹, de nem baj, ha ezek száma szaporodik. Nemes Nagy Ágnes a filmadaptációkra esküdött¹⁰ – mi a mesére. Pontosabban a regényből írt elbeszélésre – tehát a mese szót nem műfaji megjelölésként használva. Ez nem zárja ki természetesen a filmszcenáriók létrejöttét, sőt. De a filmnézés nem helyettesítheti a könyvolvasást – legfeljebb elősegítheti.

Tegyük mérlegre Jókait! Mit őrizzünk meg és min változtassunk a – megengedem: igen kockázatos – cél érdekében?

Amire leginkább építhetünk: az a mese, a sztori, a kalandos történet. (Ezt akarta átmenteni Nemes Nagy Ágnes is!) Ahogy csak lehet, pörgessük

fel, mert a videojátékok, rajzfilmek, mozifilmek is gyorsan pergő eseményeket tárnak az ifjú nézők elé. A mostani tizenöt éveseknek már a szülei sem voltak feltétlen hívei Jókainak (ám a nagyszülei még igen), ráadásul nem is mind teljesítették gyermekeik érdekében a mesélés szülői – és egyébként örömteli kötelességét. Nem mesélték végig, mert talán már nekik sem, a magyar és a világirodalom legjobb és legszebb meséit, megfosztva ezzel gyermekeiket a belső képteremtés sokféle gyümölcsöt hozó képességétől, úgymint: a fantázia fejlesztése, a szókincs gyarapítása, az anyanyelv megfelelő szintű elsajátítása, a személyiség stabilitásának kialakítása. Ezért tehát a Jókai-olvasás mesepótlék is kell, hogy legyen. Mese nagyobb gyermekeknek, amit immár maguk olvasnak, magyartanáruk értő irányításával. Talán még így pótolható az a nélkülözhetetlen lelki táplálék, amelytől sok mai gyermek elesett.

Mi kell még Jókaiából?

Megőrzendő értéknek gondolom az egységes világlátást, pontosabban a világ egységben látását. A XX. századi – hát még a XXI. századi! – felnőtt ember alapvető életérzése persze nem ez, de a kamasznak – saját fejlődése érdekében – fontos volna felmutatni a szépet is, fontosabb a pozitív élet szemlélet sugallata a cinikus és szkeptikus, negatív, ezért romboló szemléletnél. Mert minden ellenkező híresztelés és tapasztalás ellenére az élet szép (is), élni érdemes (úgy kell élni) – ezt fontos volna hangsúlyoznunk a sok céltalanul lődörgő, hasznos elfoglaltságot magának nem találó kamasznak. Az emberek sokfélék, vannak rosszak is, jók is, de ezeket fel lehet ismerni, és csak a jók mellé érdemes szegődni. A világban harmónia és rend is van, nem csupán káosz, csak ezért meg kell küzdeni.

Tovább: a történelmi és művelődéstörténeti ismereteket is nagyszerűen kiegészítheti az a széles tabló, mely a XIX. századi magyar társadalomról rajzolódik ki Jókai műveiben. „Jókai Magyarországa, ez az egyszerre tágas és szűkös, szabad és kötöttségek által meghatározott, fölemelő és kicsinyességekbe süppedő, építő és ábrándokba merülő regény(ek)beli ország akkor is meghatározza Magyarország-képünket, ha hevesen tiltakozunk ellene. Mert öröklött képe ez, nemcsak saját (olvasói) élményeinkből kibontakozó. Ha tiltakozunk, hát ez ellen az örökség ellen tiltakozunk: az elmúlt nemzedékek Jókaira (is) építő Magyarország-képe ellen. A mindenkori olvasónak persze joga van a saját értelmezéséhez, az írónak pedig kijár, hogy friss szemmel olvassák. Nehezen képzelhető el azonban olyan steril elfogulatlanság, amely képes lenne elvonatkoztatni a Jókai-művek mára már évszázados mentalitásformáló

szerepétől”.¹¹ A társadalmi osztályok, rétegek, a legkülönfélébb foglalkozások, hivatások, művészetek, érdeklődési körök, felekezeti hovatartozások bemutatása csakugyan páratlan Jókai műveiben. Különösen, ami szerzőnk kedvenc korszakát, a reformkort, a forradalom és a szabadságharc korát illeti. Jókai, aki 48-as márciusi ifjúból a kiegyezés után kormánypárti politikus, 1861-től 1896-ig országgyűlési képviselő, majd utolsó éveiben Rudolf trónörökös feltétlen híve lett, tulajdonképpen saját ifjúkorát és a közelmúltat írta meg újra, no és persze a jelenét, melyben olvasói is éltek. Jókai számos regényében kamatoztatja ebbeli tudását, tapasztalatát, sok hőse vesz részt aktívan vagy passzívan politikai eseményekben fő- vagy mellékszereplőként.

Nem minden tanulság nélkül való az sem, hogy milyen jól megférnek egymás mellett a különböző nemzetiségiek a történelmi Magyarország határain belül. Nincs olyan Jókai-regény – ezt is Fábri Annától tudjuk –, amelyben emiatt keletkezne konfliktus. Az ok mindig mélyebben, a társadalmi kiszolgáltatottságban rejlik. Ami pedig a regényhősök felekezeti hovatartozását illeti, némi részrehajlástól eltekintve, hogy ti. a kálvinista Jókainak a Fábri Anna által vizsgált 29 regényében 24 főszereplő közül 18 református, e téren is béke van.

Imponálóan gazdag ismeretanyag bontakozik ki a Jókai-könyvek lapjain. Csillagászat, ásványtan, növénytan, állattan, technika, népi gyógyászat, orvosi praktikák – és még sorolhatnánk.¹² Jókai maga vallja, hogy szüntelenül fejleszti is tudását részben gazdag könyvtárából, részben a napi sajtóból: „Mint ahogy az akrobatának mindennap kell gyakorolni az izmait: úgy kell nekem folyton fejleszteni az ismereteimet könyvekből és lapokból”.¹³ Jókai tudása még az a fajta tudás, amely beépült a személyiségbe – azért érték. Ez is példaértékű, szemben a fogyasztói társadalomban felnövő nemzedék szemléletével: ha kell, letöltöm az internetről, ha nem kell, törölöm a memóriából.

Sokat tudni, műveltnek lenni, utánajárni a problémáknak, kísérletezni, küzdeni, megfogalmazni és kimondani nagy gondolatokat, harcolni az igazunkért, egy eszméért – olyan életminta és magatartásmodell, mellyel szintén találkozhatunk Jókai műveiben. És miért ne ez legyen a példa inkább, mint a közönséges hétköznapi butaság, amely nagyon sok gyerekeknek az alapélménye és mintája. Jókai regényeiben a tudás annyira érték, hogy annak tisztelete még a birtoklóira is kiterjed – szintén figyelemre méltó vonás, mert manapság a tudósok, egyáltalán a művelt emberek társadalmi presztízse még mindig igen alacsony.

Az érzések széles skálájának ismerete, szavakba foglalásának képessége is fontos, mert ezeket – lett légyen az szenvedély, önfeláldozás, áhítat, rajongás, eskü, hűség, szerelem, szeretet, gyűlölet, tisztelet, alázat – a XX. századi tömegember fokozatosan kiiktatta életéből. Legalábbis azt a hőfokot, amelyen ezek Jókainál felizzanak. Az ezredforduló emberének újra fel kell ezeket fedeznie, mert saját kora irodalmában – és persze saját életében – jóval rejtettebben vannak jelen, vagy teljességgel hiányoznak. Ismeretükre azért szükség van, érzelmi kultúránk teljesebbé tétele érdekében. Nem lehetséges, hogy csupán csak a ráció vezéreljen bennünket cselekedeteinkben, vagy ami néha még rosszabb: csak az ösztöneink.

Nagy célok megvalósításáért folytatott nagyszerű küzdelmek – hány Jókai-regény variálja ezt a témát? Ki ne érezné át a pillanat nagyszerűségét ma is, amikor 1837-ben megnyitották a nemzeti színházat, vagy amikor az 1838-as nagy dunai árvíz idején a legdicsőbb férfiak saját életük kockáztatásával mentették másokét? A kontraszt – esetenként a párhuzam – a jellel ugyancsak tanulságos. Ha vannak – és vannak, ha kevesen is – nagyszerű emberek ma Magyarországon, miért nem teszünk meg mindent, hogy az ifjúság példaképeivé váljanak a gyakran az érdemeiken felül becsült popsztárok ellenében? Hiszen a Jókai által teremtett figurák mögött is nemegyszer hús-vér emberek álltak. Az őshaza felkutatására induló Barkó Pali önfeláldozása mögött ott rejlik Kőrösi Csoma Sándor heroizmusa, de ott van a kortárs Vámbéry Árminé is! Jenőy Kálmán a színházért, a színeszetért adja fel jogi pályáját, akár Katona József – és a példák számát szaporíthatnánk. Ezek a küzdelmek meghaladják persze egy átlagember erejét, képességeit, de eszményképnek kiválóan megfelelnek ma is. A személyiség pozitív kibontakozásához, amiért minden embernek külön meg kell vívnia a saját, egyéni harcát, ma is szükségesek a magasabb célok, eszmények és eszményképek. Ezeket nem lehet készen kapni, mint a fogyasztói társadalom számos és jellegzetes árucikkét. A korunkban uralkodó, a művészetekben is meghatározó groteszk-ironikus-abszurd világszemlélet pedig szükségszerűen csak deheroizál.

Becsüljük meg Jókai humorát is! Anekdotái, komikus figuráinak árnyalt jellemzése, nyelvi bravúrai ma is jótékonyan hatnak humorérzékünkre és nevetőizmainkra.

Mi az, ami tényleg idegen Jókaiiban a mai olvasó számára?

Hát bizony, az a régimódi, ráérős történetmondás. Ez ma már helyenként untatja az átlagolvasót, a diákot mindenképp. Akiket mégsem szabad lebecsülni, mert a kaland, a mese még érdekli, azért is olvasó. Ha már az

sem érdekelné, egyszer s mindenkorra elvesztettük. Nem elég tehát a terjedelmet csökkenteni, az elbeszélés tempóját is fokozni kell, ahol lehet. Óhatatlanul a hosszadalmas, részletező leírások esnek itt áldozatul elsősorban és leghamarabb, olyanok, pl. mint a vadregényes Al-Duna a Vaskapu-szorosnál *Az arany emberben*, a szépséges Torockó az *Egy az istenben* vagy a hófödte orosz táj a *Szabadság a hó alatt* című regényben. kidolgozott tájkép helyett néhány határozott ecsetvonás kell csupán.

Összebb lehet és kell fogni a mellékszálakat is, hogy a fő cselekményre koncentrálhassunk jobban, feláldozva, ha szükséges, egy-két epizódszereplőt is.

Lejebb kell venni a pátoszból is, amely a szereplők beszédmódjának éppúgy sajátja, mint a narrátornak és talán a korabeli olvasónak. De ha valami, hát a romantikus tirádák pátosza tényleg idegen a mai olvasótól. Teljesen kiiktatni mégsem szabad, egy leheletnyi maradjon belőle, hogy érezzük Jókait, a XIX. századi nagy mesélőt.

Aztán a nyelv. Hát itt aztán van mit tenni. Jókai nyelvét ugyanis a mai átlagdiák már csak a sok, számára ismeretlen szó miatt sem érti. Ezek egy része mitológiai eredetű (mint pl. Ariadné, Jezábel, Betsába, Szibilla) – a mai gyerekek, sőt a mai felnőttek előtt is magyarázatra szorulnak. Az ismeretlen szavak más része a par excellence idegen szavak körébe tartozik (mint pl. a latin *ex tempore*, *triplex philosophia*, vagy a német *Denkmal*, *Durchlaucht*, *Wünschelrute* stb.) Harmadik csoportjukat pedig a régies, elavult, a használatból mára teljesen kiveszett szavak alkotják (mint pl.: bagázsia, berbécs, cirkalom, finak stb.). Mindezek megnehezítik a szövegértést, de jól kezelhetőek. Hiszen a rendelkezésünkre áll a Jókai-szótár¹⁴, és jó is, ha forgatjuk, mert a tanárt is érhetik meglepetések. Maga a szótár 22 715 szócikket tartalmaz. Az utószót író Wacha Imre azonban kb. a duplájára becsüli Jókai szókincsét, és kb. húszra teszi azoknak a nyelveknek a számát, amelyekből a Jókai-művek idegen szavai, kifejezései származnak. A mai ifjúsági kiadások gyakorlatánál sokkal alaposabb szöveggondozásra volna tehát szükség. Egy felduzzasztott jegyzetapparátus csak még jobban elriasztja a diákot, mármint azt, aki oda lapoz, ahol a jegyzet van, ezért ez az út járhatatlan. Inkább a szövegbe kell beleszólni az ismeretlen szó jelentését vagy annak magyar megfelelőjét, s csak azokat meghagyva eredeti alakjukban, amelyek elengedhetetlenül szükségesek, pl. a jellemzéshez. Viszont: remek feladat lehet (akár nyelvtanórán is) a Jókai-szótár tanulmányozása, a szövegrészletek preparálása is. Mindezenre nagyon nagy felelősséggel szabad csak a szöveghez nyúlni – és

csak az ifjúsági kiadásról beszélek. Cserébe viszont annál gazdagabb illusztrációja volna e könyveknek, ezen nem szabadna spórolni. Ahogyan az Arany-balladák szépsége is megkettőződik a Zichy-illusztrációkkal, az Isteni színjátéké mondjuk a Babiniéval, a Tragédiáé pl. a Kass Jánoséval, úgy kellene itt is megtalálni azt a művészt, aki vissza tudná adni képben, egységes látásmódjában a Jókai-hősök alakját és világát.

Problematikus jelenségeket, kritikus olvasatokat a középiskolában csak fakultációs csoportban, tagozaton, egyszóval magasabb szinten, érettebb korban vizsgálnék. Böven vannak ilyenek. Ezeket itt csak felsorolásszerűen jelzem:

- Műfaji problémák: a regény és a románc fogalmi tisztázása.
- Az írói szerepfelfogás Jókai vallomásai alapján, és ennek romantikus volta, szembeesítve mai írói szerepekkel. Ebből kiderülhet, hogy ma is vannak folytatói a romantikus hagyománynak, de a korszerű mégsem ez. Vagy legalábbis ma problematikus a Jókai-féle szerep.
- Az író-szerző-narrátor hármásának izgalmas összehasonlítása is érdekes eredményeket hozhat, különös tekintettel Jókai önértelmezéseire, melyeket a regényeihez írt utószók és előszók tartalmaznak leginkább.
- A nemzet fogalma, amely Jókai korában még pozitív tartalmú, hiszen a XIX. század Kelet-Európában a nemzettelé formálódás időszaka volt, hogyan lett a XX. század folyamán különböző politikai erőknek kiszolgáltatva mára problematikus – szintén vizsgálódásra érdemes.
- Referencialitás és fikcionalitás, romantikus és realista vonások, típusteremtés és hősalkotás, nőalakok kontra férfialakok, családmodellek, függőségi viszonyok stb.
- Jókai a miénk. Ne akarjuk őt kidobni a „jelenkor gőzhajójából”, inkább olvassuk újra, és tanítsuk másképp.
- Mint láttuk, Nemes Nagy Ágnes a megfilmesített Jókai mellett tette le a voksát. Cserhalmi Zsuzsa, illetve az általa kidolgozott koncepció a részletekre esküszik; mi a teljes, ámde rövidített és korszerűsített szövegekre – ami így talán a legnagyobb szentségtörésnek látszik. Mentségünkre legyen mondva, hogy ezt csak iskolai célra szánjuk, abban bízva, hogy ha eljön a felnőtt kori újraolvasás ideje, akkor már a teljes Jókait veszi kézbe az olvasó. Ilyen csodák azért történnek, az idősebb korosztálynak ma is kedvence Jókai. Hasonló és látszólag Jókai-ellenes gondolatokat fogalmaz meg Szilasi László is: „Nem volna-e hasznos, egyben lehetséges, hogy a mi Jókaink például ma is élvezhető fejezetek sorából álljon össze? Nem volna elég a *Nábobból* vagy a *Szegény gazdagokból*

csupán az első fejezet? A hétköznapiokból a Cantus praeses? A kőszívű ember fiaiból a huszárok hazatérése?”¹⁵

Ha a diákokat alkotó munkára fogva bevonjuk Jókai korszerűsítésébe, velük végeztetjük el azokat a feladatokat, amelyek elvégzésére képesek, máris nyert ügyünk van.

Jókai annyi mindent túlélt életében: Gyulai Pál kritikáit, házassága miatt Petőfi haragját, az anyai kitagadást, politikai természetű támadásokat, képviselői bukását, kései házassága miatt a rágalmakat. Halála után a legnagyobb csapás, ami érheti, és majdnem el is érte, hogy korszerűtlennek, elavultnak nyilvánítják, hogy nem olvassák. Halálának centenáriumáról 2004-ben, születésének 180. évfordulójáról 2005-ben emlékezhetünk meg. Legjobban azzal, hogy olvassuk.

JEGYZETEK

- 1 NEMES NAGY Ágnes: *Jókai Mór bánata (Jókai tévén) – Szó és szótlanság.* Magvető Kiadó, 1989, 474–479. p.
- 2 SZILASI László: *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét?* JAK, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 29. p.
- 3 ZSIGMOND Ferenc: *Jókai.* Bp., 1924.
- 4 Ray BRADBURY: *Marsbéli krónikák.* Bp., 1966. 277–450. p.
- 5 NEMES NAGY Ágnes: i. m.
- 6 SZÖRÉNYI László: *Mítosz és utópia Jókainál – „Multaddal valamit kezdeni”.* Tanulmányok, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1989., 138–163. (JAK-füzetek, 45.)
- 7 SÓTÉR István: *Félkör.* Tanulmányok a XIX. századból, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
- 8 SZILASI László: *A selyemgubó és a „bonczoló kés”.* Osiris-Pompeji, Bp., 2000.
- 9 CSERHALMI Zsuzsa: *Amit az irodalomtanításról tudni kellene...* Korona Kiadó, Bp. 2001., 26. p.
- 10 NEMES NAGY Ágnes: i. m.
- 11 FÁBRI Anna: *Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben.* Skiz-Bp., 1991.
- 12 *Jókai természettudománya.* Bemutatja Veress Zoltán, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.
- 13 JÓKAI: *Önéletírásom (1894),* NK, 100., 149–150.
- 14 *Jókai-szótár.* Unikornis Kiadó, Bp., 1994 Wacha Imre utószavával.
- 15 SZILASI László: i. m. 175.

A JÓ PALÓCOK MOZDÍTHATATLAN VILÁGA

Az elbeszélésciklusok olvasásának legnagyobb nehézsége és legizgalmasabb kihívása, hogy az egyes, önállóan is értelmezhető szövegeket egymással is kapcsolatba kell vagy lehet hozni. Ez nem pusztán annyit jelent, hogy önmagukban és a nagy egész részeként is értelmezhetőek, hanem az egyes elbeszélés alkalmasint az összes többi elbeszéléssel egyenként is összekapcsolható. Ezt a kapcsolatteremtést természetesen szabályozhatják bizonyos jelzések, értelmezési útmutatások.

Alcíme szerint *A jó palócok* „Tizenöt apró történet”. Az „apró” nagy valószínűséggel nem pusztán a terjedelemre utal, hanem azt is sugallja, hogy amiket olvasunk, azok történetnek jelentéktelenek, nem igazán nagyok, súlyosak. Az ilyen önreflexió persze könnyen tűnhet ironikusnak. Én azonban ezúttal inkább a „történet” szót venném alaposabban szemügyre. Mit is értünk általában történeten?

Arisztotelész az ő *Poétikájában* többször is kijelenti vagy sugallja, hogy minden tragédiában van – vagy hogy minden tragédiában feldolgozható cselekvés tulajdonképpen – valamilyen változás, egy átváltás (*metabaszisz, metabolé*) jósorsból balsorsba vagy balsorsból jósorsba.¹ Mivel a *Poétikát* sokan olvasták, olvassák általános cselekmény- vagy narrációelméletként, tekinthetjük az arisztotelészi belátás kiterjesztésének Tzvetan Todorov elméletét, mely szerint az elbeszélés által előadható minimális cselekmény valamilyen változás. Kell lennie mindig valamilyen kiinduló egyensúlyi állapotnak, amelyet valami megzavar, hogy végül kialakuljon egy új, a kiinduló állapottól eltérő egyensúlyi állapot.² Ez az elképzelés abban is méltó örököse Arisztotelész elméletének, hogy az elbeszélésben előadható cselekményt teljességgel egységesnek látja. A kiinduló egyensúlyi állapotot természetesen nem kell megindokolni, de attól kezdve, hogy ez az állapot megbomlik, egyenes út, következetes logikai sor vezet a végállapotig, amely ha egyszer létrejött, abból már megint csak nem következik semmi, ezzel az egyensúlyos végállapottal a történet végérvényesen lezárul. Ez nagyon is emlékeztet arra, amit Arisztotelész az egységes cselekményről írt: „Egész pedig az, aminek kezdete, közepe és vége van. Kezdet az, ami

maga nem szükségképpen valami után van, utána viszont természettől fogva van vagy történik valami más, a vég viszont ellenkezőleg az, ami természettől fogva valami más után van, vagy szükségképp, vagy többnyire, utána viszont nincs semmi más; a közép pedig az, ami maga is valami más után van, s utána is valami más van.”³ És bizony a novella általában nagyon is megfelelni látszik ezeknek a kritériumoknak, hiszen eléggé elterjedtek az olyan elképzelések, hogy a novella egyetlen, jól kiválasztott eseményt mesél el, egyetlen személy életének mindössze egyetlen töredékét, de mindenképpen a legfontosabbat, az élet olyan fordulópontját, amely ennek az életnek egyáltalán jelentőséget ad.⁴

Ha azonban egy novella egy novellaciklus részeként szerepel, akkor könnyen lehetséges, hogy értesülünk olyasmiről is, ami ezen a szoros egységen kívül található. Könnyen kiderülhet, hogy az új egyensúlyi állapot nem is annyira egyensúlyos, vagy hogy talán nem is különbözik a kiinduló állapottól, vagy hogy a végállapotból mégis szükségképpen következtek további események is. Vagyis a ciklusban könnyen előfordulhat, hogy a novella, a történet, az elbeszélés arisztotelészi-todorovi egysége felbomlik, relativizálódik. *A jó palócokban* mindössze egyetlen olyan novellapár van, amelyben ugyanazok a főszereplők. (*A bágyi csoda, Szegény Gélyi János lovai*), az egyik történet főhőse általában csak mellékesen említődik meg egy másik történetben. Vegyünk szemügyre két ilyen esetet, amelyek egyébként a ciklus kronológiai viszonyai, időkezelése szempontjából sem érdektelenek.

A kis csizmák című elbeszélés végén Filcsik csizmadia egy kész csizmát ajánl a kis Andris számára e szavakkal: „Fölteszem a bundámat egy ócska lajbi ellen, hogy jó lesz.”⁵ Ebből könnyen arra következtethetünk, hogy Filcsiknek, amikor ezt mondja, van bundája, amiből az is következne, hogy ez a történet előbb játszódik az időben, mint a kettővel arébb következő *Az a pogány Filcsik*, amelynek végén az Isten csizmadiája elveszíti híres bundáját. Csakhogy annak az elején azt olvassuk:

„Olyan bolond gyanú van elterjedve Csoltón, Majornokon, Bodokon, hogy az öreg Filcsik híres bundája csak képzeletbeli, beszél róla, kérkedik vele, fölteszi, de tulajdonképpen nincs bundája s talán nem is volt soha.” (119)

Amikor a narrátortól ezt halljuk, Filcsiknek már nincs bundája, de ezek szerint ő még mindig gyakorta „fölteszi”. A két szöveghelyet már csak azért is együtt kell olvasnunk, mert ez a kifejezés itt a Filcsikről szóló elbeszélés elején, önmagában aligha érthető. Hiszen a kifejezés

lehetne pusztán fizikális, szó szerinti jelentésű, de ezzel meglehetősen zavar keletkezne. Hogyan tehetné föl Filcsik a bundáját (a vállára vagy egy akasztóra), ha az a bunda „tulajdonképpen” nem is létezik? Ebben a mondatban semmi nem utal a szó nem fizikális, metaforikus jelentésére, a fogadásra. Ez a kontextus leginkább akkor érthető ide, ha emlékezünk Filcsik mondatára a korábbi novellából. Csakhogy akkor az ottani következtetéseink visszamenőleg megkérdőjeleződnek: abból, hogy Filcsik fölteszi a bundáját, nem következik, hogy van bundája, tehát az sem, hogy a Bizi apó története korábban játszódott le, mint a Filcsik saját története.

A *bágyi csoda* elején Pillér Mihályné azt mondja Timár Zsófinak: „Látod is te a fekete kendőd alul!”⁶ (128) Timár Zsófi talán a gyász miatt hord fekete kendőt, mert két elbeszéléssel korábban meghalt a férje, de az is lehet, hogy ez a történet játszódik korábban, hiszen Zsófi szalmaözvegyként is mindig fekete kendőt hordott. Úgy látszik életének egyetlen pillanata, amikor piros kendőt hord, az a röpke gyaloglás Gózonba, ahol már halva találja a férjét.

A változáshoz, amit kiindulópontként mint a történet elengedhetetlen feltételét akartunk megvizsgálni, két egymással nem azonos, bár talán hasonló állapot (egy kiinduló és egy végállapotot) szükséges. Csakhogy a hasonlóság, sőt talán még az azonosság is olyasmí, ami alapvetően az összehasonlítás szempontján múlik. Két állapot között rengeteg különbség lehet, de az már rajtunk múlik, hogy ezeket lényegeseknek vagy a hasonlóságokhoz képest jelentékteleneknek tartjuk.⁷ Az utóbbi esetben a két állapotot akár azonosnak is tekinthetjük. Az eddigi két példában Filcsik és Timár Zsófi említése egy-egy másik novellában olyan nézőpontot jelöl ki, ahonnan az ő történeteik kezdeti és végállapota azonosnak látszik. Lehet úgy olvasni, hogy Filcsik helyzetében és Filcsikben magában is rengeteg minden megváltozik a történet során, de *A kis csizmák* éppen egy olyan nézőpontot jelöl ki, ahonnan semmiféle változás nem látszik: senki nem tudhatja, van-e bundája a csizmadiának, és az ő viselkedésén a bunda megléte vagy elvesztése sem változtat szemernyi sem. Ilyen esetben az egyik novella olvassa a másikat; ez egy ciklus bármely két darabja között előfordulhat, de a szövegszerű jelek egyértelműbben hívnak fel az ilyen értelmezési eljárások végrehajtására. Ugyanígy jelöl ki egy nézőpontot a Timár Zsófi fekete kendője is: ez az asszony éppúgy magányosan él és fekete kendőt hord a történet elején, mint utána. Ennek a novellának a címe is kétértelművé

válí e tapasztalatunk alapján: Timár Zsófi „özvegysége” lehet a „szalmaözvegység” (115), lehet a megözvegyülés mint a novella fő eseménye, és lehet a tényleges özvegység mint a történetet lezáró állapot. Maga az a tény azonban, hogy mindezt ugyanaz a szó jelöli, azt sugallja, mindezek a jelentések, mindezek az állapotok és események azonosak egymással. Timár Zsófi, ez a mosolygós, fekete kendős asszony mindig, lényegét tekintve özvegy. Az egyetlen alkalom, amikor piros olajos kendőt köt, hiábavaló, felesleges, sőt helytelen vállalkozásnak bizonyul: „Mégis csak a fekete kendőt kellett volna elhozni ehhez a találkozáshoz!” – ítélkezik a narrátor, és/vagy gondolja Zsófi. Az özvegy még egy különös kérdést tesz fel végül: „Minek hozott kend ide? Honnan fogom őt ezentúl várni?” A kérdés retorikai és grammatikai jelentései kijátszhatók egymás ellen.⁸ Szónoki kérdésként egyszerűen jelentheti, hogy Zsófi ezután már nem várhat férjére, mert nincs honnan várnia. A „honnan” azonban kissé furcsa, hiszen a problémát éppen nem a hely okozza. Eddig talán tudta Zsófi, hogy *hol* van a férje? Eddig honnan várta? A novella elején azt olvastuk Péterről: „elmegy azzal a másik nővel a világba elkárhozni.” (115) Zsófi tehát a világból vagy a kárhatóból várta férjét. A kérdés grammatikai jelentése szerint továbbra is várni fogja, csak elbizonytalanodott, hogy honnan is: mert amikor valaki a világban van, ami itt a Palócföldön⁹ kívüli világot jelenti, akkor lehet tudni, hogy hol van, még ha nem túl pontosan is, az azonban teljességgel bizonytalan, hogy hol van a halott. A fekete kendős gyász Timár Zsófi számára várakozás lesz: egy halottat vár, csak nem tudja, honnan.

Vessünk egy pillantást a másik novella címére is. Miért pogány *Az a pogány Filcsik?* Amikor szó nélkül otthagya haldokló leányát, „a szolgabíró borzalommal sziszegte utána, hogy: »pogány«.” (125) Ezek szerint az a kegyetlenség, ahogyan a tékozló leány békülési kísérleteit elutasítja, az volna az oka, amiért pogánynak kell tekinteni. A novella végén az áll: „Isten, ember elfordult tőle, mert istentelen rossz keresztény.” (126) Ha Isten elfordult „az Isten csizmadiájától” (120), az elég baj, főleg ha visszaemlékszünk a novella derekára: „No, de nem azért volt az Isten csizmadiája, hogy az a »kunsaft«-ja legnagyobb bajában ne segítse.” (122) Az isteni segítségről azonban kiderül, hogy a szolgabíró küldözgetett neki kisebb-nagyobb pénzösszegeket. Lehet, hogy az az isten is a szolgabíró, aki végül elfordul tőle, „mert istentelen rossz keresztény”? Ez eléggé valószínű, ha arra gondolunk, hogy éppen ő nevezte „pogánynak”. De az emberek is elfordultak tőle, és ezt a kijelentést is értelmezhetjük

úgy, hogy a lányával szembeni magatartását, a megbocsátás hiányát tekintette a falu közössége keresztényietlennek, és ezért közösítették ki.

„Az istentelen Filcsik István” azonban háznépeستül megjelenik a góizoni búcsún, és ezt egy zárójeles közbevetés, amely nyilván a közvélekedést tükrözi, a következőképpen kommentálja: „bizony visszajárul fordul már a világ!” (144–45) Ez a kitétel azonban cáfolni látszik azt a benyomásunkat, hogy Filcsik a lányával kapcsolatos viselkedésével érdemelte ki az istentelen vagy pogány jelzöt. Hiszen attól még miért ne járhatna búcsúba? Ha pedig másról van itt szó, ha Filcsik mindig is „pogány” volt, akkor már az sem biztos, hogy ez a megjelenés Gózonban későbbi, mint a bunda elvesztése. Tulajdonképpen mit jelent az, hogy egész háznépeستül jött? Az egész háznép egyedül a feleségét jelentené, aki aztán tényleg hosszan beszélget Gughy Pannával? Mivel Filcsik tudvalevőleg rosszul áll anyagilag, nem valószínű, hogy a cselédek nagy hadára kell gondolnunk. Még egy személy jöhet számításba: Terka, Filcsik egyetlen gyermeke. Ha így van, akkor Filcsik már azelőtt istentelennek minősül, hogy lányával olyan kegyetlenül bánt volna. És valóban, A „királyné szoknyája” végén azt olvassuk: „van ám a várme gyénél is nagyobb hatalom [...] akármit mondjon is Filcsik uram, aki istentelen pogány ember.” (158) Filcsik tehát azt mondja, hogy a várme gyénél nincs nagyobb hatalom, vagyis tagadja a transzcendens, isteni hatalom létét, érvényesülését a világban. Ha a csizmadiát ezért tartják istentelennek, pogánynak, akkor már érthető, miért kelt meglepetést, amikor megjelenik a búcsún. Másrészt viszont a két utalás Filcsikre két különböző novellában ismét olyan nézőpontot jelöl ki, ahonnan nem látszik, hogy Filcsiket illetően a róla szóló novellában bármilyen változás állt volna elő: mindenki pogánynak tartotta őt az elején éppúgy, mint a végén, és ennek semmi köze ahhoz, ahogyan az elbeszéltek során viselkedik. A cím pedig ezek szerint félrevezető sugalmazást tartalmaz: nem arról van szó, hogy miért pogány az a Filcsik, hanem Filcsikről, aki egyébként és általában pogány.

A ciklus időviszonyai kibogozhatatlanok, vagy esetleg statikusak.

Nézzünk meg erre még egy példát, azt a pillanatot, amikor a hazafelé ballagó Filcsik ráakad az alvó koldusokra:

„Egy cserjéhez érve, a majornoki hegyszakadéknál (ott, ahol éjente, mint mondják, a Gélyiné lelke nyargal megriadt lovakon) megbotlott valamiben a gyalogúton.” (125)

Tulajdonképpen egyáltalán nem biztos, hogy Filcsik Vér Klára halála után érkezik a majornoki hegyszakadékhoz. A zárójeles narrátori közbevetés jelen idejű: most, az elbeszélés idején mondják, hogy Gélyiné lelke ott nyargal éjente, ahol az elbeszélő időben Filcsik megbotlott. A narrátor egy elbeszélő jelenből visszatekintve a múlt legkülönbözőbb pillanatait hozhatja kapcsolatba egymással azon az alapon, hogy ugyanazon a helyen történtek. Az időviszony ezek szerint itt is eldönthetetlen. Ebben a közbevetésben egy olyan elbeszélői tudat, illetve e „mondják” igealakban egy olyan kollektív emlékező tudat mutatkozik meg, amely egy egész történelmet egyszerre birtokol, amelynek a számára nincs jelentőségük az egyes történetek egymás közötti időviszonyainak, ahogyan az egy lineáris kronológiában elrendezhető volna.

Az a benyomás, hogy a jó palócok valamiképpen egy kollektívumot alkotnak, nem kizárólag a narratív stratégiák teljesítménye a ciklusban. Nagyon fontos ebből a szempontból a hely és a helyváltoztatás szerepe. A legtöbb elbeszélésben van valamiféle mozgás az öt nevesített falu (Majornok, Csoltó, Bodok, Bágy és Gózon) között. Ez azonban mintha egy homogén téren belüli helyváltoztatás lenne. Mindezekben a falvakon belül láthatólag mindenki ismer mindenkit; a családi kapcsolatok valamennyi települést behálózzák. Gyakran nem is derül ki, hogy egy szereplő melyik faluból megy át a másikba. Szücs Paliról nem tudjuk, melyik faluból indul el, amikor „az egész világ tudja, hogy Gózonba siet, Bede Erzsit megkérni.” (132) A góizoni fuvarosok mindenestre éppúgy ismerik, mint a bodoki kocsmákosok, ahová hazafelé menet betér. Timár Zsófiról sem derül ki, melyik honnan indul el, amikor Gózonba, a harmadik faluba megy. De semmiképpen sem látszik úgy, mintha az ember idegen környezetbe kerülne, ha az öt falu egyikéből megy át a másikba.

Annak a térnek a homogenitása, amelyet az első kiadásban még egy pici térkép is szemléltetett¹⁰, nem terjed ki a külvilágra. Egészen más világ kezdődik a térkép peremén túl. Ez a külvilág meglehetősen ellenségesen áll szemben a jó palócok világával. A találkozásoknak, a Palóc-földön kívülre megkísérelt mozgásnak két alaptípusa látszik a ciklusban. Az egyik az, amikor a vármegyével, a közigazgatási hatalommal akad valakinek dolga. Ezekről az utakról általában frusztráltan, az alávetettség, kiszolgáltatottság tapasztalatával térnek vissza a szereplők. A vármegyei hatalom meglehetősen önkényes és egyáltalán nem jóindulatú. A palóc szereplők általában egyáltalán nem képesek megérteni,

hogyan működik az a hatalom, amely a fejük felett dönt. Bedéék azt hiszik, az amúgy igazságtalannak érzett büntetést mindenképpen ki kell állnia valakinek, és az intézkedő vármegyei tisztviselő meghatottságában megerősíti a tévhiteket. Nem avatja be a gyereklányt a törvényes eljárás logikájába, hanem csak – igaz, jóindulatúan – félretájékoztatja. A szolgabíró, aki megszöktette Filcsik lányát, minden további nélkül ellophatja a bundáját is (a törvényes rend öre hajt végre bűncselekményt), és minden további nélkül mondhat neki olyasmit, hogy „Ön a társadalom söpredéke!” (123) A ciklus többi darabjaiban a narrátori (közösségi) diskurzus egyáltalán nem helyesli a hajadon lányok elcsábítását;¹¹ a szolgabíró esetében viszont semmi kivetnivalót nem talál a dologban. Sőt, ez az egész falu számára áldás: „A majornokiak igazsága bezzeg lenyomja most a többi faluét!” A palócok ügyeiben döntő igazságszolgáltatás alapvetően önkényes, és az ilyen pillanat is ritka, amikor legalább azt lehet tudni, hogy milyen motívumok alapján dönt. A „*királyné szoknyájá*”-ban még azt sem lehet tudni, miért hagyják jóvá az igazságtalan osztást „a magasban”. Aki valamilyen peres ügyben a közigazgatási központok egyikébe megy, az idegen, ismeretlen világba kerül. Figyeljük meg, ahogyan a saját világában magabiztos, nagyszájú Filcsik a szolgabírói hivatal, a kastély veszélyekkel teli labirintusában közlekedik:

„Sok fényes, szönyeges benyílón keresztül vezette a sárós csizmájú Filcsiket, ki félénken tipegett utána, míg végre egy félig sötét szobába értek.”(124)

Aki a vármegyéhez megy, nem megy messzire, és abból az érthetetlen, önkényes és veszedelmes világból van visszatérés, még ha az alávetettség megalázó tapasztalatával is. Más a helyzet, amikor valaki *elme*gy. Úgy látszik, alapesetben nincs visszatérés annak a számára, aki a palóc falvaknak ezt a homogén terét elhagyja. Timár Zsófi férje ugye „*elme*gy azzal a másik nővel a világba elkárhozni.” (115) Ez természetesen nem az az egész világ, amelyik tudja Szüics Paliról, hogy mikor hova megy. Ez egy másik világ, ahol kárhozat lenni. És Péter hiába próbál visszatérni Zsófihoz. A bágyi molnár katonának ment el,¹² és nem tért vissza, hanem meghalt, hiszen a *Szegény Gélyi János lovaiban* Vér Klára már úgy szerepel, mint „a szép özvegy molnárné”. (159) És *Hova lett Gál Magda?* Sás Gyuri azt mondja neki: „Elviszlek, olyan helyre viszlek, hol senki sem tudja.”¹³ (171) A halál és a bűn lépten-nyomon azonosítódik a ciklusban (és ez az azonosítás meglehetősen konvencionális), de akár mennyire sugalmazza is az elbeszélés, hogy Gál Magda eltűnése a

közösségből olyan, vagy rosszabb is, mint a halál,¹⁴ az mindenképpen egyértelmű, hogy az ő számára nincs visszatérés Bodokra. Úgy látszik, ez a külvilág veszélyes csak igazán.

A novellák homogén palóc világával tehát egy veszélyes külvilág áll szemben. Erről a homogén világról pedig megállapítható, hogy meglehetősen statikus. A közösségnek sok „apró” története van, de nincs olyan *egyetlen* története, amelyben az egészet érné vagy fenyegetné katasztrófa, amelyben alapvető változás állna be a közösség életében. A helyzet úgy stabilizálódik, mintha mi sem történt volna. Gélyi János a szakadékba hajt, de ettől még sem Gélyiné nem tűnik el a falu életéből (továbbra is ott kísért a szakadéknál), és az esemény még arra sem alkalmas, hogy friss pletykaként némi zavart keltsen a Csillom Józsi esküvőjén. Persze semmi sem garantálja, hogy az „a Csillomék esküvője”, amelyre Gélyi a felpántlikázott fogatával elindul (162), éppen a következő novella elején elbeszélte esküvő. Lehet akármelyik Csillomé – egy olyan esküvő, amelyről egyáltalán nem hallunk. De persze lehet az is, amelyikről hallunk, de amelyiken senki nem emlegeti föl a hiányzókat, akik elindultak a lakodalomba, de nem érkeztek meg. Az lehet beszédtema, hogy a vőlegény lova megbotlik (163), de az már nem, hogy a násznép egyik tagja négy lovával és feleségével együtt a szakadékba zuhant.

A stabilitás még világosabban mutatkozik meg azokban a novellákban, amelyek az európai kultúra alapszövegeit írják át konfliktusmentes változatban. A *Rómeó és Júlia* palócföldi változata, a *Két major regénye* teljesen kiiktatja a történetből a közösség egészét érintő összecsapás (a konfliktus szó etimológiai jelentése) potenciáljait. A drámai konfliktusnak szinte a paródiáját kapjuk abban a jelenetben, amikor a két juhász küzd magával és egymással: az a tét, hogy a veres major juhásza bemegy-e a másikhoz, vagy az jön ki hozzá. Igaz, hogy amíg ezzel a részletkérdéssel vacakolnak, addig akár a leány öngyilkosságát is megakadályozhatnák, de ki gondolná ebben a világban, hogy az időtényezőnek jelentősége van? Az ellenségeskedés a két major között egyáltalán nem ölt univerzális méreteket, nem veszélyezteti a közösség működését, láthatólag bármikor megszüntethető, okát pedig így kommentálja a szöveg: „Eh, bolondság”. (149) A két fiatal meghal ugyan, de anélkül, hogy ezt bármilyen komoly akció megelőzné – késleltetné. Minden olyan egyszerűen történik, hogy haláluk nem tragikus katasztrófaaként zárja az elbeszélést, hanem elégikus hangulatot teremt: „A pajkos Ipoly

[...] vígan fecsegett tovább”, a fiú pedig „Hallotta [a csengők szavát] délben s meg is gyógyult tőle”. (151)

De ha ez a világ ilyen stabil, ha semmi nem változtathat rajta igazán, akkor milyen történeteket lehet elbeszélni itt egyáltalán? Milyen elbeszélések adhatják ezt a kollektív tudatot? Ha így tesszük fel a kérdést, aligha lehet meglepő a válasz: a történetsémákban rendre az emberiség nagy, archetipikus elbeszélései bukkannak fel.¹⁵

Egyrészt téma lehet, ha a dolgok „természetes” menetében, az emberi generációk egymásutánjában mutatkozik anomália. Az idő természetesnek érzett rendje szerint a gyermekek temetik el szüleiket, ha fordítva történik, akkor az már elbeszélhető történetté válhat. A ciklus egyik gyakori motívuma a beteg, a betegségben haldokló, vagy elhalt gyermek. Nem kisgyerekekre kell gondolni, hanem valakinek a már felnőtt gyerekére. Az ábrázolt világ patriarkális jellegére jellemző, hogy gyereke betegágya mellett általában az apa áll. Az egyetlen kivétel Bede Anna, akit csak az anyja temetett el. Ugyanezt a férfiközpontú gondolkodást jelzi, hogy Bizi apónak meghalt ugyan a lánya, de fogadalmat csak akkor tett, amikor a fia is súlyosan megbetegedett (111), és a fiú gyógyulásával a lelki békéje is helyreállni látszik (114). De apafigurákat látunk lányuk vagy fiuk betegágyánál az alábbi novellákban is: *A néhai bárány*, *Péri lányok szép hajáról*, *Az a pogány Filcsik*, *Két major regénye*. Persze akad a ciklusban ellentétes példa is, amikor a szülők túlságosan korai halála miatt *A gyerekek* túl korán lépnek a felnőttkorba. Itt mintha éppen azért válhatna elbeszéléssé ez az esemény, mert a házasság paradox módon megelőzi a felnőtté válást, bizonyos célzások szerint még a szexuális érést is.¹⁶

A másik lehetőség, amikor nem a természet rendje, hanem a társadalmi normák sérülnek: a bűn. A társadalom működését sokféle normasértés veszélyeztetheti. Előfordul lopás (*A néhai bárány*), uzsora (*A kis csizmák*), az árvák kisémmizése (*A „királyné szoknyája”*), de ami a fennálló struktúrákat legtöbbször fenyegeti, az mégis csak a világirodalomban leggyakoribb felforgató erő: a szexuális vágy.¹⁷ Ahhoz azonban, hogy a szexuális készítés valóban elindíthasson egy elbeszélést, valamilyen tilalom alá kell esnie, akadályokba kell ütköznie. Ez az akadály lehet szülői tiltás (*Az a pogány Filcsik*, *Két major regénye*), vagy hogy a szexuális vágy már eleve más normasértő viselkedésmintákkal kapcsolódik össze, amilyen Bede Annánál az orgazdaság, Szücs Palinál a részegeskedés, Galandánénál a boszorkánykodás.¹⁸ Denis de Rougement

szerint az akadályok csak növelik a vágyat, és mivel a legfőbb akadály a halál, végül kiderül, hogy a szerelmesek már eleve a halálra vágyakoztak.¹⁹ Mindenesetre elég sokan halnak meg emiatt a ciklusban (Bede Anna, Timár [?] Péter,²⁰ Vér Klára, Gélyi János, Palyus, mindkét fiatal a *Két major regényében*, valószínűleg Filcsik Terka és talán Péri Judit), vagy ha nem halnak is meg, végleg elhagyják a közösséget (Gál Magda), vagy lényegében kiközösítve a perifériára szorulnak (Szücs Pali, Galandáné). A szenvedély útjában álló leggyakoribb akadály azonban, hogy valamelyik fél már házas. A házasságtörés könnyen lehetne olyasmi, ami a közösség működését alapjaiban veszélyezteti, hiszen a házasság az európai társadalom alapintézménye, ráadásul a 19. századi társadalom központi mítosza is.²¹ „Ha a házasság, a gazdasági és a nyelvi szabályok valamiképp rendszerszerűen összefüggenek, akkor az egyik összeomlása mindhárom összeomlását jelentheti.”²² A világirodalomban egyáltalán nem ritka, hogy a házasságtörés, „az egyéni normasértés végül az egész közösség felbomlásához vezet”²³, hiszen a társadalmi szerepeket meghatározó kategóriarendszer omlik össze ilyenkor: az anya, feleség, szerető női szerepei, az apa, férj férfi szerepei többé nem alkotnak harmonikus egységet, hanem felbomlanak, a családhoz nem tartozó idegen pedig vendégből vagy barátból ellenséggé²⁴ változhat. A társadalmi kategóriák lebontása a civilizációt fenyegető veszély lehet.

A ciklus darabjai ezeket az archetipikus elbeszélés-potenciálokat gyakran játékba hozzák, de mozgásukat végül lefékezik. A szexuális ösztönzés bármennyire destruktív erőnek látszik is, végül mindig megmarad az individuális szinten. A mitikus sémák megszelídítésének talán Vér Klára a legjobb példája. Ő azt mondja a férjének: „Előbb folyik fölfelé a bányai patak, mintsem az én szívem tőled elfordul.” Vagyis a házasságtörés lehetőségét nemhogy a társadalom, hanem a természet univerzális szabályrendszerének összeomlásától teszi függővé. Mint tudjuk ez a „csoda” végül bekövetkezik, de a természet törvényeinek felborulása mégsem jelent katasztrófát, hanem megmagyarázható, értelmetlen jelenségnek bizonyul. Megmarad némi ambivalencia, van valami aggasztó a csodában, de ugyanakkor komikus is. Gyuri, a molnárlegény vigyorog, amikor a molnárné kulcsra zárja az ajtót. A vigorgástól azonban a fogai „úgy néztek ki, mintha valami fehér lepke vergődne a fekete éjben” (130), ami azért nem annyira vidám kép. A víz folyásirányának változására a természet is kétértelműen reagál:

„A szél fölsivít bámulatában, felülről fúj, simogatni akarta a vizet – s íme, fölborzolta. A füzesek, a sás, a mogyorófabokrok reszketve hajtják le fejeiket s gúnyosan suttogják: Fölfelé folyik a bányai patak!...” (131)

Fölsivítés és bámulat; simogatás és fölborzolás; és leginkább: reszketés és gúny egyszerre. A szöveg fenntartja a mitikus olvasat lehetőségét, hogy a társadalmi normák átlépésével a természet összhangja is felbomlik, és a csodákra borzongással reagál az univerzum, de ezt végtére is felülírja a gúnyolódás: ez csak amolyan *bányai* csoda, nem igazi. A mítosz megszelídül, a katasztrófa csak úgy tessék-lássék következik be.

Csakhogy a *Szegény Gélyi János lovai* című novella elején rögvest kiderül, hogy mindez nem ilyen egyszerű, a dolgok nem mehetnek tovább, mintha mi sem történt volna. Itt azért a bányai molnár életéről is volt szó. Amikor molnárból katona lett, vagyis társadalmi szerepeinek egyikét kénytelen volt feladni, még mindig megmaradt valamiféle jelenléte a faluban a fizikai távollét ellenére: ő továbbra is betöltötte a férj szerepét. Amikor a felesége mással helyettesíti, ő már aligha létezhet tovább: nincs hely, amit betölthetne. A *bányai csoda* elején elhangzik: „Ha így meg tovább, elpusztul a bányai molnár...” Azon a ponton még úgy látszik, ennek a szónak metaforikus a jelentése, és a molnár anyagi helyzetére vonatkozik. A másik novella elején azonban kiderül, hogy ezt szó szerint kellett volna érteni: a bányai molnár haláláról van szó. Ez pontosan ellentétes irányú elmozdulás, mint Vér Klára esküjénél. Ott is kiderült, hogy az esküszöveget nem retorikus alakzatként kell venni ‘soha nem hagylak el’ jelentésben, hanem szó szerint, csakhogy ez a szószerintiség aláásta az esküszegés mitikus narratíváját. Itt a meglehetősen hétköznapi, üzleti jelentésű metafora helyett kapunk egy olyan szó szerinti jelentést, amely a mítosz szintjén értelmezi azt a történetet. De azért ne felejtsük el, ez is egy ciklusszerű olvasási művelet: az egyik novella mellékes megjegyzése („mikor a szép özvegy molnárnét, Vér Klárát hozták” [159]) helyezi vissza jogaiba egy másik novellának azt a mitikus olvasatát, amelyet az a novella aláásott. Mindenesetre Vér Klára második története megismétli az elsőt – már ahogyan az elsőt a második elejének odavetett megjegyzése értelmezte. Vér Klára itt is kiiktatja férjét a világ kategóriarendszeréből, nem létezővé teszi. Felfüggeszti jelenlétét, hogy mással helyettesíthesse. A novella cselekményét elindító jelenetben a férj még jelen van, de a feleség úgy viselkedik, mintha nem lenne ott: „de nem vette észre Gélyi Jánost: a Ráró nyaka és a szénatartó eltakarta.” (160) A különbség, hogy ez a férj képes bizonyos ellenlépéseket

tenni – valójában nem túl sikereseket. Nem tudja megakadályozni, hogy ő maga kiszoruljon a valóságból, csak a saját helyét tudja megszüntetni, nehogy más tölthesse be. Vagyis meghal, hiszen meg kell halnia annak, akit Vér Klára elhagy, de elpusztítja a nőt is, hogy ne lehessen új férje. Csakhogy a feleségét nem tudja olyan tökéletesen kitörölni a világból, mint saját magát: a majornoki hegyszakadéknban nem Gélyi János kísértete fog a megvadult lovakon nyargalászni, hanem Vér Kláráé.

JEGYZETEK

- 1 Pl.: „Egyszerűnek mondom az olyan cselekvést, melynek során [...] a változás (*metabaszisz*) váratlan fordulat és felismerés nélkül történik meg, bonyolultnak pedig azt, melynek során a változás felismeréssel vagy váratlan fordulattal vagy mindkettővel párosulva következik be.” (1452a14–18) „Minden tragédia egyfelől a csomó megkötéséből, másfelől annak megoldásából áll. [...] Megkötésnek nevezem azt, ami az elejétől addig a végső részig terjed, ahonnan átmegy szerencsébe vagy szerencsétlenségbe, megoldásnak pedig az átmenet (*metabaszisz*) kezdetétől végig.” (1455b24–29) RITÓÓK Zs. ford.
- 2 TODOROV: *The Grammar of Narrative*. In uő.: *The Poetics of Prose*. Ford. R. HOWARD, Oxford, 1977, Basil Blackwell, 111.
- 3 1450b26–31.
- 4 Vö. Mary Louise PRATT: *The Short Story: The Long and the Short of It*. *Poetics* 10 (1981) 182–84.
- 5 MIKSZÁTH Kálmán *Összes Művei*, 32, *Elbeszélések* 6. S. a. r. BISZTRAY Gyula, Budapest, 1968. Akadémiai, 114. A továbbiakban erre a kötetre a főszövegben, pusztán az oldalszám zárójeles feltüntetésével utalok.
- 6 Ehhez a részlethez lásd VADAI István: *A majornoki hegyszakadék*. *Mikszáth Kálmán: a jó palócok*. *Tiszatáj* 1997/1, 68.
- 7 Vö. Karl R. POPPER: *The Logic of Scientific Discovery*. London, 1959. Hutchinson, 421–22.
- 8 Lásd Paul de MAN: *Az olvasás allegóriái*. deKON könyvek 17, ford. FOGARASI György, Szeged, 1999. Ictus–JATE Irodalomelmélet Csoport 21–25.
- 9 A 'Palócföld' és a 'palóc' kifejezéseket tulajdonképpen mindig idézőjelben kellene használnom, hiszen nem az etnográfiai értelemben vett népcsoportról és az általuk lakott területről van szó, hanem a novellaciklusban szereplő emberekről, illetve területről. Hogy mindkettő fiktív, az elvileg is belátható, de hogy a néprajzi azonosítás tarthatatlan lenne, azt Vadasi István (i. m. 72–74) vizsgálódásai be is bizonyították.
- 10 Arról azonban, hogy ez a tér problémátlanul leírható, térképen ábrázolható lenne, szó sincs, hiszen az egyes novellákban jelzett topográfiai viszonyok között vannak ellentmondások. Lásd Vadai: i. m. 71.

- 11 Vannak, akik a ciklushoz tartozónak tekintik *A tót atyafiak* darabjait is. Ha így gondolkodunk, feltétlenül ide kell vonnunk erőteljes ellenpontként a közösségi szólamhoz, párhuzamként Filcsik álláspontjához képest az *Az a fekete folt* című elbeszélést.
- 12 „Itt voltam, mikor a férje *elment*” – mondja Timár Zsófi (128, kiemelés tőlem).
- 13 Hogy mit nem tud senki sem, arra a legvalószínűbb válasz: hogy Sás Gyuri nős, illetve, hogy Gál Magda, a nő, akivel él, nem a felesége.
- 14 „Eltűnt nyomtalanul, híre-hamva sincsen. Senki sem látta, senki sem beszélt vele többé... Szegény édesanyja évek óta siratja...” (172) „Hogy alant repültek, sok apró madárnak lett a temetője... temetőnél rosszabb sok bodoki lánynak.” (173)
- 15 „Nem nehéz észrevenni, hogy a cselekményséma a példázat hagyományába illeszkedik, méghozzá nem is valamiféle partikuláris problémát fejezve: a bűnbeesés, bűnhődés, megbocsátás és áldozatvállalás történetbe foglalásával a keresztény üdvtörténet miniatürizált változata.” Hódosy Annamária: *Mixát: Hair*. In. H. A. – Kiss Attila Attila: *Remix*. deKON könyvek 6, Szeged, 1996, Ictus-JATE Irodalomelméleti Csoport, 143. Az alakok és események „ösképszerű megformálásáról” lásd még Eisemann György: *Mikszáth Kálmán*. Budapest, 1998, Korona, 29.
- 16 „Az egyiknek bábu kellene még, a másiknak papiros-sárkány, nem feleség...” Ez azonban Homokos Pálné, Filcsikné és Felsővégi Kapor István véleménye. A narrátor szerint „egész nap csókolóztak”, de ha tekintetbe vesszük, hogy ez a csókolózás nevetéssel meg ajtócsapkodással jár, elevenné teszi a házat, és hogy a férj azt mondja feleségének: „No, ne szaladj hát! Nem a csókod kell...”, akkor talán joggal tekinthetjük mindezt egy inkább gyermeki szexualitás megnyilvánulásának. (164) A házasság persze nemcsak szexuális, hanem gazdasági, életvezetési társulás is, márpedig erre az ifjú pár nyilvánvalóan alkalmatlannak bizonyul.
- 17 A szexualitást a ciklus fő témájaként elemzi, és különböző folklórszimbólumok formájában mindenütt felleli Szilágyi Zsófia: *Műfaj és szövegtér (A tót atyafiak – A jó palócok értelmezéséhez)*. *ItK* 102, (1998) 525–533.
- 18 Galandáné esete tulajdonképpen kivételes, mert az ő kapcsolatát Palyussal a közösség legitimnek tartja: „Aki az agglegényre mos, az annak az agglegénynek mindene, az a kísértő árnyéka: megbecsüli, ha él, megsiratja, ha meghal. *Egy házasság az, melyet nem az eskü, hanem egy csomó gúnya köt össze.*” (138, kiemelés tőlem.) Csakhogy Galandánéről kiderül, hogy „csodaszép leány” (138) is tud lenni, aki a melléből csorgó vérrrel spricceli le a testét marcangoló pokoli ebeket. Mindez egy olyan szexualitás sugalmazásaival terhes, amely már messze nem illik a palóc normákhoz. Hovatovább Galandáné ezt a szadisztikus, de erős erotikus töltetű jelenetet nyilvánosan, több néző szeme láttára bonnyolítja le, és másnap az ágyában fekvő Galandáné azt mondja a szobában jelenlevő férfiaknak: „Nézzétek a testemet!” (142) És meg is mutatja nekik mellét

- és lábait. (Érdemes felidézni, milyen hatást vált ki a megyeházán, amikor Bede Erzsi egyetlen kapcsot kibont a pruszlikján. [104]) Úgy látszik, éppen az öreg Galandáné az, aki a legerőteljesebben normasértő szexuális viselkedést produkálja a ciklusban, de éppen ezt a történetet egy olyan gyermeki szereplő szemzögéből elbeszélve (vagyis felőle fókuszálva) halljuk, aki éppen ezeket az implikációkat kevésbé értheti. Az egész jelenséget besorolja a „titkos, homályos köd” (136) kategóriájába: a megmagyarázhatatlan dolgok közé. A novella elbeszéléstechnikai szempontból elkülönül a ciklus többi darabjától: ez a fajta szexualitás csak egy különösen korlátozott tudású elbeszélő révén mondható el.
- 19 Denis de ROUGEMENT: *Love in the Western World*. New York, 1957. Anchor Books, 45.
  - 20 A *Timár* valószínűleg Zsófi leánykori neve, és akkor Péter vezetékneve nem derül ki. Emlegethetjük pusztán Péterként, mert más Péter nincs a ciklusban. Másrészt azonban ez a férfi szó nélkül hagyja el feleségét, hogy egy másik nővel éljen, ami esetleg Timár Mihályra emlékeztethet.
  - 21 Tony TANNER: *Adultery in the Novel: Contract and Transgression*. Baltimore–London, 1979. Johns Hopkins UP, 15.
  - 22 TANNER: i. m. 85, Lévy-Strauss alapján.
  - 23 Írja TANNER (i. m. 37) Maloryról, Lancelot és Gwenyver szerelméről; az európai irodalom eleve egy ilyen történettel, Helené megszöktetésével kezdődik.
  - 24 A palócok között viszonylag ritkán jelennek meg idegenek. Segítő barátként bukkan fel a belédi gyáros *A „Királyné szoknyájá”*-ban, csábítóként a szolgabíró *Az a pogány Filcsik és a lócsiszár a Hova lett Gál Magda?* című novellában.

Ács Irén: Hollókő, 1998

EGY TÖRTÉNET TÖBB NÉZŐPONTBÓL

– Gárdonyi Géza házasságának
különféleképpen elbeszélte története –

Gárdonyi Géza házasságának története többféle változatban létezik. Ezek a történetek nem mindig egyeznek meg egymással. Olvashatunk egy Gárdonyi József, egy ifj. Gárdonyi Géza, egy Kispéter András, egy Z. Szalai Sándor-féle változatot, ezenkívül a Tóth Tibor által szerkesztett: *Gárdonyitól Gárdonyiról* című kötet összeállítása is mutat egy elképzelést Gárdonyi Géza házasságáról. Ezek mellett a Gárdonyi-család hallgatásából kisejlik egyféle elképzelés az író házasságát illetően. Én mint az író ükunokája írásomban egymás mellé rendezem ennek a házasságnak a különbözőképpen elbeszélte történetét, és kiegészítem a család hallgatásából „kihallható” családi történettel.

A HÁZASSÁG KRONOLÓGIÁJA

Mik azok az évszámok, amelyek minden egyes történetben megegyeznek, amelyből objektíven kirajzolható a házasság krónikája? Gárdonyi Géza 1884-ben Sárváron tanítóskodott és anyagi gondjai voltak. 1884 szeptemberétől Dabronyban kántortanító. Ezzel az állással jobb anyagi körülmények közé került, bár teljes anyagi biztonságban még most sem élt. Dabronyban a plébános Muraközy József volt. Az író 1885. október 28-án¹ összeházasodott Csányi Máriával. Gárdonyi József kivételével az életrajzírók megemlítik, hogy Csányi Mária nevét az édesanyától – Csányi Teréztől – kapta. Sok életrajz egyetért abban, hogy Gárdonyi felesége Muraközy József dabronyi plébános rokona: unokahúga volt. A jegyespár esküvője nem Dabronyban volt, hanem Győr mellett; az ifjú pár sem Dabronyban élt már ekkor, hanem Győrben, egészen pontosan Győrszigeten. A házasság 1892. július 16-ig tart.² Ezalatt az idő alatt a házaspárnak három gyereke születik: Sándor (1887), Gizella

(1889), József (1891). Abban már nem egyeznek a különböző életrajzok és történetek, hogy a negyedik gyerek: Géza (1893) csak az író „nevére írt”³ gyerek-e, vagy esetleg saját gyermek.

GÁRDONYI GÉZA HÁZASSÁGA: A TITOK

A Gárdonyi József által írt Gárdonyi életrajz megpróbálta összegyűjteni a családban fennmaradt íróra vonatkozó adatokat. Úgy gondolom, az általam olvasott Gárdonyira vonatkozó munkák között ez az életrajz egyike azoknak, amely igyekszik megkonstruálni⁴ egy Gárdonyi-képet. Az életrajz nem egyszer elveszti objektivitását, és állást foglal: irányítja az olvasót.

Az *Élő Gárdonyiban* az író házasságáról a következő részletek találhatóak. Gárdonyit, vagy akkor még Ziegler Gézát Kovács Zsigmond veszprémi püspök⁵ nevezte ki 1884. szeptember 6-án Dabronyba kántortanítónak. A megbízatás három évre szólt. Az író ezzel az állásával jobb anyagi körülmények közé került, ezért maga mellé tudta venni édesanyját és testvéreit: Árpádot és Bélát. Ennyi személy eltartására azonban már nem volt elég Gárdonyi keresete; a családnak gyakran nélkülöznie kellett, illetve az sem volt ritka, hogy kölcsönkértek. A plébános, Muraközy József gyakran nyújtott segítséget. *„A plébános mint mindig ezúttal is szívesen fogadja. A lemondásról hallani sem akar. Rókamosolygással kínál, ígér és ad kölcsönt Ziegler Gézának. Ad, mint eddig. E kölcsönt Ziegler Géza sohasem kéri. Tiltakozik ellene. Az öreg akasztja rá. Rábeszéléssel. Szinte ráerőszakolással. Nyugtát sem kérek róla vigasztalással.”*⁶

[...]

*„A dabronyi plébános szerezte: a kölcsönkért kenyerek ellenértékül, az összes eddigi kölcsönök letörlesztésére ellenértékül. Nem váltót adott érte. Rosszabbat: Házasságlevelet.”*⁷

[...] *Felesége se termetre se lélekre nem hozzá való. 172 cm. magas (katonai mérték), felesége 132. Korban ugyanígy: az egyik 22 éves, a másik 16. És lélekben szintén ez az aránytalanság, ha nem nagyobb.*

Házasságuknak már az első napjaiban kifacsarodott Ziegler Géza lelkéből a szívárványos földi boldogság. Egynapi tartózkodás után visszatér feleségével Bécsből. Az asszonyka másnap este már egyedül megy színházba az ura akarata ellenére.

A fiatal menyecske a »csak egyszer férjhez ragasszanak, majd tudom én már« elvekkkel lépett az oltár elé. Örült, hogy anyját lerázhatta. Szabadságát akarta élvezni, mint sokan barátnői közül. Olyan én parancsolok! és én rendelkezek! asszony. Olyan család Napóleonja féle nő, aki amellet, hogy uralkodik, hódítani is akar.

Hát tévedett.

Ziegler Géza független mozgását nem sikerül megtörnie. Ziegler Géza, mikor elvette, abban bizakodott, hogy a 16 éves nő lelkét majd magához hajlítgatja, neveli, majd magához szoktatja.

De Ziegler Géza is tévedett.

Belső harcok felőrölték mindkettőjük lelkét. Közben felőrlődött a családi szeretet. A családi tűzhely. Ebből a belső küzdelemből fényes sugarakkal vetődik ki az apa nemeslelkűsége, aki türelemmel nézi évtizedeken át, hogyan rohan az asszony mások karján a végzetbe. Gárdonyi jó szívére vall, hogy felesége sorsán akkor is önzetlenül fordít, mikor az asszony minden vagyonát eltékozolta.⁸

*Az Élő Gárdonyi tanúsága szerint a feleség „egy hónap múlva elhagyja”⁹. A házasság története csak oldalakkal később folytatódik: „Gárdonyinak Győrben akadt dolga: Pesten született kisfiának az orvos levegőváltozást ajánlott”¹⁰. Mivel ez az életrajz időrendben halad, akkor már 1887-et írunk. A házasságról szóló következő adalék Gárdonyi vallásának (lábjegyzet i.m. 227.) tárgyalásánál található. „Gárdonyi házassága és a római katolikus egyház dabronyi apostola között tagadhatatlanul meg volt a szomorú kapcsolat. Ha ez nincs így, a boldog házasság és az egyedül üdvözítő vallás, fiatal fejjel tekintve, talán nem együtt zuhant volna alá a magasságokból Gárdonyi érzékeny lelkében.”¹¹ A házasság említés szintjén előkerül még az író *Almodozó szerelem* című írása kapcsán.¹² Érdekes, hogy a válás történetét nem tárgyalja már ez az életrajz. Figyelemre méltó, hogy az életrajz a házasság története kapcsán nem beszél a feleség nevééről, az aprólékosságig pontos Gárdonyi József, aki művében Gárdonyi Gézát Dabronyba kinevező okmányt is idézi, elfelejti közölni a házassági anyakönyvet, az *Az a hatalmas Harmadik* című regényről csak utalások szintjén emlékezik meg¹³. Úgy tűnik, ez az életrajz minél kevesebb fontos tényt akar elárulni az író házasságáról. Az *Élő Gárdonyiban* megjelenő kép az író házasságáról tehát nem tartalmazza a házasság egész vonulatát, hiányos és nem mentes az eseményekhez fűzött érzelmi kommentároktól.*

Nem csak Gárdonyi József igyekezett titokban tartani az író házasságának körülményeit, hanem azok az életrajzok is, amelyek közvetlenül az író halála után születtek. Így például a Váth János által írt életrajz a házasságról csak ennyit ír: „Dabronyban nőül veszi a pap rokonát. Három gyermeke él e házasságból. Sándor, az egri ház gondviselője, Gizella és József, minisztériumi tisztviselő, Gárdonyi végakaratainak, szerződésének végrehajtója. Gárdonyi Dabronyból Győrré, felesége anyjának házába, a Kletzár-házba vonult. Nyugtalanossága és írói vágyai hajtották. [...] Feleségétől elválik s 1892-ben már édesanyjával vezeteti házát Pesten.”¹⁴

Nem lehet véletlen, hogy azok az életrajzok, amelyek közvetlenül az író halála (1922) után keletkeztek, Gárdonyi házasságát, amely válással végződött nem részletezik. Igyekszenek homályban hagyni fontos részleteket (ki volt a feleség, mi volt a feleség neve, miért következett be a válás). Ezeknek az életrajzíróknak a gondolkodása értető: hiszen egyrészt egy híres íróról volt szó, másrészt abban a korban a válást szigorúbban értékelték.

A HÁZASSÁG REJTÉLYE A MŰVEK FELŐL OLVASVA

Az életrajzok egy másik csoportja az író házasságának kérdésével azért kezd el foglalkozni, hogy azzal a művekhez minél közelebb kerüljön. Amikor ezek az életrajzok keletkeznek (1970-es évek) Gárdonyi már kikerült az irodalom élvonalából, és a házassági tragédiák sem ítéltettek meg annyira szigorúan. Mivel az 1920-as évek életrajzírói kevés adatot őriztek meg, a '70-es évek Gárdonyi-életrajzai az író műveiből igyekeznek megközelíteni Gárdonyi házasságának lélektanát.

Z. Szalai Sándor: *Gárdonyi Géza* című könyvének a következő része mintha a '20-as, '30-as évek életrajzíróiról beszélne: „...akik halála után megkísérelték műveit a »keresztény-nemzeti« kurzus számára is elfogadhatóvá tenni, furcsa módon sokat emlegették eltúlozták, szinte élete legfőbb tragédiájává növesztették sikerületlen házasságát, s ifjúkori »ateista beütéseit« is házasságával hozták összefüggésbe. A dabronyi plébános – Muraközy József – »kerítő manőverének« tulajdonítottak mindent, s mint következményt magyarázták s utasították el Gárdonyinak a vallás dogmáitól, s –mindenekelőtt a »házasság szentségétől« való »eltévelyedését«, más szóval: saját szerencsétlensége láttán kialakított egyházellenes, liberális fölfogását.”¹⁵ Z. Szalai Sándor könyve nem az előbb idézett szakasz értelmében ismerteti Gárdonyi házasságát, hanem inkább az adatokra koncentrál. Az esküvő kapcsán megemlíti, hogy az nem Dabronyban volt, hanem Győrben. Ennek az az oka, hogy a házasulandók akkor már győri lakosoknak számítottak.

Mivel túl sok adat nem áll rendelkezésre az életrajz a hivatalos adatok leírása (házasságkötés, válás) az író műveiben megjelenő szerelem és házasságábrázolásra alapozza az érveit. Alapvetően a házasságról két egymásnak ellentmondó véleményre hívja fel a figyelmet az író műveiben. Az egyik az *Az a Hatalmas Harmadik* című regény kulcsregényként való értelmezése a házasságot illetően. „S a cselekménybe beleszövi saját

szándékának, önigazolásának törvénybe ütköző érveit, miket nagyrészt a valóperi aktákban is megtalálunk. Ő tehát az a különös fiú, aki ritkán barátkozik, s akit felesége – lelkiileg nem hozzá illő – elhagy; ekkor döbben rá a férj ifjúkori botlására. A regény hősének is három fia és egy leánya van; a leányt és a harmadik fiút az asszony neveli. A bírósági tárgyaláson – ahogy ez Gárdonyi esetében is történik – Miska emlékezetébe idézik a Harmadikat, aki kiszorítja a fészekből a testvéreit stb.”¹⁶ Az *Az a Hatalmas Harmadik* című regény a házasságot, és a szerelmet¹⁷ meggondolatlanságnak mutatja be, ebből Z. Szalai gondolatmenetét követve magánéleti vonatkozások is levonhatóak. A másik momentum, amit kiemel ez az életrajz, hogy vannak Gárdonyinak olyan versei is, (*De szép az éj, Mariskával, Mikor téged látlak, Boldog éj, Esküvő után*) amelyek a szerelmet boldogságként ábrázolják. Ezek alapján a versek alapján – mivel azok magánéleti ihletésűek – azt a következtetést vonja le Z. Szalai, hogy Gárdonyit a házasságba nem csak a kerítő szándék vitte, hanem az érzelmei is. A művek alapján tehát, Z. Szalai szerint, az a megállapítás tehető, hogy lehetett az író életében egy boldog szerelmi szakasz, amelyet egyrészt Csányi Mária szépsége, másrészt vagyona táplált, és volt ennek később egy elkeseredett hangú kiértékelése. A Tóth Béla által szerkesztett *Gárdonyitól Gárdonyiról*¹⁸ kötet is lényegében az *Az a Hatalmas Harmadik* című reménnyel igyekszik betekinteni Gárdonyi házasságának rejtélyébe.

Kispéter András¹⁹ Z. Szalaihoz hasonlóan Gárdonyi házasságának rejtélyét az egyértelmű adatok mellett, főleg a művei alapján akarja feltárni. Kispéter életrajza az író házasságának lélektanát Gárdonyi *Álmodozó szerelem* című írásából fejt ki. Monográfiájában a következő olvasható: „Nem valószínű, amit Gárdonyi József állít – és a legtöbb Gárdonyiról szóló írás elfogad –, hogy az anyagi gondokkal küszködő fiatal kántortanító pusztán érdekházasságot kötött Csányi Molnár Máriával, s azt Muraközy József, a »rókalelkű dabronyi plébános« kényszerítette rá. Gárdonyi temperamentumos, könnyen szerelemre lobbanó természetét ismerve, ez kizártnak látszik. [...] Valószínűbbnek tűnik, hogy Gárdonyi túl magas követelményeket állított élettársa elé, melyeknek Csányi Mária nem tudott megfelelni. Ezért csalódik az Álmodozó szerelem Sándorja is Herminában. »A test az övé volt – írja Gárdonyi –, de a lélekkel hiába kívánt társulni, nem tudott. Kacér volt a nő, érzékingerlő kistündér, de az érzékek lángja ellobogott anélkül, hogy Sándor lelkét csak egy kisé is fölmelegítette volna.« [...] Sándor – miként Gárdonyi is – azt kívánta, hogy felesége ne csak test, hanem szellemi társa is legyen.”²⁰ Kispéter gondolata alapján a szerencsétlen házasság oka, hogy a két fél házasságra vonatkozó elvárásai különbözőek voltak. Csányi Mária földhözragadtabb gondolkodása és Gárdonyi

óhaja a szellemi társra szükségszerűen a házassági feszültség forrásává váltak. Ez a feszültség magában hordta a válás lehetőségét, ami 1892-ben be is következett.

A CSALÁDI HALLGATÁS SZAVAI

Feltehető a kérdés, hogy miért helyezkedek szembe dédapám – Gárdonyi József – igyekezetével, aki megpróbálta elhallgatni a Gárdonyi Géza házasságára vonatkozó adatokat. Úgy gondolom dédapám abban a korban, amikor ezt a döntését meghozta, jól döntött. Kár lett volna az akkori Magyarország egyik leghíresebb írója szerencsétlenül alakult házasságának adatait az akkori olvasóközönséggel közölni. Mára a helyzet megváltozott; a jelenlegi *Az én falum* és a *Göre Gábor* novellaciklusokra támaszkodó egyoldalú Gárdonyi-recepció talán megváltoztatható olyan életrajzi adalékokkal, amelyek a művek megértését jobban szolgálják. Hiszen az kétségtelen, hogy az író egész életműve alatt foglalkozik a házasság és a szerelem témájával. Művészetében igyekezett megoldani azt, amit életében nem tudott rendezni. Esztétikumává alakította saját tragédiáját. Azt, hogy mi volt Gárdonyi Géza házasságának igaz története, soha sem fogjuk megtudni. A dolgozatomban egymás mellé rendezett lehetséges történetek Gárdonyi házasságáról azt a célt szolgálják, hogy egységükben, nem külön-külön, vigyenek közelebb Gárdonyi Géza műveinek problematikájához.

Egy titkos megállapodás

Gárdonyi Géza házasságát nem csak az író által elismert gyerekeinek (Sándor, Gizella, József) családjában, hanem az ifj. Gárdonyi Géza családjában is titok övezte. Ebbe a titokba enged némiképpen belepillantani Gárdonyi József és ifj. Gárdonyi Géza levelezése.²¹ A család birtokában lévő ilyen tárgyú levelek 1925 és 1938 között íródtak. A levelezés előbb Nagyécsfalú és Eger, később Győr és Eger között folyt. A levelek témájukat tekintve két csoportra oszthatóak. Az első és keletkezésüket tekintve korábbi csoportba azok a levelek tartoznak, amelyek témája az író halála után a hagyatékban való megegyezés. A második csoportba tartozó levelek témája a Gárdonyi-fiúk édesanyjának – Csányi Molnár Máriaának – a kórházi és temetési költségei.

Milyen történet rajzolódik ki ebből a levelezésből?

Az ifj. Gárdonyi Géza által írt 1925. szeptember 10-ei levélben ezt olvashatjuk (a címzett Gárdonyi József): „Legyen szíves az illetékes egri kir. Közjegyzővel megállapodni, hogy mely napon tartaná meg elhunyt édesatyánk ügyében a hagyatéki tárgyalást. [...]

A hagyatéki tárgyaláson a közjegyző előtt a következő osztályban állapodunk meg:

Az egész hagyatéki vagyont átveszik örökhagyónak gyermekei egymásközi egyenlő arányban, törvényes leszármazói öröklésjogi címén.

Kijelentik örökösök, hogy a hagyatéki leltárban felsorolt ingóságokat maguk között már megosztották. Megkeresendő a Magyar Olasz Bank budapesti főintézete, hogy az örökbahagyó nevén keresett összes készpénz és értékpapír letétét készpénzről szóló folyószámla követelését, továbbá 125 drb. Atheneum részvényt szolgáltatassa ki ifj. Gárdonyi Géza jelenleg nagyécsfalusi lakosnak.

Ezt aláírjuk és ezzel végeztünk. Ez, az én előterjesztésem több szempontból a legelőnyösebb. Elsősorban azokról a családi titkokról, amelyekről Ön ír és amelyek csak családi perpatvarok, senki nem tud, nem beszél és nyoma sem marad.

Másodszor ez a legegyszerűsebb és legolcsóbb út is. [...]

Ami Gizus nővériünk után esetleges örökségemet illeti kijelentem már most, hogy amennyiben az ő eltartása nekem semmiféle költséget nem fog okozni, utána semmiféle örökséget nem igénylek, az esetleges engem illető örökségről lemondok annak javára, aki nővérem eltartásáról gondoskodik.”

Ennek a levélnek alapján megállapíthatjuk, hogy az ifj. Gárdonyi Géza bizonyos pénzbeli juttatás fejében hajlandó lemondani az apai örökségről. Ez a tény nem az ifj. Gárdonyi Géza ötlete csupán, hanem a Csányi Mária akarata is. Ezt bizonyítja Csányi Máriának Gárdonyi Józsefhez írt levele, amely keltezés nélküli, de minden bizonnyal 1926-ban íródhatott:

„Egész szépen símán el mentek a közjegyzőköz ott ki jelentitek hogy meg egyeztetek. Ilyen alapon: A Sándor kapja avagy is már kapta a birtokott József kapja a kiadási jogott meg a többit az már a ti gondotok, Géza kapja a fel ajánlott összeget. Gézának még nem is muszáj hogy Egerbe menjen írásba is kijelentheti. Nem kell ide végrendelet fel olvasás. [...] Megboldogult emléket akkorom én szépen feltüntetni. Úgy hiszen hogy ezzel tartozom nektek és neki Én bizalommal fordulok hozzá hogy meg fogsz érteni. Negyven évi szenvedés mártirját Nem a pénz amit fel ajánlotál mert az igazán csekél. Ugy hiszem hogy az nem fog beneteket meg rövidíteni. Mert én a hozományomat is ott hagytam.”

Az író Gárdonyi hagyatékának ügyében tehát az a megállapodás születik, hogy az ifj. Gárdonyi Géza lemond az apai örökségről. Miért

egyezhettek ebbe bele a testvérek? A válasz lehet az is, hogy ezzel a megoldással nem derült fény egy családi titokra. Az ifj. Gárdonyi Géza, tehát egy meghatározott összegért lemond az apai örökségről, ami azonban nem csak a birtok és a kiadási jog, hanem a családi titok; vagyis ő is hallgatni fog. Ezt a feltevést igazolja az ifj. Gárdonyi Gézának Gárdonyi Józsefhez intézett levele (Győr, 1935. december 2.):

„Sajnos nem vagyok Faust; s így lelkeimet hiába kínálom a sátánnak: nem kell neki. Megkísértem, hogy talán van még valami olyan értékem, ami Neked megéri ezt az összeget és ami másnak talán 10 fillért sem ér. Kérni nincs jogom; hisz önmagában véve, hogy felkereslek levelemmel: számomra a legnagyobb megaláztatás, miután leveleimre egyáltalán nem válaszolsz.”

A testvérek közti megállapodást bizonyítja Gárdonyi Józsefnek ifj. Gárdonyi Gézához intézett levelének piszkozata, amely az anya – Csányi Mária – temetése után (1931.) íródott:

„Arra kérem magát, hogy ne vigye családunk belső ügyét a törvényszék és ezzel kapcsolatban a nagy nyilvánosság elé. Szeretném elkerülni azt a hosszadalmas, áldatlan perlekedést, mely semmi esetre sem vetne felszínre kellemes dolgokat Önre nézve sem. Megkísérlem tehát levelemmel hogy a békés, törvényenkívüli megegyezés útjára lépjek s felszólítom, hogy a hagyatéki jegyzőkönyv alapján terjessze elő kívánságait, jelölje meg azt a méltányos összeget, amelyet kapni remél. Az elhunytnak mint a hagyatéki jegyzőkönyvből kiténik, ingatlanai nem maradtak (az ingatlanok a nagymama nevéen állnak), a megmaradt kézpénze, vagyona nem teszi ki 200.000 koronát, amelyből a temetés költségeinek egy része a fennálló ezenkívül kb 50.000 K-t kitevő adósság leszámítódik.”

A titok

Mi lehetett a családi titok? Hogy erre a kérdésre válaszoljunk, az 1934-es eseményeket kell szemügyre vennünk. Ebben az évben jelenik meg ugyanis Gárdonyi József: *Az Élő Gárdonyi* című könyve. Ugyancsak ebben az évben jelenik meg a *Pesti Hirlap* hasábjain az ifj. Gárdonyi Géza tollából: *Az Élő Gárdonyi halott hitvese* című cikk(sorozat), amelyet az újság 1934. október 31-ei és november 3-ai számában közöl. A két szerző eltérő módon mutatja be Gárdonyi hitvesét. *Az Élő Gárdonyi* házasságképét már ismertettem, most nézzük meg, mi az ifj. Gárdonyi Géza változata:

Az 1934. október 31-ei *Pesti Hirlap* negyedik oldalán található az idézett szöveg. A cikk minden ponton igyekszik szembe helyezkedni az *Az Élő Gárdonyi* gondolatvilágával és szóhasználatával. A házasság megkötésében

nem a »rókalelkű« dabronyi plébános szerepét, hanem a szerelemre lobbant író emeli ki a tanulmány. *„Hát nem is akarták a nyakába akasztani. Dehogyan akarták! Az öreg pap nem keveselte Gárdonyit, hiszen becsülte tudását, szorgalmát, tiszta életét. Ráériünk erről még beszélni! – háritotta el jóakaróan, hogy sebet ne ejtsen a szerelme Gárdonyit.²²*

Édesapám azonban nagyon szerelmes lehetett, mert csak ezzel az érzelmi elvakultsággal magyarázható meg, hogy rövid ismeretség után megkéri Borbély luteránus pap leány kezét. Természetesen, amint megörökítik: »a luteránus pap egyetlen leányának, egy luteránus püspök nagypapa egyetlen unokájának sorsát nem bízták egy kopott pápista kántortanító kezére.«

[...]

Gárdonyinak azonban hatalmas segítőtársa akadt: az édesanyám. A leánykának tetszett az ábrándos tekintetű, komoly beszédű fiatalember, a sok bácsi után az első férfi, akivel az életében találkozott és csapongó cselekedeteiben az érte vergődő szerelem elkeseredettségét látta. Az anyám is elővette a maga fegyverét: a könnyet. És a plébánia melyet mosoly és megelégedettség aranyozott be, hangos lett a sirástól.

Az öreg pap, a jó ember, könnyek nélkül is segített, akin tudott. Nem bírta hallgatni a kis leány szenvedő sirását. Ő a »rókatermesztű apostol« odaadta a nemes Muraközy és Csányi családok egyetlen bimbóját a »kopott pápista kántortanítónak«.

Az ifj. Gárdonyi Géza a saját író Gárdonyiról szóló „életrajz-változatában” egy rokonszenves, segítőkész dabronyi plébánosról beszél és szerelmi házasságról. Új adat, hogy a lány – Csányi Mária – egy luteránus pap lánya, és egy dabronyi plébános unokahúga.

*A válás történetét ugyanez az életrajz-változat a következő módon beszéli el:²³ Az író Gárdonyi maga mellé vette édesanyját. (Ekkor a család már Szegeden élt Muraközy plébános jóvoltából.) Az anya hamar átvette a ház irányítását, hasznos tanácsokat adott, de egy idő múlva terhessé vált az író felesége számára. A válás pontos történetét így írja le az ifj. Gárdonyi Géza cikkének *Amiről nem beszéltek soha* alfejezetében: „Édesanyám amikor már négy élő gyermeke volt, dacos elszántsággal fordult a férjéhez:*

– Én nem csak feleség és nem csak anya akarok lenni. Magam akarom beosztani az időmet, mikor takarítsak, mosogogassak, stoppoljak. Másnak jótanácsa nélkül akarok öltözködni, veled beszélgetni, a gyerekeket nevelni. Négy gyermek anyja vagyok és nem leszek tovább a mama kezén vezetett leány. Én becsülöm és szeretem az édesanyádat, de küldd el a házunktól, vagy különben én megyek!

Gárdonyit az utolsó szavak szíven találták. Ez a nagyszerű ember csodálatos gyöngédséggel csüngött öreg, magára maradt édesanyján. Lepereghetett lelkében

egész addigi élete, mennyi nélkülözéssel nevelték, mily tanitatták és sok szomorúságában minden enyhet adó órája az édesanyjához kapcsolta. S most ez az öreg asszonyka teljesen magában áll. Nincsen kivüle az egész világon senki-je. Egyetlen gyermeke maradt, ő. Mondhatja-e hát neki, hogy menjen el!

Irtózatos lelki küzdelmek között róttta Gárdonyi a szobát fel és alá. S mikor anyám a választást újra erőszakolta, remegő lassu hangon felelte:

– Az embernek csak egy édesanyját adott az Isten, felesége, ugy esik, több is lehet.

És Gárdonyiné elment...

Ez az a nagy rejtély, melyhez annyi mendemonda kapcsolódott. Egyik szülém »sem akart róla szólni soha«. Egyikiük sem tudta megmondani, kinek volt igaza.”

Gárdonyi József az ifj. Gárdonyi Gézának ezt a *Pesti Hirlap*ban megjelent cikkét nem tartotta az ő titkos megállapodásukkal egybecsengőnek. Ezért levelet intézett a *Pesti Hirlaphoz*.²⁴ Ez a levél szembeszáll az ifj. Gárdonyi Géza által konstruált „halott (elfelejtett) hitves” képével. A levél felsorol bizonyos adatokat, amelyekből összerakható egy következő történet.

„De emlékezzen ifj. Gárdonyi Géza, ön nekem is megfogadta: Csendben leszek. Hallgatok mint a kőoszlop.

De hát akkor pénzről volt szó: örökségről.”

A levél tartalmaz részleteket bizonyos dokumentumokból és írásokból, így Gárdonyi Géza egyik leveléből:

„Van még egy gyerek is a nevemre írva: Géza nevü. Az anyja már rég nem élt velem²⁵, mikor született s bizonyos adataim vannak rá, hogy kinek a fia. De emberségi okokból nem vittem törvényszék elé. A fiút látásból sem ismerem.”²⁶

Néhány oldallal később a levél szövege közli a győrszigeti plébánosnak Ruschek Antalnak a levelét az író Gárdonyi Gézához (1894. január 13.):

„Szives kívánságának csak részben tehetek eleget. Ugyanis az ön házasságának ténye, – mint ezt Kegyednek annak idején szóval is tudomására hoztam, nem a győrszigeti plébánia anyakönyvébe, hanem a dabronyi anyakönyvbe van bevezetve. Ugyanis Kegyedet a saját lelkésze a dabronyi plébános eskette: – aminthogy ott – Dabronyban – voltak kihirdetve s házasságuk összes okmányai is az ottani levélházban vannak elhelyezve.

Miután a házassági okmányait én nem kaptam kézhez, – nem is vezethettem be a házassági aktust az anyakönyvbe formálisan, – de azért a rubrikát átírva, ezt jegyzetem be a házasultak könyvébe:

(1885) október 28-án eskedtetí meg Muraközy József, dabronyi plébános két hívét, és pedig Ziegler Gézát és Molnár Máriát a győr-szigeti plébánia templomban, Ruschek Antal, győr-szigeti plébános jelenlétében, ki az ő kértére templomát neki e célból átengedé. A házasságra vonatkozó összes okmányokat a

dabronyi plébánia hivatalnál vannak, miután e házasság ténye is ott, mint a felek illetékes lelkészi hivatalánál könyveltettek el.

[...]

A jó Isten áldását kívánom Önre, – bizony, bizony szívesen jóvátenném az Ön életében, Kedves jó Uram – a mit mások elrontottak.”

Gárdonyi Józsefnek ez a *Pesti Hirlaphoz* címzett levele felkelti a gyanút, hogy valami nem volt rendben ezzel a házassággal. Nem csak azért, mert a házasságra vonatkozó adatok nem megfelelően voltak elkönyvelve, hanem azért is, mert mint ebben a levelében Gárdonyi József írja: *„Állítom Gárdonyi Géza nem tudta kit vesz el. Szíve a luteránus pap lánya felé iránykodott. De onnan kicsöppent.”* Ezen kívül nem egyértelmű az ifj. Gárdonyi Géza származása, és az sem, hogy miért következett be Gárdonyinak és Csányi Máriának az elválása. A házasság kérdésében lévő eltérő elvárások volt-e az oka a válásnak, mint azt Kispéter András írja, vagy a Gárdonyi édesanyja, mint azt az ifj. Gárdonyi Géza állítja, esetleg a feleség ledér természete? Fokozza a feszültséget az a titkos megállapodás, ami Győr és Eger levelezéséből kiolvasható.

Gárdonyi József azonban nem csak a *Pesti Hirlapnak* címzett levéllel válaszolhatott az ifj. Gárdonyi Gézának, hanem egy személyes levéllel is. Ez a levél keltezés nélküli, a szöveggörnyezetből azonban kiderül, hogy a levél a *Pesti Hirlapban* megjelent cikk után íródhatott. Bizonyos részek a levélből tovább színesítik az ismereteinket Gárdonyi házasságáról.

„Van-e tudomása róla, hogy a házassági válóperben a saját édesanyja vallotta be a valóságot.

Van-e tudomása róla, hogy az ön eltartását a válóperben a saját édesanyja vállalta, egri G. Gézának ama kijelentésére, hogy a negyedik gyermekről nem kívánok gondoskodni. Mire az ön édesanyja azt a kijelentést tette: Természetesen, hiszen nincs köze hozzá.

Van-e tudomása róla: hogy édesanyja a saját cselédjének a ruhájába felöltözve éjszaka az utcán kóborolt, mikor egri G. Géza a szerkesztőségben gürcölt s a rendőrség elfogta.

[...]

Nem szükséges velem szemben édesanyja erényeit védeni, sem Muraközy Józsefet akinek hamisított keresztlevele (Csányi Máriára vonatkozóan) ott van az egri iratok között, azokkal a levelekkel együtt, amit egri G. Géza a keresztlevél kikorrigálása ügyében végzett az esztergomi egyházmegyével s amivel tulajdonképpen házassága felbontását akarta megegyeszerűsíteni. Ugyancsak ott van a hamisházassági okmány is a győri plébánia hivatal által kiállítva. De hát ezt Ön épp oly jól tudja, mint én.”

A sok hamis okmány, a házasság megkötésének rendellenessége, a titkos megállapodás Eger és Győr között, a válás körülményeinek titkosságai s a hallgatás, úgy is összerakható, hogy Muraközy Józsefnek valamilyen érdeke fűződött ahhoz, hogy Csányi Máriát férjhez adja. (Amint kiderül jogilag sem feddhetetlenül történt ez.) Muraközyt fűthette az az érdek is, hogy Csányi Mária nem unokahúga, hanem törvénytelen lánya volt. (Erre vallanak hamis okmányok és az is, hogy Csányi Mária édesanyja Csányi Ida Terézia Magdolna nevét használja. Ezek után érthetőbb a válás, és érthető Gárdonyi József szándéka, hogy ne kerüljenek adatok a nyilvánosság elé, hiszen akkor az irodalmi kánon élén állt Gárdonyi Géza, (mindenkit érdekelt volna egy ilyen ügy; nem véletlen, hogy az ifj. Gárdonyi Géza a *Pesti Hirlapban* jelenteti meg az *Az Élő Gárdonyi halott litvесе* című cikkét) valamint a házassági szegyeneket szigorúan ítélte meg az akkori társadalom.

EGY ÉLETRAJZ FELŐL MEGKÖZELÍTETT GÁRDONYI-RECEPCIÓ

Hogy mi lehetett az igazság, azt valószínűleg soha sem fogjuk megtudni. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egymás mellett olvasható több különböző történet az író házasságáról. Ezekből a történetekből nem az a lényeges, hogy melyik az igaz, hanem az, hogy az író pályája alatt folyamatosan tematizálta a szerelem és a házasság kérdését. A rendelkezésünkre álló különböző házasságtörténet-változatok pedig összességükben segítenek megérteni Gárdonyi Géza életművében a házasság és szerelem témáját. Azt a témát, amit tökéletesen az író sem rendezett magában soha. Miért kellene akkor eldöntenünk nekünk, hogy melyik életrajz-változat felelhetett meg a valóságnak. Mindegyikben lehet igaz elem, a művek megértésében azonban biztosan, nem valamelyik, hanem a különböző történetek együtt vannak segítségünkre.

Tanulmányommal egy új Gárdonyi-olvasat kialakítását akarom előidézni. Ez az olvasat nem az *Az én falum* és a *Göre Gábor* novellaciklusokból értelmezné Gárdonyi Géza jelentőségét, hanem előbbre helyezné az író műveinek magánéleti vonulatát – az írásomban felsorakoztatott érvek ezt szolgálnák – és olyan művekből tekintene Gárdonyi pályájára mint: *A kürt*, az *Ábel és Eszter*, az *Ida regénye*, az *Isten rabjai*, *A láthatatlan ember*, az *Az a Hatalmas Harmadik*, *A hosszúhajú veszedelem* és a *Te Berkenye*.

JEGYZETEK

- 1 KISPÉTER Andrásnál 1885. október 29-én. In.: KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. 17.
- 2 Gárdonyi József egyik kéziratban meglévő írásában 1892. július 4-ét említi.
- 3 A kifejezés Z. Szalai Sándortól. Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi Géza*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 287.
- 4 Az író Gárdonyi Gézára vonatkozó életrajzok közül azok, amelyeket családtagjai írtak nem mindig az objektivitás, hanem sokszor valamilyen más cél által voltak vezérelve. Ilyen életrajz-szerű történet az ifj. Gárdonyi Géza által írt az *Az Élő Gárdonyi halott hitvese* című cikk is (*Pesti Hírlap*, 1934. október 31. és november 3.), amely az anya – Csányi Mária – szempontjából konstruálja meg a házasság történetét. A Gárdonyi József által írt életrajz pedig az író szempontjait tartja szem előtt.
- 5 A püspöki levél, illetve Muraközy József plébános 1884. október 5-vel datált beiktató levelének másolata GÁRDONYI József: *Az Élő Gárdonyi*. Dante Kiadó, Budapest, 1934. I. kötet, 114–5.
- 6 i.m.: 125.
- 7 i.m.: 126.
- 8 i.m.: 127–8.
- 9 i.m.: 129.
- 10 i.m.: 156.
- 11 i.m.: 228.
- 12 i.m.: 145.
- 13 Családunk birtokában van Gárdonyi József kéziratban meglévő írása: *Az Élő Gárdonyi utolsó lapja*. Itt Gárdonyi József részletesebben beszél Gárdonyi házasságának homályos részeiről. Az írás végén Gárdonyi József ezt írja: „És ezek után az olvasó remélem elengedi nekem azt is, hogy ezt az írásomat az *Élő Gárdonyi* kötetbe utolsó lapnak bele ne illesszem.” A szöveg írója ezt azal indokolja, hogy az író élete végéig nem dolgozta fel a tragédiát, illetve ő maga is titkolni akarta. Az írás idézi Gárdonyi saját végrendelete mellett lévő levelet, amely levél a házasságára vonatkozó adatokat közli: „...Ti fiaim, ne olvassátok el ezeket soha. Ha egyszer az ügy el van intézve bíróilag, vessétek tüzbe ezeket a papirosokat olvasatlanul.” (Gárdonyi Józsefnek ez a szövege több olyan részletet tartalmaz, amely más kéziratban meglévő írásában is előfordul, így azokat majd ott – dolgozatom IV. egysége – idézem.
- 14 VÁTH János: *Gárdonyi Géza életrajza*. A Dunántúli Tanítók Lapja kiadás, Szombathely, 1929., 14–5. oldalak
- 15 Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi Géza*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977., 51–3. oldal
- 16 i.m.: 55. oldal

- 17 „A szerelem az az ostoba állapot, amikor kettőt összeköt egy harmadik, aki nincs, de lenni akar.” = Gárdonyi Géza: *Az a Hatalmas Harmadik*.
- 18 *Gárdonyitól – Gárdonyiról*. Szerkesztette: TÓTH Tibor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. A házasságra vonatkozó adatok: 30., illetve 127–130.
- 19 KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- 20 i.m.: 17–8.
- 21 A levelezés feldolgozásánál csak nagymamám – Keller Pálné Gárdonyi Emőke – birtokában lévő levelekre hagyatkoztam.
- 22 A mondat értelmetlensége valószínűleg sajtóhibából ered. Az újságból való idézés alkalmával nem javítottam ki a helyesírási hibákat. (K. T.)
- 23 *Pesti Hirlap*, 1934. november 3–4. oldal
- 24 A levél a család – Gárdonyi Emőke – birtokában kéziratban őrződött meg, elképzelhető, hogy a *Pesti Hirlap* valamelyik számában közölte is a levelet, a család birtokában azonban nincsen erre semmi adat.
- 25 Valószínűleg az írónak erre a kijelentésére írja Gárdonyi József az *Az Élő Gárdonyiban* azt, hogy az író „felesége mások karján a végzetébe” (GÁRDONYI József 128.) rohant. Erre a szókapcsolásra reagálhatott az ifj. Gárdonyi Géza Gárdonyi Józsefhez intézett levelében: (Győr, 1934. szeptember 18.) „És végül kérdem Tőled: Kinek kellett az a nő, akinek egy-egy hetivásárkor 2 fillért adtak bevásárlásra [...] Mint férfi, megállapíthatod azt a tapasztalati tény, hogy a ledérséggel együtt jár a szappan, az illatszer és a selyemruhák. Egyéb feltételek mellett az egész csak beteges képzelődés.”
- 26 Többek között ez a részlet is szerepel Gárdonyi József: *Az Élő Gárdonyi utolsó lapja* című kéziratban meglévő írásában, amelyre dolgozatomban II. egységemben hivatkoztam.

IRODALOM

- ifj. GÁRDONYI Géza: *Az Élő Gárdonyi halott hitvese*. *Pesti Hirlap*. 1934. október 31. és november 3.
- GÁRDONYI József: *Az Élő Gárdonyi*. Dante Kiadó, Budapest, 1934.
- Gárdonyitól – Gárdonyiról*. Szerkesztette: TÓTH Tibor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- VÁTH János: *Gárdonyi Géza életrajza*. A Dunántúli Tanítók Lapja kiadás, Szombathely, 1929.
- Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi Géza*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

KÉZIRATBAN LÉVŐ ÍRÁSOK

(A kéziratok jegyzéke a dolgozatban való sorrendnek felelnek meg; a kéziratokat az eredeti helyesírással közlöm.)

GÁRDONYI József: *Az Élő Gárdonyi utolsó lapja*

ifj. Gárdonyi Géza levele Gárdonyi Józsefhez. 1925. szeptember 10.

Csányi Máriának Gárdonyi Józsefhez írt levele. Keltezés nélküli. Feltehetően 1926-ban íródhatott.

ifj. Gárdonyi Gézának levele Gárdonyi Józsefhez. Győr, 1935. december 2.

Gárdonyi József levele ifj. Gárdonyi Gézához. Piszkozat. Feltehetően 1931.

Gárdonyi József: *Gárdonyi hitvese. (Válasz)*

ifj. Gárdonyi Géza levele Gárdonyi Józsefhez. Győr, 1934. szeptember 18.

Gárdonyi József levele ifj. Gárdonyi Gézához. Keltezés nélkül, valószínű 1934.

Ács Irén: Odescalchi Eugénie hercegnő szécsényi otthonában, 1980

A „HAGYOMÁNYOS KOMIKUS” JÁTÉKMÓD TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KONTEXTUSA

Példák: Antonio de Curtis (Totò, 1898–1967) és
Latabár Kálmán (Latyi, 1902–1970)

Antonio de Curtis (Totò) és Latabár Kálmán (a „kis Latyi”) egy speciális színpadi játékmód, komikus hagyomány megtestesítőiként jelennek meg e cikkben. Maga a *hagyományos komikus* játékmód, egy a polgári realiztikus-imitatív tradícióval szembenálló, speciális műfajokhoz (café chantant, revü, varieté, operett) kötődő alternatív színházcsinálási mód, mely különbözik az elitkultúrába tartozó realista színész játékmódjától, mind drámai anyaghoz való viszonyában, játéktechnikájában, mind a nézővel való kapcsolatában. A hagyományos komikum specifikumának, színpadi működésének vizsgálatára Marco De Marinis alkotott egy teatrológiai modellt, melynek összetevői: színpadi magány (szólista elhivatottság), saját tradíció, nem virtuóz többnyelvűség, karneváli intertextualitás, a nézőkkel való nem garantált kapcsolat (De Marinis, 1994). E kategóriák értelmezését Latyi és Totò pályájára vonatkozóan egy másik írásban már elvégeztem¹, e körök egyébként is meghaladná e rövid cikk kereteit. Itt csupán a hagyományos komikum problematikájának történeti kontextualizálására szorítkozhattam két részterületen, az amerikai filmtudományban, illetve a művelődéstörténetben. Átfogóan tehát még arra sem térhettem ki, hogy a hagyományos komikusok értékelése az 1930-as 60-as években milyen egyéb értelmezéseket inspirált a humán- illetve a társadalomtudományokban.

Latyi és Totò életének és pályájának meghökkentő párhuzamai tehát a színház- és társadalomtudományok sokféle módszerével vizsgálhatók. A populáris kultúrába tartozó, intenzív közönségkapcsolatra építő komikus-játékmódjuk rokonsága nyilvánvaló, mivel a szó helyett a *fizikai akcióra* épülő játékmódjuk funkcionálisan hasonlóan működött. Műfajaik ugyanakkor különböztek. Latabár elsősorban az osztrák-magyar sikerműfaj, az operett táncoskomikusaként működött, míg Totò főleg varietében és revüben szerepelt.

Meghökkenő módon hasonlít először is visszafogott magánéleti és féktelen színpadi személyiségük gyökeres eltérése. Totò hétköznapi mentalitását meghatározta származásához való bonyolult viszonya. Az arisztokrata Giuseppe de Curtis törvénytelen fiaként született a rangra, de a törvényes származásra is sokat adó Nápolyban. Gyermekkorától meg kellett birkóznia egyfelől a szégyennel, másfelől azzal a kettős perspektívával, amit az arisztokrata família ígérete és a kegyetlenül ítélő nápolyi külváros realitása jelentett. A családi legenda szerint gyermekkorában „papost” játszott anyja örömeire, hisz kétes származása bélyegét ekkortájt csak ezzel, illetve a katonai pályával lehetett lemosni. Nem volt azonban jó tanuló, inkább jó megfigyelő s ügyes utánzó. Kémnek csúfolták gyerekkorában, mert sok mindent kifigyelt a mellékutcák világának titkaiból. Totò nem származott ugyan színész-családból mint Latabár – de teatralizált hétköznapijaival, gazdag, rétegezett populáris színházi hagyományával, szerelemes dalaival – Nápolyt tágabb teátrális famíliájának tekintette. Stefano de Matteis *Lo specchio della vita. Napoli: antropologia della città del teatro*. (Az élet tükre. Nápoly: a színház városának antropológiája) című kötetét olvasva nyilvánvaló, hogy e délolasz város hétköznapi élete, s társadalmi rétegek szerint megosztott populáris színházi kultúrája mennyi szálon összefüggött. Nápoly tehát teátrális hagyományával is meghatározó volt Totò számára.

Latabár kicsi korától a kulisszák mögül leshette el a színészi hatás-keltés titkait. Megtapasztalhatta azonban a komédiáslét nehézségeit is, hisz bár ő „törvényes” család fiaként született, de komikus papája külön élt, s Kálmán nélkülözésben töltötte gyermekkorát anyjával és testvérével, a később szintén színész Árpáddal.

Mindkettőjükre jellemző volt a komikus pályára iránti teljes elkötelezettség. Totò nem is volt hajlandó más mesterséget tanulni, ha volt egy kis pénze, elment megnézni kedvencét, Gustavo De Marcot, a nápolyi mimust. Számait betanulta s e paródiákkal lépett fel először családi körben, majd a külváros színpadain. 1922-ben, mikor szülei után Rómába költözött, képes volt naponta átgyalogolni a városon, hogy Umberto Capece társulatában fizetség nélkül felléphessen kis pantomim szerepekben. Utána próbálkozott a *Teatro Diocleziano*ban, de első sikerét Giuseppe Jovinelli legendás Guglielmo Pepe téri színházában aratta.

Immár jelentős bulvárszínházi sikereit követően kialakult, hétköznapi viselkedését meghatározó „herceg image-a” abból táplálkozott, hogy miután apja elismerte törvényes fiaként, egyre inkább erősödött benne a

vágy, hogy herceghez méltóan éljen, ehhez alkalmazkodott lakása, öltözködése, sőt hobbija is: a heraldika. Színész kollégái között alkalmazkodott ugyan az informális viselkedésformákhoz, de majd mindenkivel hercegnek szólította magát. E haláláig gyakorolt „kettős élet”-re, a populáris kultúrabeli mulattatóira, s az arisztokrata magánemberire maga a komikus is némi iróniával tekint: *De Totò marad a legszebb címem. A császári fenséggel nem kerestem egyetlen tükörtojásra valót sem... Totò meg húsz éves koromtól táplál.* (Faldini, Fofi p. 127).

A magán-Latabár polgári modora, öltözködése 1945 után a kor hangsúlyozottan másféle mentalitás-divatja elleni szimbolikus oppozícióként is értelmezhető. Érezhető volt régimódias visszavonultságában némi sértődöttség is amiatt, hogy az új, döntően ideológiai kódokban gondolkodó rendszer, különösen 1949-et, a színházak államosítását követően lenézte a Latabár által szenvedélyesen szeretett színházi műfajokat: az operettet, a kabarétréfát, sőt kezdetben magát a 30-as 40-es évek meghatározó komikus sztárját is.

Valószínűleg egy a populáris kultúrabeli korszak- és ízlés-változással magyarázható, hogy az ötvenes évektől, a korábban Latabárhoz hasonlóan sztár Totò, illetve magas szinten űzött komikus játékstílusa iránt is némi lekezelés volt érezhető az olasz színházi szakma és az értelmiség részéről.

Alapvetően mindketten lojálisnak mutatkoztak az Európa e régiójában sűrűn bekövetkező politikai változások iránt, de valódi véleményüket titokban tartották, politikai küzdelmekbe nem bocsátkoztak. Ezt a fajta állásfoglalást a hagyományos komikusi szereppel összeegyeztethetetlennek tartották. Totò így fogalmaz: *...a színésznek mindenek felett kötelessége, hogy politikamentes legyen, mivel a közönség szolgálatából él.* (Faldini, Fofi p. 49.)

Totò és Latyi is úgy halt meg, hogy keveset érzékelhetett abból az ízlésváltozásból, mely Olaszországban 1968 után, nálunk jóval később módosította a hagyományos komikusi színjátékstílushoz, és annak színpadi műfajaihoz kapcsolódó kritikai és szakmai értékelést. Latabárnak pályája második felében volt ugyan része hivatalos állami elismerésben (Kossuth-díj), de mellőzésben és lenézésben is – nem meglepő tehát, hogy utolsó szerepeiben már realista színészként akart sikert aratni, demonstrálva, hogy eme, a hatvanas évekbeli magyar kultúrában egyedül értékelt színészi nyelvet is birtokolja.

A beteg és anyagi nehézségekkel küszködő Totò életében az állami elismerés elmaradt ugyan, de az értelmiségi elit néhány tagja – például

Pasolini, aki két filmjében is foglalkoztatta – ráérezett arra a teátrális energiára, amit az olasz szórakoztató hagyományt reprezentáló komikus kölcsönöz egy műalkotásnak. A lesajnáló kritikáktól s a betegségtől még inkább visszahúzódóvá váló Totò hálásan fogadta az elit eme kései, részleges elismerését, de élete végéig szomorúan emlegette, hogy az általa oly nagyra tartott Fellini végül is nem ajánlott neki filmszerepet.

*

Egy szintén a populáris kultúrában gyökerező művészeti ág értelmezési hagyományára térve azt látjuk, hogy az amerikai filmtudomány a „kisműfajok” tanulmányozásának előtérbe kerülése során olyan Európában kevésbé ismert tendenciákat is vizsgál, melyek problematikája érintkezik a hagyományos komikum színházi kérdéskörével.

Henry Jenkins *What made Pistachio Nuts? Early Sound Comedy and the Vaudeville Aesthetics* című könyve² egy a század első évtizedeire koncentrááló perspektívából sok olyan kulturális kontextusbeli párhuzamot kínál a Totò-Latyí féle hagyományos komikum későbbi sorsával kapcsolatban, ami elsősorban a komikusokat érő támadások társadalomtörténeti hátterét, illetve elismertségük csökkenésének okait világíthatja meg.

Jenkins az amerikai filmkomédiára vonatkozó szakirodalom értelmezésével láttat rá a hangosfilm megjelenése okozta stiláris váltás esztétikai értékelésének stádiumaira. Az alábbi felvetések tehát arra a folyamatra vonatkoznak, mikor a némafilmekre jellemző fizikai akciókra, gagekre épülő ún. *slapstic comedy*nek a technológiai váltás, de egyéb kulturális kontextusbeli okok miatt is, át kellett adni a filmtermésben korábban meghatározó helyüket a narratív koherenciára nagyobb súlyt fektető hangosfilmeknek. A filmhang megjelenése következtében a személyiségre és az előadásmódra épülő (értelmezésünkben hagyományos) komédiát a struktúrára és a nyelvre épülő komédia váltja fel. Jenkins nem ért egyet azzal a korábban jellemző kritikai felfogással, mely szerint a vígjáték narratív koherenciájának megbontása – ami olyannyira jellemző a hagyományos komikusokra – önmagában rontaná a film esztétikai minőségét: *Éppen ellenkezőleg, e filmek vitalitása anyaguk heterogenitásában, előadásmódjuk virtuozitásában rejlik, a klasszikus történetmesélés szabályainak vad és csodálatos megszegésében. A film klasszikus narratívaként való szétesése teszi éppen lehetővé populáris szórakoztatásként való sikerét. (Jenkins p. 5.)*

A szerző éppenséggel azt a feszültségteli időszakot igyekszik megragadni, melynek során a populáris kultúra szférájában terjeszkedő, s

szinte egyeduralkodóvá váló filmipar magába kívánja olvasztani a vaudevillek és revük esztétikai tradícióját, elsősorban a korábbi időszak vaudeville sztárjainak filmes szerepeltetésével. Jenkins ezt a szórakoztató színházi és filmes hatások ideális ötvözetének létrehozására született hibrid műfajt *anarchisztikus* filmnek nevezi. A Marx testvérek komédiáit hozza fel példának, melyekben azok – filmek sorában visszatérő gátlástalan maszkjaikkal – rendre felrúgják a társadalmi konvenciókat. A hatvanas évek baloldali kritikusai Jenkins szerint meg is elégedtek az anarchisztikus komédiák pusztán társadalomkritikai attitűdjük miatti ünneplésével. De a populáris kultúra kontextuális szemléletű s egyben műfaj-közeli értelmezéséhez fontos lépés volt Steve Seidman és Frank Krutnik *„comedian comedy”* (Jenkins p. 15.) (komikusra épülő komédia) fogalma, mely adekvát értelmezési keretet teremthet a korai Totò és Latyi filmek poétikai megközelítéséhez is.

A komikusra épülő komédiát az a feszültség jellemzi, mely egyfelől *„fenn kívánja tartani a komikus pozícióját egy már felismerhető, pontosan meghatározott fikción kívüli személyiséggel rendelkező mulattatóként”* s az a szükséglet, hogy a mulattatót egy klasszikus lineáris narratíván belül működő jellemben integrálja. A komikusra épülő komédiát, ahogy Seidman kifejti, önreflexív jelleg és stilizáltság jellemzi, állandó szakítás a *„fikciós univerzummal”*, annak érdekében, hogy elismertesse a komikus előadó-státusát. (Jenkins p. 10.)

Seidman szerint az alakuló Hollywood csak olyan szüzsé-modellben képes elfogadni a *„comedian comedy”*-t, mely éppen a komikus excentrikus, a társadalmi formákra fittyet hányó viselkedésének megváltoztatását teszi a szüzsé tétjévé, s a végkifejlet elkerülhetetlenül a komikus társadalmi integrációja lesz, miközben azért a néző kigyönyörködheti magát a komikus excentrikus produkcióban is.

Bordwell és Thompson a hangosfilm megjelenésétől egyre inkább egyeduralkodó modellt, a klasszikus hollywoodi filmet műfaj-történetileg közelítette meg³. Kimutatták annak rokon vonásait a terjedő színházi realizmussal, illetve a filmkészítés folyamatának részleteiben kívánták tetten érni, hogy a stúdiók miként építették be a technológiai újításokat, egyszerre garantálva a *„termékek”* értelmezhetőségét biztosító ismétlődő kódokat s lehetővé téve a filmforma megújulását. A populáris kultúrkutatás egyik ágaként jelentkező *„produkciós folyamat elemzés”* szerint a harmincas évekre kialakuló klasszikus hollywoodi film poétikai alapjellemezői a következők voltak: okozatiság, linearitás,

pszichológiai motiváció, érthetőség, univerzalitás, koherencia és átláthatóság. E tulajdonságok igen távol állnak a hagyományos komikum jellegzetességeitől, annak excentrikus improvizatív stílusától, többnyelvűségétől. De a hagyományos komikum részleges filmbeli továbbélését Bordwell szerint mégis lehetővé tette az a sajátosság, hogy a klasszikus hollywoodi filmnek egyszerre több szinten kellett motiválnak lennie: kompozicionálisan, realiztikusan, intertextuálisan, s az esztétikai hatások tekintetében. E szervezettség szerepe elsősorban a kompozicionális motiváció okozati logikájának, a filmstílus világosságának erősítése volt. Ugyanakkor, ha – mint az a hagyományos komikusok szerepeltetésekor jellemző volt – konfliktus lépett fel a kompozicionális és az intertextuális motiváció között, akkor Bordwell szerint: *...az ilyen eljárások nem bontják meg radikálisan a film egységét, hisz minden műfaj létrehozza saját szabályait, s a néző minden egyes elemet az adott műfaji tradíciónak való megfelelésben ítél meg. (Jenkins p. 17.)*

Jenkins szerint azonban a populáris műfajok történeti kontextusú vizsgálatában nem elégedhetünk meg a műfaji formulák, fentihez hasonló intézményi és poétikai normaként való értelmezésével. Hisz – s ennyiben kíván továbblépni – a műfaji normák változása, esetünkben a vígjáték-forma átalakulása, mindig ideológiai feszültségek jelzése, illetve ideológiai konfliktusok megoldási kísérlete is. Ebben Jenkins álláspontja a Cultural Studies kutatókéval rokon, akik szerint nem csupán a populáris művészeti formák számbavétele, leírása a fontos, hanem értelmezni kell azon társadalmi és kulturális folyamatokat is, melyek fényében egyes formai vagy narratív konvenciók adott szimbolikus értéket nyernek. A populáris kultúra tanulmányozása Jenkins szerint is e kulturális transzformációk vizsgálata kell legyen – esetünkben a hagyományos komikum filmes és színházi megjelenési formáinak tulajdonított változó értékek és értelmezések történetéé. E kiindulóponttól határozza meg a szerző az anarchisztikus komédiát: *E filmeket a vizuális és a hang stílus, a narratív struktúra és a jellemfejlődés – az előtérbe tolt komikus előadásnak való alárendeltsége jellemzi: a filmekre jellemző még a társadalmi normák általános megkérdőjelezése. Röviden, e komédiák, azáltal ismerhetők fel, hogy különböznek a korai hangosfilm-korszak domináns filmkészítési gyakorlatától. (Jenkins p. 22.)*

Jenkins tehát a játékmód alternativitását emeli ki. Az amerikai és a magyar-olasz szórakoztató közeg közötti mentalitás párhuzamok érzékelhetők az anarchisztikus játékmód „üzenetének” értelmezésében is:

Ha a klasszikus narratíva domináns tendenciája az a törekvés, hogy elemeit egy koherens történetbe egyesítse, akkor az anarchisztikus komédia tendenciája a heterogenitás és az egység hiánya felé mutat, az összefüggéstelenség veszélyét is vállalva. Másodszor, e filmek abban is anarchisztikusak, hogy gyakran a szociális rend szétesését, a kreativitás felszabadulását s főszereplőjük impulzivitását magasztatják. (Jenkins p. 22.)

Totò és Latyi hagyományos komikusa stílusa e nézőpontból tehát a Marx testvérek, George M. Cohan, Eddie Cantor „vaudeville esztétikájának” is közeli rokona volt, elsősorban a komikus produkció-meghatározó szólistasága tekintetében: *...az anarchista komédia hangsúlyozza a bohócok, mint az anarchia szállítóinak központi szerepét. (Jenkins p. 22–23.)*

Ahogy már említettük, az ún. anarchisztikus komédia műfajvariánsa a filmipar azon törekvése nyomán alakult ki, hogy sikerreceptjével együtt átültesse filmre a nagyvárosi színházi ipart meghatározó vaudevillet (mely amerikai közegben varietét jelent). A szórakoztató irodalom és a tömegsajtó, majd a mozi megjelenésével ugyanis a vaudeville színházak üzleti sikere csökkent. Így a komédiás sztároknak is logikus törekvése volt az új, nagyobb sikert, magasabb gázsit ígérő médium felé való nyitás. (E tendencia fényében érdemes vizsgálni Totò filmszínésszé válását az ötvenes évek közepétől.)

Jenkins könyve éppen eme átmeneti korszakra figyel, nem a kétféle (a vaudeville hagyományt képviselő és a klasszikus) filmkészítési modell együttélésének nehézségeit elemzi, hanem az összebékítési kísérlet mindennapi poétikai gyakorlatát igyekszik kinyomozni, hangsúlyozva, hogy a hagyományos komikusokat felvonultató filmeket is a stúdiók finanszírozták, nem célszerű tehát ezeket egyoldalúan, a klasszikus filmmodell ellenében létrejött manifesztációkként értelmezni.

Az anarchisztikus komédiát érő kritikát, mely a hagyományos komikusok elleni kritikához hasonló érvrendszerre épül, a szerző behelyezi ama ízlés dominanciáért folytatott harc kontextusába, melynek során a nevetés társadalmi helyét és presztízsét kívánták meghatározni. Eszerint már a viktoriánus korban – a populáris és az elit kultúra elkülönítését célzó – viták folytak a nevetés fajtáiról. A polgári önfegyelem, mértéktartás és céltudatosság e korszakában a magát az alsóbb rétegektől elválasztani kívánó polgárnak illet elutasítani a nevetés és nevetetés ösztönösebb formáit.

Az evolúciós szinten magasabb rendű ember visszautasította a fizikai komédia kegyetlen sokkját egy olyan finomabb, visszafogottabb inger kedvéért, mint amilyen egy össze nemi illőség, vagy egy ellentmondásos jellemvonás érzékelése volt. (Jenkins p. 30.)

A groteszk testi akcióra épülő humor – mely oly jellemző volt a populáris szórakoztatás műfajaira – élvezete helyett az építő nevetés elterjesztése volt a polgári értelmiség osztály-emelő küldetéstudatának jellemzője. Jenkins angolszász példáit támasztja alá Orvar Löfgren is, *Culture Builders* című könyvében, a svéd polgárság formálódásának stádiumait, magatartásmintáit vizsgálva: *Alapvetően fontos volt az önkontroll, az érzelmek ökonómiája, a pénz- és az időbeosztás. Meg kellett tanulni feláldozni a jelen élvezetét a jövőbeli biztonságért, szublimálni s elnyomni a nem civilizált ösztönöket és érzéseket.* (Löfgren p. 27.)

Mivel a kifinomult nevetés példáit már a múlt századi angolszász kritikusok is a realista színházból merítették, érthetőbbé válik annak a hosszú életű kritikai közhelynek a társadalomtörténeti eredete, mely a hagyományos komikusokat egészen a XX. század hatvanas éveig stílusváltásra, a realista színházi tradícióhoz való alkalmazkodásra, profán nevetető gesztusaikról való lemondásra kívánta rávenni: *A szándékos nevetetés minden jelének el kellett tűnnie: a humornak egy realista kontextusban fellépő lekerekített jellemből kellett sarjadnia, s sosem lehetett „erőltetett” vagy „megszerkesztett”. A viccek nem létezhetek öncélúan, alá voltak rendelve a narratívának: funkciójuk sokkal inkább az volt, hogy feltárják az alapvető komikus jellemhibákat, minthogy megmutassák az előadó tehetségét.* (Jenkins p. 33.)

Társadalom- és mentalitástörténetileg tehát e polgári önépítési tendencia következménye volt az alsóbb osztályok által kultivált, nem kontrollált nevetéssel szembeni hatalmi, véleményformálók által is táplált ellenségesség. Ugyanakkor, a 19. század második felétől robbanásszerűen fejlődő amerikai nagyvárosi tömegkultúra-piac, a maga egyre nagyobb befolyásra szert tevő „alternatív diskurzusával” (Jenkins p. 32.) egyre erőteljesebben kérdőjelezte meg a komikus realizmus és a nevelő nevetés magas kultúrából sugallt ideálját. Pontosabban, e terjeszkedő közeg művelői nem kritizálták a magas kultúra érvrendszerét, egyszerűen figyelmen kívül hagyták azt. *Nem annyira támadták a korábbi diskurzust, mint egyszerűen ignorálták azt.* (Jenkins p. 32–33.)

A humorpiac terjedését, iparszerűvé válását követően megjelentek olyan kézikönyvek is, melyek már nem morális oldalról közelítették meg a fizikai akcióra épülő humort, hanem praktikusán, a siker elérésének útjait kutatva vizsgálták e haszon-termelő képessége miatt „emancipálódó” közeget.

A Brett Page-féle útmutató vaudeville szerzők számára az ideális komikus szkeccseket tárgyalta. E komikus „darabkák” nem voltak alárendelve nagyobb narratívának, ahogy annak a komikus realizmus esztétikáján belül történnie

kellett volna: ehelyett, önmaguknak kellett a nevetetés alapjául szolgálni, csupán az általuk keltett nevetés által hitelesítődve. (Jenkins p. 35.)

Eme „ellenfolyamat” – valójában a színházi ipar által termelt jövedelem – révén egyre inkább nőtt a kontrollálatlan nevetést, széles közönségikert kiprovokálni képes hagyományos komikusok ázsiója, s ez mind fizetésükben, mint az irántuk megnyilvánuló társadalmi érdeklődésben tetten érhető volt. Az 1930-as években Totò és Latyi sztárként való elfogadottsága már a populáris kultúra eme emancipáltabb időszakára esik, pályájuk első fele e jellegzetesen nagyvárosi, de a film révén egyre több rétegre kiterjedő hatású alternatív irányzat európai fénykorával esik egybe. A párhuzamos tendenciákat Olaszországban a regionális komikum, a dialektusok, míg Magyarországon az operett műfaj kiemelt szerepe egyénítette. Az USA-ban a vaudeville komikusok térnyerése elsősorban az emigráns-csoportok etnikai humorának a populáris kultúra tágabb szférájába való emelkedését jelentette.

Ami megváltozott, nem annyira a komikus anyag természete volt, inkább annak elérhetősége. Az anyagok, melyek korábban a kocsmák férfi kultúrájára s a gettók szájhagyomány kultúrája közegére korlátozódtak, most – a szórakoztatás iparosodása révén – nemzeti elismerést arattak. (Jenkins p. 38.)

A századelőre az USA-ban a hagyományos komikust sztároló populáris műfajok annyira megerősödtek, hogy több mint kilencszáz színházban játszottak vaudevillet, s másik ötezerben voltak varieté jellegű produkciók. 1912-re már az efféle komikumra épülő némafilmek forgatása is megkezdődött. (Jenkins p. 39.)

A filmipar egyre inkább a középosztályi fogyasztást is célzó produktumok gyártását tűzte ki célul, s ezt elérendő reklámozta, rehabilitálta a hagyományos komikusok, a profi szórakoztatók világát.

A gag írókat, humor-kolumnistákat, a vaudeville bohócokat az ipar, a kormányzat, az irodalom, az oktatás vezető személyiségei mellett szerepeltették a humor-magazinokban. (Jenkins p. 39.)

Az új humor így áttörte a kulturális gettó falait, fokozatosan a középosztályra vonatkozóan is átalakította az ízléskategóriákat, megingatta azon előítéleteket, melyek a munkásosztály testi humorra való reagálásának alsóbbrendűbbségét hirdették a polgári osztályok kifinomult szórakozásával szemben. E társadalom- illetve filmtörténeti kontextusból szemlélve világos, hogy a hagyományos komikum elleni megújuló támadásoknak eredetileg társadalmi határokat megerősítő funkciójuk volt.

*

Peter Burke *Popular Culture between History and Ethnology* című cikke⁴ arra ad lehetőséget, hogy diakrón történeti hálóba helyezhessük a Totò és Latyi-féle komikumot. Burke az európai populáris kultúra periodizációjának kérdését taglalja. Ez az 1350-es évektől az 1960-as időszakig terjedő periódust felosztó törekvése a populáris kultúra változásának hosszú távon ható tendenciáit kívánja érzékeltetni, a történészek és az etnológusok e témakörre vonatkozó kutatásait összegezve. Az öt, a nyugat-európai változások leírására létrehozott korszak esetében nem számol ugyan regionális variánsokkal, de nem szemléli a populáris kultúra átalakulási folyamatait evolúciós, érték kategóriákkal terhelt folyamatként sem. Számára ez nem fejlődés vagy degradációs folyamat, nem zárja ki a ciklikus elemek jelenlétét sem. Periodizációja tehát a változások irányára mutat anélkül, hogy jelezné azok skáláját.

Ez a modell alapvetően egy arra szolgáló kísérlet, hogy az európai populáris kultúra változásait más változásokhoz viszonyítsa, hogy a populáris kultúrát a totális történelem részeként tekintse. (Burke p. 8.)

Globális szemlélete témánk szempontjából annyiban érdekes, hogy a hagyományos komikum 1930-60-as évek közötti változatát – az ötvenes évekbeli népszerűségvesztést s a Totò iránti hatvanas években feltámadó érdeklődést – történettudományi keretben teszi megfigyelhetővé. Az utolsó három populáris kultúra korszak jellemzése annak konstatálására is alkalmas, hogy a hagyományos komikumnak keretet adó populáris szórakoztató formák milyen régóta meghatározó elemei az európai kultúrának.

A piaci erők működésének következtében az 1650–1800 közötti időszakban alakult át először a populáris kultúra addig zömében valláshoz és kisközösségekhez kötődő gyakorlata. E változás egyik indukálója a nyomtatás, a szórakoztató jellegű, nem vallásos tárgyú irodalom terjedése volt. E „hétköznapi emberek” számára terjesztett, de már nem általuk maguknak készített szórakoztató termék a kommercializálódás, a fogyasztói szemlélet terjedésének jele volt. A szabadidő eltöltésére elsősorban a nagyvárosokban ekkor szerveződtek kereskedelmi vállalkozások, ekkor jelentek meg a szórakoztatóiparhoz kapcsolódó foglalkozások, s az elit ekkor kezdett kivonulni a populáris szórakoztatásból. *A populáris szórakoztatás kezdett elkülönülni a nagyobb fesztiváloktól, s olyan vállalkozók révén állandóbb alapra szerveződni, akik jelentős pénzüsségeket fektettek bokszbá, bika- viadalba, egzotikus állatok vagy technikai eszközök kiállításába. (Burke p. 10.)*

A populáris kultúra kommercializálódása összekapcsolódott átpolitizálódásával is, a „tömeg” egyre inkább odafigyelt és reagált a politika,

a kormányzás történéseire. A politizálódás és kommercializálódás eme 1650–1800 közötti, elsősorban a nagyvárosokban jelentkező folyamatai szűkíteni látszottak a távolságot elit és köznép között, amire Burke szerint természetes ellenreakció volt az elit „kivonulása” a populáris kultúra eseményeiből. *...az elitek szándékosan eltávolítják magukat a populáris kultúrától, nem vesznek részt a karneválon s egyéb fesztiválon, nem használják többé a dialektust, stb. ...e kivonulás a kulturális távolságtartás világos stratégiája volt. (Burke p. 11.)*

Az 1800–1900 közötti időszakban, mely a hagyományos komikum aranykorának is tekinthető, a kötelező iskoláztatással, és katonai szolgálattal az állam is hozzájárult a populáris kultúra fogalmának átalakításához, a hasonló mentalitás-formák, szórakozási-modellek elterjesztéséhez, de a változás igazi serkentői a vállalkozók voltak.

A 19. századot tehát tekinthetjük, több más dolog mellett, a populáris kultúra egy intenzitásában és hatékonyságban példa nélküli reformjának is, amely együtt hatott a populáris kultúra iparosodásával, s amely olyan egyéni vállalkozók által végrehajtott folyamat volt, akik nem voltak tudatában annak az általános trendnek, amelynek részét képezték. (Burke p. 12.)

A Burke periodizációja szerint utolsó nagy korszakban, az 1900–1950 közötti időszakban a második ipari forradalom technika újításai – a telefon, a rádió, a mozi – határozták meg a változás irányát. A hagyományos komikusok számára e közvetítettség némi degradációt vetít előre, de a szórakoztató ízlés gyökeres átalakulása csak e periódus végén, a TV megjelenésével kezdődött.

Eme Burke által vázolt átalakulási trend világossá teszi, hogy Totò és Latyi egy több korszakon átívelő populáris kultúrabeli modell utolsó periódusának reprezentánsai voltak, s az 1950-es 1960-as évek fordulóján bekövetkező népszerűségvesztésük általános kultúrtörténeti okokra is visszavezethető. Burke ugyanakkor jelzi – s ez fontos a hagyományos komikum hatvanas évek végén konstatálható „újra-felfedezése” értelmezéséhez –, hogy 1968 után elkezdődik a populáris kultúrához kapcsolódó jelenségek kutatásának divatja. Ettől nem függetlenül az elitek, melyek korábban lenézték a populáris kultúrát, újból fogyasztóivá váltak jelenük populáris kultúrájának. Sőt, a 60-as évek tudománypolitikai átrendeződései következtében a kétféle (elit és populáris) kultúra egyenrangúsítására is történtek kísérletek. Mindenesetre a populáris kultúra színházi variánsai is évtizedekre divatos kutatási tárgyá váltak elsősorban persze Nyugat-Európában és az USA-ban.

A két komikus – Totò és Latyi – közege, a „populáris színház” nem jelöl ugyanakkor egységes esztétikai rendszert: regionális-, réteg- és stílusváltozatok jellemzik. De Matteis a populáris műfajokat színház-szociológia szempontból nagy közönség érdeklődést kiváltó műfajokként határozza meg, melyek művelői jórészt a hivatalos színházi struktúrán és az uralkodó ideológián kívül tevékenykednek.⁵ Szerinte a populáris műfajok, illetve a hozzájuk kötődő alternatív játéktípusok (így például a hagyományos komikus játékmód) kontinuitása, paradox módon, épp transzformációs képességük által volt biztosított⁶.

JEGYZETEK

- 1 Totò és Latyi komikuma: „színház antropológiai modell”, Budapest, *Tabula*, 3/1, pp. 89–114, 2000.
- 2 New York, Columbia University Press, 1992.
- 3 Bordwell, David - Staiger, Janet, - Thompson, Kristin. *The Classical Hollywood Cinema: Film Style and Mode of Production to 1960*, New York, Columbia University Press, 1985.
- 4 *Ethnologia Europea* XIV, pp. 5–13, 1984.
- 5 Eme alternatív jelleg, illetve szimbolikus szembenállás azonban kulturális kontextustól függ: az 1930-as évek Magyarországon például kevésbé érezhető, hisz ott az operett – populáris kultúra eredete és színházi iparba tartozása ellenére – már-már nemzeti műfajnak számít. A híres operett szerzők vagy az operett játszásra specializálódott Király Színház jubileumi reprezentatív társadalmi eseményekké emelkedtek, a hagyományos komikum képviselői pedig megbecsült sztárok voltak. (Rátonyi, 1984, p. 202.)
- 6 In.: Attisani, A. (ed.), *Enciclopedia del teatro del '900*. Feltrinelli, Milano, pp. 426–437, 1980.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ATTISANI, A. (ed.) *Enciclopedia del teatro del '900*. Milano, Feltrinelli, 1980.
- BURKE, Peter, « Popular Culture between History and Ethnology » *Ethnologia Europea* XIV, pp. 5–13, 1984.
- DE MARINIS, Marco, *Capire il teatro. Lineamenti di una nuova teatrologia*, Firenze, La Casa Usher, 1994..
- FALDINI, Franca – Fofi, Goffredo (eds.) *Totò*, Napoli, Tullio Pironti editore, 1993.
- JENKINS, Henry, *What Made Pistachio Nuts? Early Sound Comedy and the Vaudeville Aesthetics*, New York, Columbia University Press, 1992.

LÖFGREN, Orvar – Frykman, J., *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle Class life*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1987.
MOLNÁR GÁL Péter, *A Latabárok. Egy színészdinasztia a magyar színháztörténetben*, Budapest, Népművelési és Propaganda Iroda, 1982.
RÁTONYI Róbert, *Operett I-II*, Budapest, Zeneműkiadó, 1984.

Ács Irén: Megérkezett a nyugdíj, Rimóc, 1968

LÍRA, DRÁMA, EPIKA

ÁNYOS PÁL: ÉRZÉKENY GONDOLATOK

Álmaiban társaságban forgolódó, a szellem embereivel társalkodó, színházi páholyokban okosan csevegő, bálokban ifjú s szép hölgyek körül lovagként forgolódó ifjú volt. (*Táncoló paloták, ti kedves heleim! / Hány titkot láttak ott csintalan szemeim, / Hány szivre repdeztek érzékenységeim, / S hány ezer nyájos szorittást érzettek kezeim!*) A valóságban: szigorú papi szeminárium, aztán rideg magány a Felsőelefántiban elrejtett pálos kolostorban. (*Még midőn lebegtem a bus semmiségben, / Már el volt rendelve a nagy Istenségben, / Mely szempillantásban száll rám boldogságom, / S melybe fog üldözni boldogtalanságom!*)

Ányos Pál költőlelkét barátcsuha fedte. Szikrázó gondolatait hamuvá fojtotta a magány. Álmai beleszürkültek a szürke tájba.

Írásait, verseit a költőtárs Batsányi János gyűjtötte egybe s adta ki: *Ányos Pál' Munkáji. Bétsben, özvegy Alberti Ignátné betűjivel. 1798.*

Zord idők jártak akkoriban. Nemcsak merészen, szabadon politizálni, de bájosan, szabadon pajzánkodni is tilos volt. Batsányi János egy évig Kufsteinben ismerkedett a szomorú rabsorssal, hajdani barátja, Kazinczy Ferenc Spielbergben, aztán évekig Kufsteinben raboskodott.

1795. május 20-án, amikor szabadságról álmódó magyarok feje hullott porba a Vérmezőn, az egész ország megtanulta: a felsőbb akaratnak engedelmeskedni kell.

Íróember számára a közvetlenül érzékelhető felsőbb akarat a cenzor. S ha 1798-ban a cenzor a fiatalon elhunyt szerzetes, Ányos Pál verssorait – *Gömbölyű mellyedre csak egyet vetettem, / Máris Kupidónak puzdráját érzettem!* – illetlennek ítéli (hat év múlva Kazinczy Ferenc *mocskosságnak* nevezi az ilyen s hasonló költői pillantásokat!), akkor Batsányi korszíniően illedelmesre igazítja Ányos verssorait: *Ah! kék szemeidre csak egyet vetettem, / Máris Kupidónak nyíllait érzettem!*

Női keblek és férfias puzdra helyett szemek és nyíl: szende leánykák is olvashatják a mélabús szerzetes borongós hangulatú költeményeit.

Egek! milyen szépség enyeleg arcáján! / Mely piros patakok csergedeznek száján! – lelkesedik az ifjú, aki alattomban nézi, amint egy Grácia a szép illatu pázsiton szunnyadoz, s elhomályosuló szemmel így folytatja: Ida vetekednék két tellyes almáján – / A többit meglátod Názó Korinnáján. 1798-ban, nyomtatásban e két sor eltűnik, Batsányi átigazításában kecses enyegéssé gömbölyödik: Nem hasonlíthatott soha őhozzája / Érzékeny Názónak híres Korinnája!

Ányos Pál szerelemtudományban továbbtanulásra Ovidiushoz igazítja a kíváncsi olvasót; Batsányi János (és a cenzor) szerint nem érdemes a könyvespolcra leemelni az antik költő pajzánnak tudott költeményeit.

Így gyomlálgatja ki Batsányi János (és a cenzor) Ányos Pál szerelem-illatú verseiből a szerelem illatát.

Néha az egész vers eltűnik. A XXXVIII. érzékeny gondolat: *Kapcáját egy rózsaszínű pántlikával köti Klóris; előtte áll imádója – Jaj, takard el kérélek!... Olvasztod szívemet, / Midőn oly titokkal táplálsz szememet! / Hidd el, ezzel oda vezeted szívemet, / Hol trónusán látom érzékenységet!* – már átírhatatlan, javíthatatlan, menthetetlen: e vágyteli pillanat rajza helyett Batsányi János saját verséből, a *Búsongásból* illeszt be Ányos ciklusába négy merengő-szomorú, illedelmes verssort.

Olvasók szerencséje: a cenzor néha nem meri, a költőtárs Batsányi János nem akarja érteni Ányos Pál költeményét. A ciklus X. számú darabja, ha akarom, csupán bájos, érzelmes életkép. Ha csupán a szavakra figyelek, érzélgős kora-biedermeier rajzocska. Ám ha a szavak értelmét, a fölsejlő történetet is fontolóra veszem: buja barokk festmény.

Hajnalban egy ékes személy kertyét öntözgeti

*Már a piros hajnal mosolyog egünkön,
S ujra kezdi Venus játékát szívünkön.
Azért kertecskémet én is öntözgetem,
Hol még ma hívemet buzgón ölelgetem!*

Ragaszkodva Kazinczy Ferenc szavához, a régi magyarok is használtak olykor *mocskos* kifejezéseket. A szerelmi beteljesülésre is voltak alpári szavaik. De már hajdan, széphistóriájában Gergei Albert így mesélt a boldog szerelemről: *Végre szép Árgirus a leánynak szóla, / Vénus játékára hajlani kívánna...*

Hajlik is a leány a holdfényes kertben, s *Vénusnak szerelmes szép játéka után / Magokat mindketten az álomnak adván, / Nem sok idő múlva megvirrada ottan...*

Ányos Pál nemcsak a régi magyar költészet remekművét, a szavakban rejlő költői többértelműséget, az antik mitológia labirintusát ismerte...

Csak hogy szerzetes volt, költőlelkét barátcsuha fedte.

Ám barátcsuhában is költő volt. Az 1784 őszén elhunyt ifjú pálos szerzetes 1798-ban négy csiszolt verssorban üzente meg korosodó kortársainak s minden korok versolvasóinak: ismerte *Vénus játékait*, s mielőtt hamuvá olvadt a szíve, néha, egy-egy pillanatra boldog volt.

SZIGLIGETI EDE: LILIOMFI

Bolondos darab: nyársat nyelt, parókás professzor, aki három felvonáson keresztül azon fáradozik, hogy erőszakosan összeházasítson két fiatalt, akiknek egyetlen vágya, hogy összeházasodjanak; álszent és csúf vénkisasszony, aki színésznő szeretne lenni, ifjú szeretőre vágyik, s azt hiszi, őérte epekedik a kisasszonyok bálványa, fehér leányszobák titkos álma, az ifjú és elbűvölő színész, aki viszont valójában otthoni bilincsek elől menekülő nemes ifjú, de a maga és mások boldogsága érdekében hol nyegle pesti vendéglősnek, hol a vendég hasába lukat beszélő, bumfordi falusi pincérnek maszkírozza magát, s a nagy forgatagban a végén már maga sem tudja, abban a pillanatban épp kicsoda is ő; derék vidéki vendéglős, aki a színészek praktikái következtében senkiről nem tudja, kicsoda, de eltökélten azt hiszi: ő tudja egyedül, ki kicsoda valójában, s miközben fondorlatos terveket sző, úgy eltéved a zűrzavarban, hogy a gazdag nemes ifjú helyett nagy hirtelen a szegény diákkal házasítja össze imádott leánykáját.

Se szeri, se száma a bolondos félreértéseknek Szigligeti Ede darabjában; azt mondják az irodalomtörténészek, költői szellem helyett csak a jól működő színpadi masinéria, a ravasz cselekménybonyolítás lebilincselő e múlt századi vígjátékban, a *plánnum*, ahogy minden szál lassan kibogozhatatlanul összegabalyodik, mindenki mindenkit félreért és senki nem érti saját helyzetét, amibe a drámaíró jóvoltából belepottyant.

A végén aztán persze minden jóra fordul: a megcsontosodott, de nem gonosz öregek szomorkás mosollyal tudomásul veszik, hiába terveztek, szerveztek, fondorkodtak, a fiatalok egymáséi – és boldogok lesznek.

Mint a mesében.

1849. november 11-én adta át a szerző a *Liliomfi* kéziratát a Nemzeti Színháznak, 1849. november 15-én elfogadták bemutatásra, és 1849. december 21-én színre került Szigligeti Ede vígjátéka.

Csipetnyi politika sincs e műben. Maró gúny, szarkasztikus, keserű társadalomkritika, az osztrák elnyomás, a kiváltságos helyzetében dölyfös nemesség s a pénzügyeiben kicsinyesen önző polgárság goromba bírálata – *helyett*: bájos és vonzó, szerelmes fiatalok, mosolyt fakasztóan csetlő-botló, rászédett öregek, tüneményes teátristák, kacagtató helyzetek és boldog vég.

Bolondos darab, a nagy történelmi tragédiák árnyékában életkedvet és reményt csöpögtet a szívünkbe.

A teátristák mókáznak, komédiáznak, kulcsra zárt ajtók nyitódnak, csukódnak, röpködnek a parókák és az álöltözetek, pofonok csattannak, csókok cuppannak – észre sem vesszük, és megtanulunk az életnek önfeledten, mosolyogva örülni.

MIKSZÁTH KÁLMÁN: AKLI MIKLÓS CS. KIR. UDVARI MULATTATÓ TÖRTÉNETE

Ha akarom, bűbájos mesét olvasok kedélyesen szeretetreméltó császárunkról, akinek csavaros eszű udvari mulattatója beleszeret az uralkodó szépséges nevelt lányába, természetesen bonyodalmak vannak, udvari léhűtők, ármánykodó miniszterek, kuruckodó brigantik akadályozzák a szerelmeseket boldogulásukban; pajzán leánykák a zárdában, marcona leányszöktetők a sötét és kihalt utcán, kocsmák mélyén iszogató békétlenkedők, becsületes emberek a börtönökben, udvari rangban-hatalomban okos semmirekellők, dologtalan himpellérek, de a végén – múltba ringató, gondúzó mesét olvasunk! – minden jóra fordul, a szerelmesek egymáséi s boldogok lesznek.

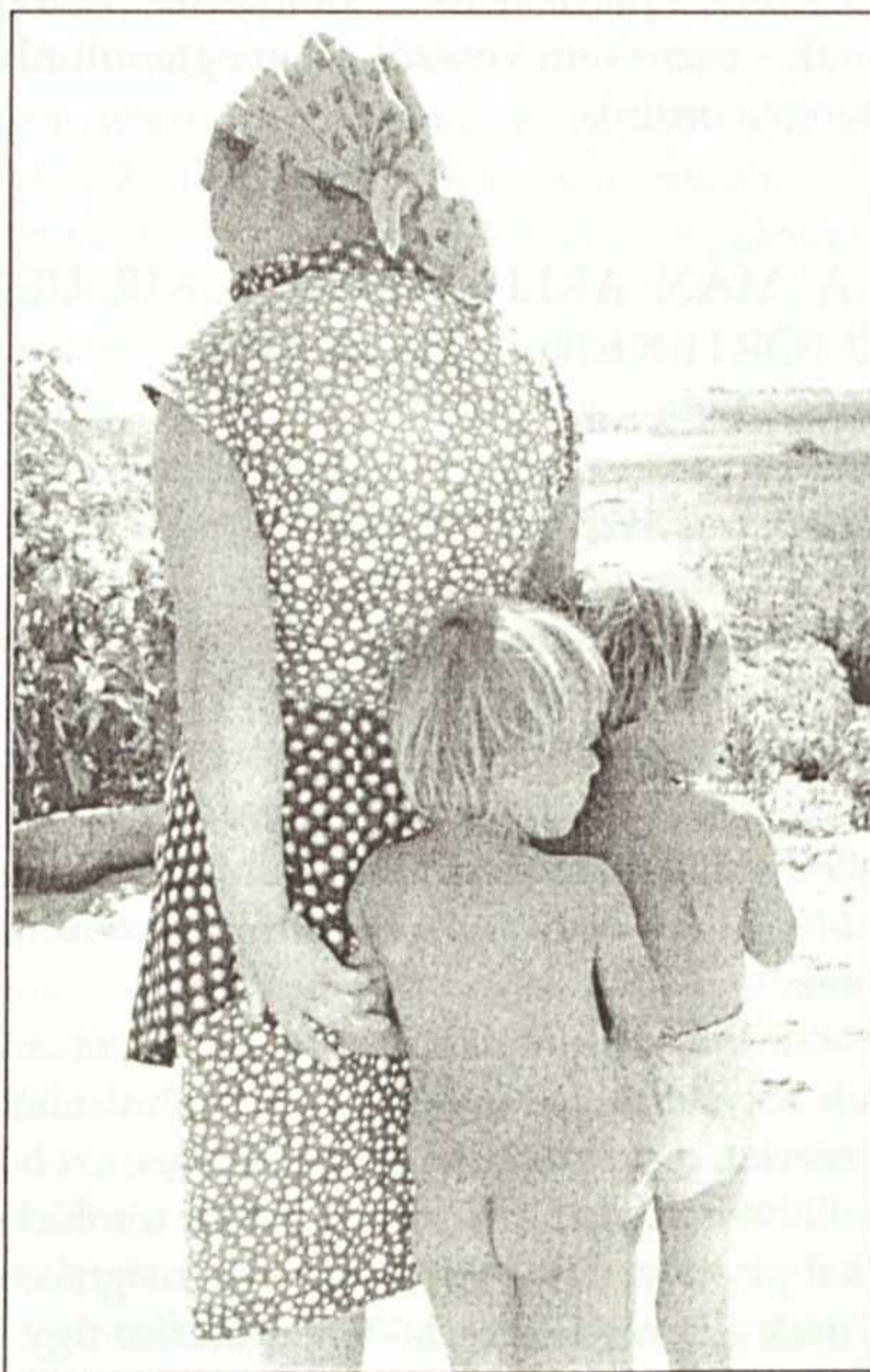
Ha akarom, vérfagyasztó politikai rémtörténetet olvasok: kedélyesen hülye és akarnok főemberünket gazember államhivatalnokok rángatják kényük-kedvük szerint, országunkban aki becsületes, azt börtönbe zárják s még azt sem közlik vele, mi a bűne s miért került tömlöcbe; templomban gyilkos szándékkal pisztolyt süt a vőlegényre egy mágnás, s futni hagyják, mert a politikus urak államérdeknek kikiáltott önzése úgy kívánja, de egy szellemes versért ítélet nélkül lehet börtönben tartani bárkit, ha a botfülű felség gyanús eszméket vél kihallani a verssorokból.

A szomorú-fanyar-édes-elrettentő-bűbájos-zordon-kedélyes regény a 19. század első évtizedében játszódik Bécsben és Pozsonyban, időnként harcban állunk Napoleonnal, időnként ő a legfőbb szövetségeseink, néha boldogok vagyunk, néha boldogtalanok, a regénynek – s a történelemnek – Ferenc császár, Stadion gróf, Metternich herceg, Mária Lujza hercegnő, neves és névtelen magyar mágnások, nemesek, közemberek a főszereplői és egy, a kiszámíthatatlan történelmi fordulatok közepette édesdeden tébláboló szerelmespár.

Akli Miklós cs. kir. udvari mulattató története.

Ha akarom, andalító mese, ha akarom, politikai rémregény. Ha akarom, a 19. század első évtizedében játszódik, ha akarom...

Ezért szeretem.

Ács Irén: Biztonságban, 1958

CSÁKÁNYKŐ BALJÓS ÁRNYÉKÁBAN

Recsk – 50 év után

Mottó: „A világegés vihara fölkavarta az emberiség szemétjét és ez a szemét uralkodik ma itt nálunk. De a legzavarosabb víz is megtisztul egyszer és a szemét rendre visszakerül majd oda, ahová való. És akkor majd el lehet kezdeni az építést.”

(Wass Albert: Elvész a nyom)

A recski kőbánya 2003 nyarán nyugdíjazott üzemvezetője az autóhoz kísér, és hogy ne teljenek szótlánul a percek, mintegy útravalóként a rendszerváltást közvetlenül megelőző évek egyik történetébe kezd. Hivatalos úton járt a Dunántúlon, s hazafelé, valahol a Dunakanyarban tankolt. A benzinkutas jópofáskodott, mondta a magáét. Kollégája helytelenítette a szószátyárságát, s figyelmeztette is idősebb munkatársát: Ne jártasd annyit a szádat, inkább a kezed mozogjon! Hagyja csak, hadd beszéljen, ha kedve van hozzá, jegyezte meg barátságosan Holló Imre. Nem úgy van az, replikázott a főnökféle, egyszer már bevarrták a szája miatt, ez fiatalon is fecsegett, nem akarom, hogy megint baja esék. A szólásszabadság felfokozott jókedvében fürdőző kútkezelő megkérdezte a kuncsaftjától: Hova valósi maga? Holló Imre megmondta... Recski?! – ejtette ki elnyújtva, valóságos megbotránkozással a szót a benzinkutas. Ismeri a kőbányát? – kérdezett tovább. Persze, hogy ismerem; én vagyok az igazgatója. No, ott bassza meg magát az Isten – gurult látványosan méregbe az öreg –, meg a recski lakosokat is! Holló Imre se köpni, se nyelni nem tudott, felgyorsult a szívverése, végül csak kibökte: Mi baja van magának velem meg az én falummal? Tudja – kezdi magyarázni a kutas –, vicces ember voltam világeletemben, nem szerettem, ha unatkoznak körülöttem, igyekeztem hát szóval tartani az embereket. Az én fiatalkoromban is sokan szerették a viccet, különösen a politikaiakat. Dolgoztam, kerestem, éltem, nem tartottam semmitől. Sokat és jókat nevettünk. Tréfálkozva, ugye, könnyebb az élet, és nekem

jobban ment a munka is. Egyszer beállt hozzám a kútra egy Pobjeda. Szövegeltem tovább, ahogy szoktam. Másnap már az ávósok kerestek. Elvittek, először Kistarcsára, később Recskre, a kőbányába. Hihetetlen, de így volt. Nekem azon a Pobjedán semmi rendkívüli nem tűnt fel, csak az ablakfüggönyét láttam egyszer meglebbenni, a viccem csattanóját követően. De ez a pillanatkép is csak a fogságban vált jelentőssé a számomra, amikor kezdtem összerakni a történetet... Miután készen voltunk a tankolással, gyorsan elhajtottam, és ahogy az a polgár nem felejtette el Recsket, úgy én sem felejtettem el a káromkodását – fejezi be a történetet a recski kőbányász, és még megkérdezi, mintegy magától is: Mit vétettem én, mit vétettek a falumbeliek, hogy ilyeneket kívánjanak nekünk?

*

Magyarország legmagasabb hegycsúcsa az 1014 méter magas Kékes. Úgy árnyékolja az alatta meghúzóódó Parádóhutát, mintha napernyőt tartana föléje. A Mátra meredek északi lejtőin apró falvak húzódnak meg. Vadregényes környezetükről, jó levegőjükről, vastartalmú, kénes forrásaikról nevezetesek. Parádóhutától két-három kilométerre nyújtózik hosszan elterülve a népművészetéről is ismert Parád, mint az ébredését kereső macska. Összeépült Parádfürdővel, a még híresebb szanatóriumfaluval. Végighajtva a játékfilmekből is ismert gesztenyesoron, vasútállomáshoz érkezik az utazó. Recsk-Parádfürdő – hirdeti a MÁV „cégtáblája”. Kínzó belső bajokból kigyógyult nők ezrei foglalják imába e nevet; itt raboskodott férfiak százai próbálják meg felejtetni a kőbányában eltöltött éveiket.

Parád és Recsk között közúton hat kilométer a távolság. Szomszédok, de múltjuk egészen más. Parád a (gyógy)turizmusra szakosodott, Recsket – szinte amióta létezik – az ipar tartotta el. Mivel sajátosan kiegészítették egymást, jól megfért egyike a másikával. Miképpen napjainkban is. Aki Parádra megy, annak Recsk kikerülhetetlen... Hacsak nem Gyöngyös felől, a Mátrán keresztül érkezik. Ekkor viszont már koránt sem biztos, hogy továbbutazik Recskre. Ámbár az utóbbi fél-egy évtizedben, amióta áll az emlékmű a Csákánykő alatt, elkészült a Recski Nemzeti Emlékpark, és a községi temetőben szintén emlékmű hirdeti a történelmi borzalmakat, ezen a téren (is) változás tapasztalható. A korábbinál sokkal többen keresik fel Recsket és szerencsétlen nevezetességét, közben maga a falu is kezdi keresni és kialakítani új arculatát. Ebben a helykeresésben mind több gondot fordítanak a múlt értékeinek a feltárására, a hagyományápolásra, mind

többet beszélnek az idegenforgalomról. Ma már úgy tűnik, mintha ország-
szerte több szó hallatszana Recskről, mint Parádról.

Recsk a szocializmus kipukkanásával került az érdeklődés homlokteré-
be. Egyszer csak kiderült: Recsk sokkal több honfitársunk emlékezetében él
és hagyott kitörölhetetlen nyomokat, mint azt a szocialista ércbányász-
világban gondoltuk volna vagy akár ma is gondolnánk. A probléma csu-
pán annyi: mindez nem a falu, hanem a politika (kétes értékű) érdeme...

*

A recski kényszermunkatábor története 1950 augusztusa és 1953
szeptembere között íródott, szoros kapcsolatban a magyarországi szoci-
alizmus felépítésének voluntarista ideájával és gyakorlatával. Magya-
rországot a szovjet Vörös Hadsereg szabadította fel a német náci és a
magyar nyilaskeresztes megszállás alól. A fasizmus fölött összefogással
győzelmet aratott hatalmak vezetői, ha kemény viták árán is, végül
egyezségre jutottak Kelet- és Közép-Európa jövőjét illetően. Magyaror-
szág egét már akkor kezdték beárnyékolni a baljós fellegek, amikor az
angol Churchill javaslatát a második front megnyitásáról együttes erő-
vel tromfolta le az amerikai Rooseveltt és a szovjet Sztálin, s a második
frontot nem a Balkánon, hanem a franciaországi Normandiában nyitot-
ták meg. A messzebb látó politikusok és közgondolkodók előtt világos-
sá vált, hogy a térség a szovjet bolsevizmus befolyási övezete lesz, s a
fasiszta diktatúrát kommunista diktatúra követi.

A bolsevizmus a legalattomosabb ideológiák egyike: egyszerre alapoz
az emberek igazságérzetére és irigységére, tehát az ember jó és rossz tulaj-
donságaira. Igazságtételt, rendet, jólétet és szabadságot ígér az erkölcsileg
és anyagilag kifosztott, sokat szenvedett és megalázott népnek, melynek
többsége így szinte gondolkodás nélkül melléje áll, támogatja. Elveszi a
gazdagok, vagy annak deklarált középrétegek értékeit, gyárát, házát, föld-
jét... mindenét. S ezzel kárba vész a korábbi tisztesség, tudás, igyekezet, és
bűnné válik az, ami normális viszonyok között követendő példa lenne:
értékeink felelős gyarapítása. Mércé lesz a lumpenizálódott proli, emberi és
szakmai kvalitásaitól függetlenül, csak azért, mert hatalmon kívülre szo-
rult, illetve rongyos és szegény. A bolsevizmus a miértet nem firtatja, álta-
lánosan összemosva cselekszik: a rablott holmit harsogó propagandával
odaadja a szegénynek, a nincstelennek, leginkább azonban saját magát
meg az elvbarátait jutalmazza, szokás szerint érdemeken felül (lásd Buda-
pest régi, ötvenes évekbeli és mai előkelő budai villanegyedeit).

Sztálin és famulusai nem késlekedtek ígéreteik végrehajtásában. Még az ország területén harcoltak a (később magukat itt „felejtett”) szovjet felszabadítók, amikor már fontos rendeleteket hozott a választott és kinevezett ideiglenes magyar törvényhozás és kormány. A szovjet megszálló erők kivételes figyelmével a kulcspozíciókat fokról fokra a Szovjetunióból hazatért, illetve az itthoni kommunisták maroknyi, ám mindenre elszánt csapata foglalhatta el.

A Debrecenben megalakult ideiglenes nemzeti kormány 81/1945.M.E. sz. rendelete a háborús bűnösök és a nyilasok megbüntetésére létrehozta a népbíróságokat, valamint az internálás és a rendőri felügyelet alá helyezés intézményét, még a Horthy-rendszerből örökölt belügyminisztériumi és kormányrendeletek, illetve azok módosításai alapján. Alkalmazása lehetőséget teremtett a magyar joggyakorlattól való eltérésre; és e felől – elég cinikus álláspont – nem volt kétségük a jogszabály megalkotóinak sem. Ez világosan kiderül Ries István szociáldemokrata igazságügy-miniszter előszóbeli félmondatából: „...ezeknek a bűnösöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot, csak megtorlást.”

*

A Magyar Kommunista Párt – különösen Moszkvából visszatért – funkcionáriusai kezdettől fogva a politikai hatalom megszerzésére törekedtek. Kihasználták a tömeges kiábrándulást a háborúból és a korábbi kurzusok politikusaiból, az általános közhangulatot, amely sok polgári gondolkodású, értelmiségi embert is melléjük állított. Céljaik megvalósítása érdekében nem riadtak vissza – szó szerint értendő – semmitől: ha úgy látták célszerűnek, erőszakot alkalmazva embereket raboltak el, csaltak, gyilkoltak. Így a szabadság és jólét reményének eufóriája sokak előtt meglehetősen korán szertefoszlott, jöllehet milliós, főként szegényparaszti és proletár munkástömegek haladtak még nagyon sokáig együtt a hamis propagandával és jelszavakkal, fizikai terrorral regnáló állampárttal.

Elég korán, már 1946-tól jelszóként használták – a háborús bűnösök megbüntetése mellett – a reakció elleni harcot is. A kommunista párt minden olyan egyént és közösséget ellenségnek kiáltott ki, aki nem értett egyet a politikájával. Elsősorban ezek kikapcsolására és elszigetelésére tartották életben, illetve „modernizálták” az internálás intézményét, amelynek bevezetését támogatta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) is. Ezzel a hátszéllel felszámolták a decentralizált internálást, és 1946 őszén Budapesten, a korábbi Károly-laktanyában központi internálótábort alakítottak

ki. A 40-es évek végén tovább nőtt – és jelentősen – az internáltak száma, miután a világkommunizmus általános tételeként fogalmazták meg Sztálin dogmáját a nemzetközi helyzet és a reakció támadásának fokozódásáról. A létszámbeli túlgyarapodás újabb szervezeti változtatást gerjesztett: ismét decentralizálták az internálást, egy kalap alatt tipizálták is, azaz az internálótáborokat különböző osztályokba, például katonai, polgári táborok típusaiba sorolták.

Hány internálótábor működött Magyarországon az 1940–50-es években? Hányan voltak a fogva tartottak? Erre nézve hiányosak az ismereteink. A dokumentumok egy része még ma is titkos.

Alapjaiban az ÁVH sem működött másképpen, mint a hozzá hasonló későbbi belügyi és államvédelmi szervek, melyek soraiba a kevésbé kompromittálódott államvédelmis személyeket nyugodt szívvel átvették, és a szakmájukban foglalkoztatták. A dokumentumok és mindenféle nyomok eltüntetése ezekben a körökben nem egyszerűen tantárgy, szakmai fogás, hanem a munka nélkülözhetetlen része, az ellenség megtévesztése céljából is. Ennek ellenére sok honfitársunk áll értetlenül a régi, még inkább azonban a közelmúltbeli iratmegsemmisítések előtt. Fontos bizonyító erejű iratokat nem lehet az irattárakban fellelni egyes élvonalbeli politikusokról, míg egyes közéleti szereplőkről kétes hiteleségű irományok kerülnek a nyilvánosság elé. Ebből számosan arra következtetnek, hogy csak szóban vagyunk egyenlők, azaz a politikai és életküzdelmekben többen közel sem azonos eséllyel versenyeznek, vagy képviselhetik eszméik igazát, ebből eredően sok javítanivalót sűrűsít magában az egyelőre rövid életű magyar demokrácia.

Az iratmegsemmisítés természetesen nem magyar találmány, ettől függetlenül káros, mert akadályozza a tisztánlátást, a múlt pontosabb feltárását. Ráadásul a történész szakmában általános szabály, hogy ami dokumentumokkal nem támasztható alá, az nem annyira bizonyító erejű történés, s némelyek szemében az ilyen esemény talán meg sem történt. De hogyan lehet bizonyítani azt, aminek elégették a dokumentumait?... Bizony kikerülhetetlen – bármilyen sérülékeny, csalóka és szelektív is – az egyéni emlékezet, az írásos és szóbeli visszaemlékezés.

*

Az ÁVH tudatosan – aligha feltételezhető, hogy hozzá nem értésből – és tökéletesen hamisította meg a valóságot. Nem egyszerűen csak iratokat égettek el, de előfordult az is, hogy hivatalos formában nem

vezettek adatokat, csak egy kis csoportvezetői, parancsnoki maszek füzetbe jegyezték fel a tényeket, afféle házi vagy személyes emlékeztetőül. Tömegével fordult elő, hogy megváltoztattak neveket, évszámokat meg helyszíneket, mert a maguk számára azt látták célravezetőnek.

Ez a hozzáállás jellemző a legtitkosabb magyar kényszermunkatábor, a recski esetében is. A Kékes melletti Csákánykő körzetében igazi haláltábor működött. Itt az öröknek egyáltalán nem kellett elszámolniuk a rájuk bízott emberekkel. Történt velük az, ami történt. Ha nem bírták ki a fogva tartás körülményeit, azért hivatalosan nem a rabtartók voltak a felelősek. A gyenge emberi szervezet volt minden baj forrása; más szóval a foglyok egyéni teherbírásán és a szerencsén az élet és egészség. Az ÁVH-s „elvtárs-urak” pedig mosták – és mossák ma is – a kezeiket. Többek között ezért sincsenek pontos adataink arról, hány rabja volt a tábornak, hányan vesztették a táborban az életüket, hová temették el az ott elhunytakat.

A tábor megnyitásáról is csak azt állíthatjuk biztosan, hogy a kistarcsai internálótábor első, 130 fős csoportját 1950. augusztus 18-án este indították útnak vasúti marhavagonokban, és másnap reggel érkeztek meg Recsk-Parádfürdő vasútállomásra. Előttük már ott volt mintegy 170 ember, az úgynevezett jobboldali szociáldemokraták és frakciózó kommunisták csoportja, ők kezdték el építeni a tábort.

Micsoda megérkezés volt ez! A résztvevő Bíró Sándor így emlékezik:
„...és hangosbeszélőn közölték a teendőket.

»Emberek, ki fogjuk nyitni a vagonok ajtóit. Maguk le fognak szállni kettesével, és felálló védelmi rendszerünk fegyveres sorfalai között kettesével sorakoznak. Aki megbontja a rendet, vagy szökni próbál, azt azonnal lelőjük...«

Mikor mindnyájan ott álltunk már a sorban, két oldalról sorfalat állítottak a fegyveresek, és elordították a »futásban indulj« vezényszót. Annyian voltak, hogy mindkét oldalról, előlről és hátulról is sűrűn körül tudtak venni...

A tolató állomást elhagyva is futásban kellett tovább haladni. Egyre inkább emelkedően felfelé futottunk, már amennyire ez szerelésünktől egyáltalán lehetséges volt. Nekem már néhány perc után le kellett vennem négy számmal nagyobb bakancsaimat, mert teljesen feltört mindkét sarkam. A mezítlábas futás sem volt gyönyör, hiszen a homokos talajon elég sok kiálló kő is volt, sőt időnként beleléptem valami igen szúrós aljnövényzetbe is. Többen voltak, akik már tíz, tizenöt perces futástól teljesen

rosszul lettek és az összeesés határára jutottak el. A lemaradókat pedig kíméletlenül ütlegettek az egyenruhások, valami mérhetetlen gyűlölettel... Itt éreztük talán először az üldözöttek összetartozását... Mikor már látták, hogy egyesek totálisan kimerültek, kb. 20 perces futás után engedélyeztek egy rövid pihenőt... néhánynak feltétlenül szüksége lett volna ivóvízre, amit kérésünkre »dögöljete meg ürgék«, »rohadt fasiszták, gyilkosok« és még hasonló mondatokkal kísérve utasítottak el. Több bajtársunknak kellett a szívét és a fejét masszírozni...

Már dél felé járhatott, mert erősen és meredeken sütött a nap, amikor felérkeztünk egy istálló épülethez. Mint később megtudtuk, ez már Csákánykőpuszta volt, ahol az elkövetkező években működött az a »munkatábor«, vagy találóbban »haláltábor«, melynek létét sokáig letagadták, és még a nyomát is kiirtották. Évekig nem is nagyon mertünk beszélni róla, talán csak a legszűkebb családi vagy baráti körökben."

Az internálások rendszerének bevezetéséről egyes kommunista vezetők is megemlékeznek memoárjaikban. Az alapvető ok szerintük a szocialista politikai és állami berendezkedés megszilárdítása, a kommunista hatalom megtartásának az igénye volt, de az internálásokban egészen gyakorlati és speciális okok is közrejátszottak. Vas Zoltán írja a börtönök lakói kapcsán: „Túl sok a politikai fogoly, etetni kell őket, semmi hasznosat nem hoznak.” Ezért kellene tehát a börtönöket kiegészítő kényszermunkatáborok, ezért jó tehát az internálás. Nem kell bíbelődni az ítékezéssel, a rabok ingyen dolgoznak, ily módon egyrészt fedezik eltartásukat, másrészt némi profitot izzadnak ki.

Hegedűs András, aki 1955. április 18-ától az 1956-os forradalomig miniszterelnök volt, részbeni indítékként megemlíti a zsidó holokausztot is. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy számos polgári származású, jobboldali vagy szabadgondolkodású zsidó vallású személyt is a recski kőbányában dolgoztattak; azokat, ugyanúgy, mint a többieket, a nép ellenségeinek tekintették. Közülük többen túléltek a náci koncentrációs tábort, de a hazajövetellel nem volt szerencsájük. Amikor a tábori viszonyokat hasonlították össze, recski fogva tartásuk körülményeit általában siralmasabbnak és kiszámíthatatlanabbnak, következésképpen embertelenebbnek, köznapi szóval rosszabbnak tartották.

Hiteles tanúja az élet- és munkakörülményeknek, a számos visszaemlékező mellett, Faludy György. A Villon-versek átköltésével fiatalon ismertté és népszerűvé vált költő Recsken írt verseiből idézek. *Magánzárka* című költeménye (a recski fogdán írta 1952 decemberében) a véletlenszerűséget

hangsúlyozza: „...relatív szólt egykor taknyos / nagybátyám Szilárd Leó / várt Auschwitzban a kemence / ránk s ő végleg elfutott / lett tehát a sors kegyence / Einstein Albert asszisztense / míg nekem csak Recsk jutott.”

Faludy fejben írta a verseit, hiszen ceruza, papír a munkatáborban nem állt rendelkezésére. Négysoronként memorizálta szellemi termékeit, megtanulta, szabadulván lejegyezte. Metódusa túlélési stratégiának is kiváló: agytornával, a szellem fegyverével legyőzni az előítéletes butaságot és gonoszságot, fölékerekedni a kíméletlen, embert pusztító körülményeknek.

Az *Éhség* című Faludy-versből következnek a sorok (Recsk, 1951 télén): „Farcsonomból üvegcserép lett. / Nagyon rossz ülnöm. Állni jobb. / Állok hát a nehéz csákánnyal / kezemben a havas úton. / A hajcsár néz. Biztos meglátta, / hogy felemelni se tudom. / Mindjárt hozzám lép, felrúg, megver, / agyoncsap.../ Két napja Borostóbi Jóska / halt éhen, ma délben Szuha / bukott szemem előtt a hóba.”

Íme *A felsőbbrendű ember* (Recsk, 1951): „Vendéget várnak. Dzsip fordul be, / s kiszáll egy szovjet ezredes. / ...Mögötte a hat ávós / topog, figyel, izzad, liheg: / hogy szolgálhatnák a vendéget? / Szemköztről a kőbánya jajgat, / sivít. A lencsefőzelék / bűzét hozza a rabkonyháról / a nyári szél. A völgyben két / csontváz vánszorog el a lajttal. / Hat vállon hoznak valakit. / A ruszki csupa derű. Szétnéz, / ez már az ő világa itt.”

A *Magánzárka* további néhány sora: „Rég nem félek a haláltól / hadd ropogjak, ha ölel... / van még két egér barátom / ők táncolnak térde-men / amikor a deszka-ágyon / napi egyszer étkezem.../ Van kincstári nagykabátom / minium-sávtól kemény / a kabát megáll magától / ha leteszem de nem én. / Tegyek végre pontot Recskre, / ne kívánjak élni már?... / Mit gondoljak, mit akarjak / hogy túléljem? hogy meg haljak? / Melyik a tisztességesebb?”

A *vérebek* című versében Péter Gábort kehes bérgyilkosnak nevezi, aki az íróasztala mellett fundálta ki az ellene szóló összeesküvés elméletet. Megrázó képek, verssorok: „... Pár hónapja / érkeztek meg a vérebek: / hat behemót kutya egy ávós / tisztessel... / Mit árthatnak / ugyan még nekünk a dögök, / őrtornyok, pisztolyok, szögesdrót, / géppuskák s lángszórók között? / Az örök néhány rabtársunkat / választották ki s ezeken / tanították be a kutyákat / a törzs előtt, a zöld gyepen. / – Fogd meg a rablót! – ordították, / s a félholt emberek után / szaladtak velük.../ Egy borjúképű, tejfehér / szukától féltem a legjobban... / s úgy

bámult mindig: Hagyd már abba... / Büdös vagyok és fogpiszkáló / lábszárcsontom nem jó neked, / combom, mint csontváz a szertárban, / hátuljamon hús nem maradt, / s ráadásul jog, törvény ellen / és ártatlanul tartanak / e táborban, mint szinte minden / rabtársamat... (Recsk, 1951)".

A kommunista országok „igazságszolgáltatása” mind így működött. Az embernek, családapának is szörnyű, „nagy” Sztálint utánozták, akinek rémuralma az internálásokkal, a bebörtönzésekkel és a kivégzésekkel együtt körülbelül húszmillió halottat eredményezett. A kommunizmus fekete könyve világszerte megközelítőleg százmillió halottról tudósít.

*

A megvalósult szocializmus bevéste bélyegét a recski tájba, de a recski emberek lelkébe, gondolkodásába is. S ahogy múlnak a rendszerváltás évei, úgy halványodnak a régi vonások, úgy változik, frissül, szépül a falu. Több a takaros porta, színesebbek a boltok, az utcák. Új ház ugyan alig épül, de a meglévőket a tulajdonosok igyekeznek jól karbantartani. Az önkormányzat is megpróbál a település jó gazdája lenni. Csinosak a középületek, és működésüket tartalommal is szorgoskodnak megtölteni. A rendszerváltás sokkja után, noha helyenként sok az ellentmondás, nagy a csalódottság és az ebből fakadó elkeseredés, mintha éledezne a környék, dicsérve az itt élők szorgalmát, teremtőerejét. Mert megfoghatatlan, hogy miből teremődik hozzá a pénz itt, ahol az ipar visszafejlődött, s ma is, míg egy lépést előre tesz, kettőt lép hátra, ahol a mezőgazdaságból mindig csak kevesen élhettek meg. A szomszédos Mátraderecskén nem működik a strandfürdő, Recskén végleg bezárt az ércbánya, a kőbányában ugyanakkor beszűkültek a foglalkoztatási lehetőségek, megszűnt a papíruzem. Csak egy lehetséges magyarázatot találunk: az emberek külső munkahelyekről hozzák be a pénzt Recskre.

Ami pedig a múlt továbbélését illeti, az főként az emberi bensőkben rejtezik. Kényesnek tartott kérdésekről – jóllehet ennek megítélése függ az egyénektől is – nyilvánosan nem beszélnek. A falu lerobbanása, a munkanélküliség témája nem kényes kérdés, de az okok firtatása már az, mert igazán mélyre ásni benne, lejegyezve, névvel megpecsételve, nem lehet, csakis inkognitóban. Az idősebbek meg a kocsmavirágok beszédesebbek, talán, mert már nincsen veszítenivalójuk.

Bátonyterenye felől jövet, keresztül hajtunk Mátraballán és Mátraderecskén. Mindkét településen csinos, faragott utcajelző táblák mutatják

az irányt. Ballán Marx és Engels utca is olvasható, Derecskén a harmadik „örökkévaló”, Lenin utcáját hirdetik. Megállt az idő, vagy tényleg igaz a mondás: Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog. Recsken nem láttam a munkásmozgalom nagy alakjait őrző utcanévtáblákat, ugyanakkor beszélgetéseim és a legutóbbi választási eredmények alapján nincs okom feltételezni, hogy a faluban kihaltak azok az emberek, akik szimpatizálnak ma, a XXI. században is a nevezett történelmi személyiségekkel.

Az ízléses és csinos recski utcajelzőket egy helybeli fafaragó iparművész, Koch Árpád készítette. Ezek az egyszerű, mégis műves munkák mintha a formálódó új világ üzenetei lennének, mintha a szocializmus évtizedei utáni Recsk első lépéseit jeleznék egy új identitás felé vezető úton. Meglehet, hogy évek múltán a turizmus lesz majd, amely a hajdani ipar-falu jólétét visszaállítja. Persze, mindenki tudja, ez az idő egyelőre valahol a messzeségben dereng.

Recsk fejlődése másfél évszázadon keresztül az ércbányával fonódott össze. Sok család a bánya miatt települt ide. A Kádár-szocializmusban nagyközségi rangot kapott, és megcsillantották előtte a bányavárossá válás lehetőségét.

– Öt-hatezer fős várost terveztek ide – rendezgeti emlékeit Fekete József, aki 1987. február 1-jétől a 2002-es októberi helyhatósági választásokig dolgozott a recski közigazgatásban, tizenöt éven át a nagyközség első embereként, tanácselnökként, majd polgármesterként. – Itt akarták az itt termelt rezet kohósítani. Szó esett kénsavgyár telepítéséről is. Mindent egybevetve azonban mégis azt kell mondanom, hogy a szocialista politika nem nagyközségi rangjának megfelelően kezelte Recsket. A településfejlesztésekben mi mindig háttérbe szorultunk, a környező települések mögé. S ha szóvá tettük, mindig a nagyberuházás mézesmadzagát húzták el az orrunk előtt: maradjunk nyugton, majd a városépítés megoldja a problémáinkat. Hát ebből aztán nem lett semmi. Nem csodálkozhatunk, hogy a rendszerváltáskor a mi infrastruktúránk volt a legelmaradottabb... Hogy mi lehetett az oka ennek az etetésnek? Csak sejteni tudom. Valakik fülében rosszul csengett a falu neve, felejteni akarták a kőbányát, azt, hogy egykor itt volt az internálótábor.

Recsk fejlődésének új irányt és lendületet a rendszerváltás adott. Mint említettem, bezárt az ércbánya, amely addig az alfa és az omega volt, s a kényszerhelyzetben elhatározták, hogy bekapcsolódnak a mátrai turizmusba. E döntés logikus következményeként feszített ütemű infrastrukturális fejlesztésbe kezdtek. A telefon bizalmi kérdés volt a szocializmusban

(ki tudja, kivel mit fecsegnek össze ellenőrizetlenül a nép fiai), megszárték hát a jelentkezőket, és évekig várakoztatták az igénylőket, míg végre egy-egy lakást készülékekkel láttak el. Kevés ember rendelkezett telefonnal, ezért szinte a teljes hálózatot ki kellett építeni a faluban, egyúttal közvetlenül bekapcsolták a távhívásba is. A vezetékes földgázhálózat 1993-ban épült ki. Utakat, parkokat építettek, és kapcsolatot kerestek az idegenforgalomban sokkal jártasabb szomszéd településekkel.

Fekete József képzettsége fémipari szerkesztőmérnök, s mint polgármestert elejétől fogva, noha nem volt párttag, a Szabad Demokraták Szövetsége támogatta. A legutóbbi választásokon alulmaradt a Magyar Szocialista Párt ugyancsak nem párttag jelöltjével szemben. Épp a születésnapján. „Így volt megírva a sors könyvében” – kommentálta a történeteket. Holló Imre, az új polgármester nyolc évvel fiatalabb, s hűen az ipari múlthoz: műszaki üzemmérnök. A tizenegy fős önkormányzatnak tíz független képviselője és egy MSZP-és tagja van. A függetlenek különböző pártszimpátiájú emberek, zömük baloldali, ezen belül szocialista párti elkötelezett. A testületi üléseken sürgető tennivalóként fogalmazzák meg az egészségügyi szolgáltatás és a közbiztonság színvonalának a fejlesztését. E feladatok beszélgetéseikben és vitáikban orvosi központ, rendőrőrs, tűzoltó- és mentőállomás terveként konkretizálódnak. A jelen foglalkoztatja a recski embereket – hangsúlyozták azok a képviselők és más közéleti emberek, akikkel sikerült szót váltani, és sajnálattal nehezményezték, hogy az idelátogatókat, kiváltképpen a sajtó és a média képviselőit, kizárólag Recsk kora szocializmusbeli múltja, az internálótábor története foglalkoztatja. Talán ez, az idegenek felfokozott érdeklődése is oka lehet annak, hogy erről a múlttól csak kivételes helyzetekben, alaposan megfontolva beszélnek a recski emberek. Elsőre nyitottak, és segítő kíváncsisággal fordulnak az idegen felé, végül azonban udvariasan elhárítják a kérdezősködést. Jó tíz évvel ezelőtt, a rendszerváltozás évében itt járva, mintha beszédesebbek lettek volna, bár akkor is sokakat bénított meg a tabutéma okozta óvatosság görcse. Úgyhogy ezen a téren valójában nem történt áttörés.

– Mi egyszerű, befelé forduló emberek vagyunk – ad magyarázatot az új polgármester erre a viselkedésre. – Nálunk az ipar adta a megélhetést, ez formálta a magatartásunkat, a gondolkodásunkat. A rendszerváltás körül volt ugyan egy kis felbolydulás, beszéltek ezt-azt, aztán elcsitultak a dolgok. Másfelé mindenütt hozzáragasztják Recskhez a haláltábor kifejezést, holott szerintem nem is volt az. Ez egyszerűen

internálótábor volt. Persze sehogyan sem hízelgő ránk nézve, ezért a recskiek inkább nem emlegetik.

– Nem szabad a táborral azonosítani a recskieket – figyelmeztet Hugyecz János művelődésiház-igazgató. – Márpedig a legtöbb újságíró ezt teszi. Ez olyan, mintha Szegedet azonosítanák a Csillag börtönnel... Április végén fogadta intézményünk a kárpát-medencei kórusfesztivált, erdélyi, vajdasági, felvidéki és kárpátaljai résztvevőkkel, és ha hiszi, ha nem, ez az esemény igazából nem érdekelte a tömegtájékoztatási eszközöket. Aki újságíró eljött, az a kevés, az is mind az internálótábor felől érdeklődött. Szomorú, de a mai sajtóba csak botránnyal, vérrel megkülönbéztethető múbalhékkal lehet bekerülni... A tábor itt volt, ez tény. Mint az is, hogy a tábor nem része a recskiek múltjának. Az szigorúan titkos, katonai terület volt, a recskiek a közelébe se mehettek. Az idegenek rámenős, tapintatlan kíváncsisága bántja a recskiek igazság- és önérzetét. Ezért viselkednek úgy, ahogyan említette.

Egyetért az elhangzottakkal Fekete József is, aki a mátraterenyei Forcent Kft. telepvezetőjeként talált munkát, és megerősíti:

– Valóban a falu ipari múltjából, lakossági összetételéből következik, hogy a recskiek zárkózottabb, óvatosabb viselkedésű emberek, mint a környékbeliek. Itt van Derecske. Egészen más jellegű település. Aztán Parád, ahonnan sokan ingáztak és éltek ugyan az iparból, de ahol mindig fontos volt az idegenforgalom is. Ezeken a helyeken nyitottabbak a külvilágra.

– Ne szólj szám, nem fáj fejem – idézi a közmondást egy középkorú hölgy, akinek megígértem, hogy mindenképpen megőrzöm az inkognitóját. – Szerintem félelem is van bennünk, a recskiek tartózkodó némaságában. Rendszerváltás ide, rendszerváltás oda, úgy alakult a helyzet, hogy jó okunk van félni ma is. Nem kell ezt magának mondani. Tudja maga is. Ha nem úgy szólunk, ahogy a falu vezetőinek vagy más befolyásos hangadóinak tetszik, netán azoknak, akik a munkát adják, akkor kész, megnézhetjük magunkat. Ilyen légkörben gyanakvó lesz az ember, és gyakran már akkor is visszavágást, retorziót sejt egy-egy cselekedetben, amikor szó sincs róla. Ez a légkör mérgezi az emberi kapcsolatokat, torzítja a demokráciát. Ráadásul azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy sok ávós ide beházasodott, és ez által sok család érintetté vált. Énszerintem ebből ered minden zárkózottságunk.

Hugyecz János nem hisz ebben a magyarázatban, véleménye szerint nem a félelem bénítja meg a recskiek nyelvét.

- Ha a recskiek félnek valamitől, az a tűzvész, a betegség, az árvíz... és ez mind politikamentes. Bányász, fanyűvő nép lakik itt. Egyszerű, tiszta emberek... Persze a munkanélküliség réme mindenki feje fölött ott lóg... Sajnos a mi életünkbe rendszeresen belekeverik a politikát. Elmesélek egy esetet, velem történt. Katonatisztként dolgoztam, telefonon hívtam egy budapesti vonalat. Bemutatkoztam, ahogy illik, elmondtam, kivel szeretnék beszélni. Erre egy rettenetesen ingerült női hang belekiabált: elege van neki Recskből, a recski táborból, meg hogy micsoda mocsadékok élnek ott. Hát ez örökre megmarad bennem. A recski ember hatszáz éve bányász, fakitermeléssel foglalkozik, mezőgazdasággal kínlódik, egyenes ember, érdeklődik a kultúra iránt, élteti saját hagyományait. Hiszen az önkormányzat a lakosság nyomására újíttotta fel 24 millió forintért a kultúrházat, így csináltunk benne múzeumot, ércbányászati kiállítást, melyet ősszel kőbányászati kiállítással bővítünk. Sokféle kisközösség működik nálunk, az igények szerint. Tavaly nyolcezer ember fordult meg a rendezvényeinken. Ezek lennének a rossz emberek? Hát hogy lehet ilyet mondani! Ezek nem mocsadékok... Abban, hogy Recsket és a recski népet összevegyítik az internálótáborral, abban borzasztó nagy szerepe és felelőssége van a médiának. Mi próbáltunk ez ellen tenni, rendszeresen meghívjuk a tömegtájékoztatás képviselőit a nagyobb rendezvényeinkre, de nem sok sikerünk van. Ahogy említettem már: a mindennapi cselekedeteinkre, az örömeinkre senki sem vevő.

*

A községi könyvtár épülete elválaszthatatlan a polgármesteri hivataltól. Évtizedekkel korábban ragasztották hozzá a régi, patinás község-házához, külön bejárattal. Felszereltsége megfelel a mai kívánalmaknak, számítógépe is van, de igencsak szűkös terem. Állományában megtalálhatóak a kényszermunkatáborról szóló könyvek, de az olvasójegyek tanúsága szerint kevesen forgatják ezeket. Persze elmaradtak a népszerű rendezvények, a könyvek pedig alkalom híján nem kínálhatják magukat. A rokonszenves, viszonylag fiatal könyvtárosnő még egyetlen író-olvasó találkozót sem szervezett a szóban forgó témában.

A művelődési házban jobb a helyzet, de az tágasabb és mindenképpen vonzóbb is. Az intézményben vert tanyát Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia filmrendező házaspár stábjá a 80-as évek vége felé, amikor a hallgatás fala megtört, és leforgatták a több hazai és nemzetközi díjjal kitüntetett

dokumentumfilmjüket. Javarészen itt beszélgettek a szereplőkkel, a kényszermunkatábor volt rabjaival és a fogva tartóikkal. Később ünnepi filmbemutatót rendeztek a kétszáz személyes színházteremben. Olyan érdeklődés kerekedett, hogy pótszékeket kellett behozni, nemcsak akkor, hanem később is, mert még két hétig vetítették a filmet. A kíváncsiság azonban nem csappant. Sok recski és környékbeli valójában akkor tudta meg, mi is működött az ötvenes évek elején a bányászfaluban. Kíváncsiságuk két hét szünet után visszahozta a filmet, és újabb egyhetes vetítésorozat következett, esténkénti bemutatókkal. A hétfégi napokon két-két előadást is be kellett iktatni. Hasonló siker kísérte a Böszörményi-Gyarmathy páros korábban Faludy Györgyről készített portréfilmjét is. Böszörményi Géza pontosan tudta, miről készített mozit, hiszen szenvedő alanya volt a haláltábornak; talán ezért is járt le kevesebbet Recskre a forgatás alatt, mivel az emlékek felidézése túlságosan is megviselte az idegrendszerét.

A művelődési ház történelem-német szakos, muzeológus végzettségű vezetője, aki egyben önkormányzati képviselő is, tevékenyen kiveszi részét az emlékezet ébren tartásában. Kapcsolatban áll a Recski Szövetséggel, és minden évben segít az országos őszi emlékünnepség megszervezésében. Hozzáfordulnak általában a látogatást tervező közösségek is, az autóbusszokkal érkező iskolások, különböző szakmai és nyugdíjas csoportok. Vanak rendszeresen visszatérő emlékező kollektívák, mint például a mátrafüredi erdészeti szakközépiskola, a budapesti Puskás Tivadar Távközlési Technikum, a Szent György Lovagrend. A kultúrház Erdély-köre szintén a rendszeres megemlékezők között van. Ma már nem tabu a recski tábor, és a kilencvenes években a Recski Szövetség, együttműködve a helyi intézményekkel és a kőbányával, igazán szépen, az idegenforgalom számára látványosan kiépítette az emlékparkot.

Az általános iskola ugyancsak igyekszik kihasználni sajátos lehetőségeit a múltidézésben.

– Amikor én 1971-ben ide kerültem Recskre, hírért sem lehetett hallani a tábornak – emlékezik Gáspár Emil iskolaigazgató. – Valamikor, évekkel később, a feleségem szülei tettek róla említést, véletlenül, de semmi közelebbit nem mondtak, én meg nem kérdezgettem. A rendszerváltás előtti években kezdett megváltozni a helyzet. Először csak azt vettük észre, hogy egyre több idegen ember jelent meg a faluban, de akikről valahogyan, a viselkedésükből, a mozgásukból sejteni lehetett, hogy korábban már jártak itt, a munkatábor rabjai lehettek. Aztán jöttek

a filmesek: játékfilmrészletet, dokumentumfilmeket forgattak, végül könyvek is megjelentek. Magam is ezekből az alkotásokból tudtam meg, mi is történt igazán Recsken.

A szocializmus bukása kellett ahhoz, hogy az iskolában tananyag, oktatási és nevelési program legyen az internálótábor története. Ma már, ahogyan telnek az évek, egyre gazdagabb és változatosabb formában közelítik meg a recski tanárok ezt a „kényes” témát. A történelemórákon túlmenően tájékoztató-tájékoztató alkalmakat kínálnak a szakköri foglalkozások, az iskolai osztálykirándulások és pályázatok.

– Felvettem videóra, a televízióból, a Böszörményi-Gyarmathy dokumentumfilmet, s a történelem szakos kolléganőm rendszerint be szokta mutatni. Emlékszem a forgatás idejére. Elég sok időt töltöttek itt a filmesek. Nagyon mozgalmas időszak volt. Egyszerre hír lett a tábor, és izgatni kezdte az embereket. Van egy jelenet a filmben. Azt mondja az erdész, hogy bezárása után az egész tábort úgy kellett eltüntetni, hogy írmagja se maradjon, ezért mindent betúrtak és facsemetékkel ültettek be. Ezt hallva újra kivitt bennünket a kíváncsiság, és valóban: majdnem mindent sikerült nyomtalanul eltüntetni. Korábban nem vetük észre, pedig híres erdőjáró kollégánkkal, néhai Fodor Pista bácsival jártunk arrafelé, csak most, hogy alaposabban szemrevételeztük a terepet, megmaradt egy-két kerítésoszlop, szögesdrót darab, amit persze korábban gondolhattunk volna bármiféle erdészeti maradványnak is. Megvolt a trafóház, amely az áramot szolgáltatta; az erdészház, amely egykor a parancsnoki épület volt, átalakítva a Diána Kisszövetkezet használaton kívüli üdülőjeként működött.

– A diákok hogyan találkoztak először, szervezett keretek között a múltnak ezzel a szeletével?

– Az emlékmű 1991. októberi felavatásán, tehát mindjárt az első nagy országos megemlékező ünnepségen. Nálunk volt, és azóta is minden évben iskolánkban van az ünnepség protokollja. Egynapos igazgatói szünetet adtam akkor, és pár szóban tájékoztattam a gyerekeket, mi is volt az az internálótábor, kik, mikor voltak itt. A fogadáson néhány gyerek személyesen is találkozhatott az internáltakkal, beszélgethetett is velük. Aztán bárki, aki így döntött, külön autóbusszal kimehetett a rendezvény helyszínére. De nincs ez másképpen ma sem... Később felső tagozatos gyerekeinknek, akik már érettebbek, fogékonyabbak az ilyen történésekre is, kötelezővé tettem, hogy évenként egyszer osztálykirándulást szervezzenek Csákánykőre. Amióta elkészült az emlékpark,

minden látványosabb. Remekül ki van építve. Feliratok, különböző jelzések igazítanak el, tájékoztatnak, a rekonstruált büntetőbarakkban megrázó kiállítás látható. Lehet vásárolni képeslapokat, könyveket.

*

Fekete József, hivatalánál fogva is, közelről szemlélte, szolgálta a Zimányi Tibor által vezetett Recski Szövetség törekvéseit. Először tizenhárom éves korában, az 50–60-as évek fordulóján fordult meg a korábbi tábor területén, de – hasonló korú társaival együtt – egyáltalán nem gondolt a múltra. A kalandvágy vitte ki oda a gyerkőcöket. Megkülönböztetett semmi. Akkorra a gyorsan növvő fákkal, fenyővel, nyárral betelepített terület egyszerű erdő volt csupán, s inkább cserjés, bozotos dzsungelnek tűnt a szemükben, mint rabtábornak. Az első kis tóféleben, melyet a rabok alakítottak ki, elrekesztve az aljba igyekvő patakocskát, a srácok meg is mártóztak. Véletlenül sem gondolták, hogy az „öt tó” egyikében fürödtek, ahogyan a tábori zsargon nevezte észak-amerikai mintára a szárazabb évszakokban sártengerré párolgó-apadó pocsolyákat.

A polgármestert az első szabad választásokon még minden politikai párt támogatta. Akkor Recsken is – mint az ország legtöbb településén – a legszélesebb egyetértés alakult ki az emberek között: változást akartak, többpárti, parlamenti demokráciát, szociális piacgazdaságot. Nem véletlen, hogy Fekete József az 1990–94 közötti időszakot tartja a legtermékenyebb éveknek. Ekkor zárkózott fel a környékbéli falvak színvonalához Recsk, gyors ütemben pótolva az elmaradt fejlesztéseket. A pályázati rendszer is áttekinthetőbb volt, mint később lett, ezért aztán könnyebben és eredményesebben lehetett fejlesztési pénzekhez jutni.

– Képviselő-testületünk maximálisan egyetértett az emlékmű létrehozásával, évek múltán az emlékpark létesítésével is. Megértette mindenki, hogy kell valami, ami emlékezteti és figyelmezteti az utókort: soha, sehol a világon ne történhessen meg ilyen megaláztatása az embernek. Kiváló együttműködés alakult ki az önkormányzat és a Recski Szövetség között. Önkormányzatunk alapító tagja volt a Recski Nemzeti Emlékpark Alapítványnak, kuratóriumának több képviselő-testületi tagja is a tagja. Bizonyára voltak, akik nem értettek egyet ezekkel a lépésekkel, mondjuk az egykori ávósok, esetleg egyes családtagjaik, mindenesetre erről én nem tudok, mert senki nem jelezte ellenérzéseit, senki nem vetette fel, hogy állítsuk le az emlékmű kivitelezését.

Ennek ismeretében érthetőbbé válik a kívülálló számára a recski emberek máig fennálló érzékenysége az elsietett, bántó, esetenként egyeseken sértő megjegyzésekre. Gáspár Emil iskolaigazgató is őriz egy kínos emléket a rendszerváltás kezdetéről.

– Nógrád megyében kirándult az iskolánk, Szécsény volt az egyik közbeeső állomásunk. Gyerekeink enni, inni akartak. Azzal jöttek ki a Palóc Áruházból, hogy nem szolgálják ki őket, mert recskiek. Kétségbe esve kérdezgettek, miért baj az, hogy ők recskiek, miért nem szolgálják ezért ki őket. Az egyik kollégám, aki jelen volt az esetről, próbálta megvédeni a tanítványait: ezek a gyerekek nem tehetnek arról, hogy recskiek, a recskiek meg arról, hogy a falujuk határában építették fel a magyar szocializmus legrosszabb emlékű internálótáborát... Szerencsére ez az eset nem ismétlődött meg, ámbar így is felejthetetlen a számomra... Akkoriban, jól emlékszem, Recsk környékén is nagy volt a felháborodás. Előfordult, hogy egy régi ávos udvarának a kerítésére ráfirkálták: Halál rád!, és ehhez hasonló fenyegető, ijesztő mondatokat. A recskiek, amikor szembekerültek a valósággal, másképpen kezdtek viszonyulni a letelepült ávosokhoz. Változik a világ. A régi szereplők közül sokan már nem élnek. Recskben is legfeljebb egy-két ávos maradt mára mutatóban. Fogynak az internáltak is, egyre kevesebbel találkozhatunk az évenkénti ünnepeken. Meghalt a Recski Szövetség titkára, Sugár Sándor. Nemrégiben éppen arról beszélgettünk egymás között, mi lesz majd, amikor ez a korosztály kihal, milyen lesz a hogyan tovább.

– És milyen lesz? Mit gondolsz róla?

– Úgy gondolom, hogy az utódok, a gyerekek, a családok és a hozzátartozók őrizni fogják ezt az emléket, és évente egyszer, ősszel eljönnek ide megemlékezni. Lassan történelemmé válik az egész. S így is kell tekinteni rá. Mementóként. De nemcsak Magyarország számára emlékeztető, hanem egész Európa számára: hogy történtek a második világháború után is olyan szörnyűségek, amelyekre nem árt, sőt kell emlékezni.

*

Recsk kiváló minőségű tulajdonságú útépítő köve különösen vonzóvá tette a falut a Rákosi-rendszerben. A folytonosan emlegetett, híres-hírhedt csákánykői internálótábor mellett, vele egy időben Recsk területén létezett egy másik internálótábor is. Ez a Sirok felé vezető út mentén, a Réz-tető aljában épült fel. A két tábor független volt egymástól, közöttük hozzávetőlegesen hét-nyolc kilométer a távolság. Az

utóbbi táborról nagyon kevesen tudnak; nem lehetett olvasni róla, nem szerepelt filmtémaként. Figyelmemet először egy Recskról elszármazott tanár ismerősöm hívta fel, enyhén megróva, hogy erről a táborról, jóllehet Recskról már számos publikációt megjelentettem, soha sem írtam. Mikor fogtok már arról is írni? – szegezte nekem a kérdést... Hát, most jött el az ideje. Igaz, egy korábbi írásomban két-három mondat szerepelt már róla, az említés szintjén, mert akkori beszélgetőpartnerem, csupán annyit tudott, hogy valóban volt egy másik tábor is. Egyébként a Heves Megyei Levéltárban – utánajártam – semmiféle iratot nem tartanak egyik táborról sem, csak az idősebb recskiek őriznek bizonyos, egyre halványuló emlékforgácsokat.

A Réz-tető alatti síkon három patak folyik össze, az itt felépített internálótábort nevezték a falubeliek kistábornak, a méretei miatt. Itt is követ fejtettek az internáltak, ávós örök felügyelete mellett. Nem tévesztendő össze a csákánykői kényszermunkatábor 1951 augusztusában létesített alsótáborával, mely a vasútállomás mellett létesült, a termelés felfuttatása idején.

A „másik tábor” híre után járva, két könyvben találtam nyomot a kistáborra vonatkozóan. Az egyik szerző nem így nevezi ugyan, de minden bizonnyal erre a táborra gondol, mert az alapos helyismerettel rendelkező recskiek ilyen földrajzi környezetbe teszik a kistábor helyét, s a leírás erre illik. Dr. Csonkaréti Károly, aki internált katonaként került a táborba, írja *Állj! Vagy eláslak!* című visszaemlékezésében: „... Verpelétről vittek bennünket – egy századnyi embert – Recskre, a kőbányába. Az 1952. évtől már nem csupán laktanyákat és repülőtereket, valamint üzemanyag tárolókat építettek a munkaszolgálatosok, hanem kőbányákban is igénybe vették ingyenes munkaerejüket. Általában a honvédség saját kebelében dolgoztatta a munkaszolgálatosokat... fegyelmező célzattal... 1952-ben... amikor váratlan parancsra összepakolt a századunk, kimeneteltünk az állomásra, és felvonatoztunk Recskre... egyetlen kenyérzsákba belefért minden személyes holmink, vagyis fogkefe, kanál, csajka, pokróc. A recski állomásról hosszú völgyben masíroztunk, ahol beköltöztünk az ott talált barakkokba. Előttünk – ősz lévén – sáros, bővizű patak csörgedezett. Barakkjaink a hegyoldalnak támaszkodtak, oly szorosan, hogy a föld ráfeküdt a téglafalra... A téglák fugái között hallható csobogással folyt be a víz a körletbe. A téglapadlón összegyűlt víz legalább tenyérnyi magasan állt, s a barakk ajtaján csordogált kifelé... A barakkban olyan nagy volt a nedvesség, hogy

a szalmazsákunk reggelre kihajtott. Naponta kétszer kellett fordítanunk, hogy ne friss, zöld hajtások között ébredjünk... Mindazonáltal Recsk végül is csak egy volt a sok hely közül. Recskén kívül Zalahalápon, Uzsabányán, Verpeléten, Badacsonytomajban és Nyírádon is dolgozott egy munkaszolgálatos század a kőbányában.”

Erdey Sándor *A recski tábor rabjai* című könyvének függelékében közöl egy csoportképet a kistáborról, képaláírásként az alábbi két sorral: „A Bajpatak melletti harmadik tábor lakói, akik munkaszolgálatos kulák és osztályidegen katonák voltak. Táborparancsnokuk »Makaróni« volt.”

Tapasztalatom szerint erről a „másik táborról” szívesebben beszélnek az emberek, már azon kevesek, akiknek egyáltalán tudomásuk van róla, ami azt is jelentheti, hogy ez a tábor nem volt annyira szigorú és szörnyűséges, mint a csákánykői. S ez olvasható ki a kényszerkiskatona visszaemlékezéséből is. Amiben viszont következetesek a recskiek: nem adják a nevüket ehhez a történethez sem.

Hétköznapi kockás ingben, terepmintás katonanadrágban üldögél a Jobb, mint otthon nevű presszóban az a férfi, aki meg is mutatja a helyszínt, igaz több száz méter távolságból, mert különben patakokon, kiszámíthatatlan bozótrengetegen kellene átkelnünk.

– Én jártam ott annak idején, gyerekkoromban – büszkélkedik a ma 59 éves fuvarozó. – Azzal a lánnyal jártam egy osztályba, akinek az apja felcser volt a táborban. Vipponnal vitték, hozták az öreget. Néha mi, gyerekek is vele mehettünk. Ide beengedtek bennünket, de az autóból nem szabad volt kiszállni... Az egyik ilyen alkalommal, délelőtt, a saját szememmel láttam, hogy a rabok üldögélnek egy nagy fa alatt, nem dolgoznak. Osztálytársnőnk édesapja odaszólt: Mi baj van, fiúk? Ma még nem kaptunk enni, ezért nem dolgozunk. Hát akkor ne is dolgozzatok, amíg nem kaptok enni, mondta nekik a felcser, majd Demeter papa intézkedik.

– Kik lehettek azok a rabok?

– Én úgy jegyeztem meg, hogy valamilyen nagyemberek voltak: igazgatók, mérnökök, politikusok, akik valami miatt veszélyessé váltak a rendszerre nézve, aztán itt dolgoztatták őket. Ők építették a 24-es út új nyomvonalát, tán egészen le Dallapusztáig, több kilométer hosszan. Kemény andezit van a Réz-oldalban is. Nagyon szeretik az útépítők.

– Verpeléti katonakoromban beszéltek, még a hetvenes években, hogy Kádár János is itt raboskodott, itt építette az utat egy időben...

– Én is hallottam ezt, de nem tudom, mi lehet az igazság benne. Tudja, Kádárról is kitaláltak sok mindent, hogy letépdesték a körmeit, Farkas Vladimír a szájába pisált, aztán a rendszerváltás után derült ki, hogy mese volt az egész. Azért találták ki, hogy Kádárnak meglegyen a nimbusza. Pedig ezeket a történeteket még én is terjesztettem. Látja, az elvtársak az orrunknál fogva vezettek bennünket. (Kádár János 1951. április 20-ától 1954. július 22-ig állt letartóztatás alatt, s az egyik leghírhedtebb fegyházban, a Conti Utcai Államvédelmi Börtönben tartották fogva, csaknem három éven keresztül igen embertelen körülmények között, magánzárkában. – S. L.)

– Dehogyan voltak azok nagyemberek – vitatkozik az elhangzottakkal egy hatvanéves, egykori ércbányász. – Inkább egyszerű emberek voltak azok, mint én. Nagyon sok volt köztük a falusi. Aki nem teljesítette előírás szerint a beszolgáltatást, feketén vágta le a disznót, engedély nélkül árult tejet, tojást vagy bármit, azt elvitték. Akkor nem sok kellett, megállt a porta előtt a fekete autó, és megtanított kesztyűbe dudálni az ÁVO. De póru járhatott az is – így mesélték az öregek –, aki nem csinált semmit, csak a szomszédja vagy a munkatársa, netán egy távoli rokona orrolt meg rá, és ráfogott valamit. Már vitték is. Kutya világ lehetett az!... Én nem jártam bent a táborban, de mint gyerek eljutottam a kapujáig. Arrafelé laktunk, a falu szélén. Akkor még nem voltak arra házak, a KÖMI-telep is csak a tábor bezárása után kezdett épülni. Az egyik ávos őr felesége ment meglátogatni az urát, vitte neki a csomagot, én meg segítettem cipelni. Ennyi volt az egész. Azt azért láttam, hogy a Réz-oldal sziklafalára ki vannak kötözve az emberek, és csákányozzák a követ. Lógtak, mint a pók. Azt mondták, büntetésből vannak kikötve. Előfordult, hogy valakit már reggel kikötöttek, és nem vették le csak délután. Később tudtam meg, hogy egy speciális kötéssel voltak kikötve, úgy hívják, hogy farkaskötés. Ez stabil helyzetet teremt. No, de fárasztó az a munka úgy is...

– Nem tudom megítélni, mennyire igaz az, amit magának mondtak, az viszont valóban tény, hogy volt egy internálótábor a Réz-tető alatt is – rágja meg az elhangzottakat Fekete József. – Nyilván mindegyik visszaemlékezésnek valós alapja van. Tudom én is, hogy a terület körbe volt kerítve, és ávos őrök vigyáztak az internáltakra. Amikor az utat építették, akkor is szögesdrótot húztak a foglyok és a szabad világ közé. Akik akkor kint dolgoztak a mezőn, azoknak, az út közelébe érve, le kellett hasalniuk, tehát a két fél semmiféle kapcsolatot nem építhetett ki egymással.

*

Recsken a Holló családból van a legtöbb. Holló Imrének hívják a kőbánya nyár elején nyugdíjba vonult üzemvezetőjét is – mint a polgármestert –, akitől a bevezető történetet hallottam. Ráadásul az önkormányzat alpolgármestere, tehát két Holló Imre tüsténkedik mostanság a település sorsának jobbra fordításán. Nem olyan ember a kőbányász Holló, aki csak úgy „leteszi a lantot”, és nyugodtan elüldögél a babérjain.

– Amennyire én ismerem a történeteket – kezdi mondandóját a két recski táborról –, az egyik lényeges különbség az, hogy a Réz-oldalban elítélteket tartottak fogva, Csákánykőn pedig bírói ítélet nélkül dolgoztatták az embereket. Ahogy én tudom, a kistáborba gyorsított bírósági eljárás keretében 3, 4, 5 hónapra elítélt emberek kerültek. Az volt a bűnük, hogy nem teljesítették előírt időben a beszolgáltatást, nem jelentették be, ha sertést vágtak, a kocsmában meggondolatlanul elhajítottak egy politikai viccet, aztán valamelyik haver feldobta őket. Azóta olvastam valamelyik újságban, hogy volt olyan falu, ahol a párttitkár, a tanácselnök meg a VB-titkár felváltva és rendszeresen betelefonált az ÁVH-nak, hogy most kit vonjanak ki pár hónapra a forgalomból... Szóval efféle embereket hoztak ide. Követ bányásztak, utat töltöttek, a hozzáértőbbjét elvitték a siroki fémmű építéséhez. A kistábor rabjait nem őrizték olyan zártan, mint a nagytáborbelieket. Az igazán kemény ávós legények nem ebben a táborban voltak.

– Hány elítélt fordulhatott meg a kistáborban az évek során?

– Azt nem lehet tudni. Azt sem tudják pontosan, hogy fent Csákánykőn mennyien voltak. Annyira titkos volt az egész, hogy maguk az ávósok sem mindig tudták, ki milyen beosztásban van. Csak a rangjelzést látták a másik zubbonyán, meg azt tudták, hogy ki a táborvezető, ki az őrparancsnok... Amikor aztán a központból lejöttek, és az operatív tisztek nem velük, hanem a másikkal tárgyaltak, akkor esett le a tantusz, hogy az a társuk akkor nem lehet akárki, az valami beépített fej, akármi is a rangjelzése. Arról is hallottam, hogy több ávós nem is a saját eredeti nevén szolgált a táborban, felvett neve volt. Ez számomra egyértelmű egy olyan konspirációs világban, mint amilyen az ötvenes évek eleje volt... Ezek a dolgok még most is annyira titkosítottak, hogy sem a Belügyminisztérium, sem a Honvédelmi Minisztérium nem hajlandó beszélni róla. Elmondok egy érdekes esetet. 1973-ban történt. Akkor én már kötélpálya üzemvezető voltam a kőbányában. Megrendeltük az UVATERV-nél a kötélpálya-rekonstrukciót. Egy nyugdíjas mérnököt bízott meg a cég a munka megtervezésével, mert ez az ember dolgozott

már az UVATERV tudom is hányadik jogelődjénél, amelyik annak idején a kötélpályaterveket készítette. Ez a mérnök emlékezett arra, hogy a dokumentációk irattári példányát a Bazilika pincéjében őrzik. Engedélyt kértek a megkeresésére, hogy gyorsabban haladhasson a munka. Megkapták az engedélyt, meg is találták a dokumentumokat, akkurátusan összekötözve, ráütve a pecsét: titkos, szigorúan bizalmas. Szétbontják a köteget, és mit találnak: 1949-es Népszava újságpéldányokat. Egyetlen rajz se volt benne... No, hát ilyesmiket csináltak akkoriban.

– Nem lep meg. De nem csak akkoriban csináltak ilyesmiket. Még a kilencvenes évek közepén is tűntek el fontos iratok hivatalokból, közintézményekből.

– Rengeteg történetet tudok az internálótáborok életéből, de mindet valakitől hallottam, egyiket sem éltem át személyesen. Ezért aztán egyikre sem tudom azt mondani, szent igaz, ámbar hiszem, hogy valós alapja van mindegyiknek. Évtizedeket húztam le a recski kőbányában, és már '89 előtt is találkoztam egykori internáltakkal, persze akkor még nem beszélgethettünk szabadon az eseményekről. Biztos, hogy beszéltem 250–300 internálttal. Némelyikkel igazi barátságba kerültem. Ismertem ávósokat is. Többen nálam dolgoztak a kőbányában. Az okosabbja rendőr lett, vagy a karhatalom más területén helyezkedett el, szakmát tanult. A Recsken letelepedett ávósok különösebben nem beszélgettek, nem nagyon keresték egymással sem a kapcsolatot. Azt hiszem, próbáltak felejtani. Többen elmesélték, hogy nekik soha nem mondta senki, a foglyokat agyon kell verni, mégis néhányan nagyon csúnyán viselkedtek, kegyetlenül bántak a rájuk bízott emberekkel. A kőbányában viszont ugyanúgy beilleszkedtek, mint a többi dolgozó. Volt, akivel közelebbi kapcsolatba kerültem, és tőle megkérdezhettem azt is, hogyan lettél te ávós. Azt mondta, cseléd volt, életében nem aludt ágyban, csak az istállóban, priccsen, ha jól akart lakni, el kellett lopja a paraszt malacának a kajáját, vagy a kamrából kellett ennivalót elcsennie. Mikor bevonult katonának, tiszti rangot kapott, nagy pénzt ígértek neki, és ezért beállt ávósnak. Beléjük sulykolták, hogy az internáltak a rendszer ellenségei, azokkal nem szabad kesztyűs kézzel bánni. Amíg kivételeztek velük, pénzelték őket, hittek. Majd amikor látták, hogy ilyen-olyan indokkal egyes ávóstársaikat elzavarják, kezdtek rájönni, hogy az ávós élet nem fenéig tejfől. Ki előbb, ki később jött rá, hogy átvágták... Mint ahogyan közülünk sokan évekkal a rendszerváltás után jutottak a felismerésre: anyám, nem ilyen lovat akartam... Ifjú titánok

voltak, hitték, hogy megforgatják a világot, ahogyan tanították nekik... Persze embere válogatja, ki hogyan viselkedik a másik emberrel. Az egyén habitusától függ. Valószínűnek tartom azonban, hogy öregkorukra megbánták azt, ami rosszat tettek, legalábbis a jobb érzésűek, még ha nem is mondják ki. Sokan meghasonlottak közülük, életük félre sikerült, s magányos, iszákos emberek lettek.

– Említette, hogy milyen sok egykori internálttal beszélt. Hogyan emlékeztek ők fogva tartóikra?

– Egyetlen internált szájából se hallottam gyűlölködést. Az egyik meg egyenesen kérte, hogy keressem fel azt az ávóst, nevet nem mondok, ha már ismerem, és mondjam meg neki, ha segítségre szorul, keresse meg őt, szívesen segít neki, mert ő most olyan helyzetben van... Ilyenek ezek az internáltak... Csak egy fiatalasszonnyal akadt nézeteltérésem, az emlékmű 1991-es avatása után. Odajött hozzám, és kérdőre vont, hogy az ő apjának a neve milyen jogon maradt le a névsorról. Édes lelkem, mondtam neki, én azt se tudom, ki a maga apja, nekem ehhez semmi közöm, a történetekkor 9–10 éves gyerek voltam. De hát, kardoskodott, azt mondták, hogy maga intézte itt az egészet. Igen, én intéztem. Én vagyok a kőbánya felelős vezetője, engem keresett meg mindenki, kért, hogy segítsek, és mi segítettünk, amiben csak lehetett.

– Becslések szerint a tábor rabjainak tíz százaléka, körülbelül 130 ember halt meg a recski táborban. Sokan, sokszor kutattak utánuk, hol lehetnek eltemetve. Minden eddigi fáradozás eredménytelen volt. Mit gondol erről?

– Nem messze laktunk a temetőhöz, mi, gyerekek miért ne játszottunk volna a temetőben és a környékén. Láttunk sírhantokat... vagy inkább ásásnyomokat, amelyek egyik napról a másikra kerültek oda. Az öregek, apám korabeli emberek mondták, hogy éjszaka autót láttak kimenni a temetőbe, de azt soha senki nem tudta megmondani, mit csináltak, temettek-e, vagy nem. Mindesetre most 2000 körül, hogy megkutatták a temetőárkokat, nem találtak semmit. Ma már ez nem tabu, az emberek a faluban beszélnek róla, egyre jobban felzavarodik a víz. Például akkoriban nyilatkozta egy 1925-ös születésű recski, hogy a dögkútba is vittek ki halottakat, leöntötték benzinnel és meggyújtották. Ez, a fizikai törvények szerint gondolkodva: képtelenség. Egy olyan zárt térbe, mint a dögkút, ha beöntenek két hordó benzint és meggyújtják, ott élő ember nem marad a környéken. Ilyen csak a filmekben lehetséges... Az ávósok azt mondták, hogy a súlyos betegeket, akiken látták, a végüket járják, elvitték Tökölre meg más kórházakba. Pontosan hova,

azt még ők sem tudják. Olyan titkos volt ez a tábor, ahogy már mondtam... Persze, hogy a táborban senki sem halt meg, az is képtelenség... és ellene mond rengeteg visszaemlékezés.

A zűrzavaros állapotokról az alábbiakat olvashatjuk Erdey Sándor már említett könyvében: „Csak egyetlen esetről vannak bizonyítékok, és ez Jankech József esete. Ő biztosan a recski temetőben lett azonosítva, és holttestét Pozsonyban élő fia hazaszállította... találtunk a Mosonyi utcai toloncházban, ahol rabkórház is volt, nyomokat, valamint az országos váci börtönben. 1954. február 19-i nyilvántartás szerint a következő recskiek haltak meg Vácon: Majsai Emil, Dávid Mihály, Karácsony Ferenc, Szalai Árpád, Tóth Zoltán, Kovács András, Ulrich Lajos, Wennesch Boldizsár. Azonkívül recski halottról, Horváth Ferencről tudunk még a Batthyány utcai rabkórházból. De hányan lehetnek még azok, akik szállítás közben haltak meg, és nincsenek nyilvántartva. A már említett váci nyilvántartásban több halottnál olyan megjegyzés van, hogy: »Nincs bejelentve.« Sőt még a jelentés végén a következő különös sorok olvashatók: 1950. évben 3 holttestet, 1951. évben 13 holttestet, 1952. évben 3 holttestet hoztak különböző objektumokból felboncolás és eltemetés végett, de semmiféle személyadataik nincsenek nyilvántartva... Még arra is van példa, hogy egy halottat két ÁVH-s Vácra szállított eltemetésre, de ünnepnap lévén, a szállítmányt a börtön nem vette át, de a találékony örök megoldották a problémát úgy, hogy az egyik dűlőben saját maguk eltemették... okirat szerint Endrődi Zoltán dr. a kistarcsai anyakönyvben szerepel, de nincs ott eltemetve. Hasonló a recski eset is. Módly István, Vörös István, Nagy Imre az anyakönyvben meghaltak vannak nyilvántartva, de hogy hol találhatóak, arról szó sincs.”

Tóth Zoltánról azt olvashattuk, hogy a váci börtönben halt meg. Hamis lehet ez a bejegyzés, mert Tóth egyik társa, az érsekvadkerti istenfélő parasztgazda, Trombitás Lajos határozottan emlékezett, hogy a szerencsétlen, legyengült ember a recski barakkban mellette, a priccsen lehelte ki lelkét. A balassagyarmati Tóth Zoltán az első recski szökést végrehajtó Dobó József sógora volt, s azért internálták, mert segített rokonának a szökésben.

– A halálesetek az elégtelen táplálkozás, a túlfeszített fizikai munka, a kíméletlen bánásmód miatt következtek be. Az internáltak napi ezer kalória körüli étkezésben részesültek. Tapasztalata szerint mennyi kalóriára lett volna szükségük?

– A kőbányában soha nem volt szó a kalóriaszükségletről. Mindenki tudta, hogy ehhez a kemény munkához kalóriadús étkezésre,

mennyiségileg és minőségileg is jó táplálkozásra van szükség. Elmondom, hogy mit kellett egy műszakban elvégezni. Az ötvenes évek végén kerültem a kőbányához, akkor 5 forint pár fillért kapott egy ember egy csille kőért. Ahhoz, hogy száz forintot keressen naponta, meg kellett raknia húsz csillét. Ez száz tonna kő. Kétszer kell megmozgatni egy műszakban. Össze kell törni olyan darabokra, hogy saját maga bírja mozgatni, majd fel kell rakni jó egy méter húsz centi magasra, a csillébe. Ehhez bizony erő és kondíció kell. Másképp nem megy. Na és mitől van mindez? Szalonnát kell enni... Jóllehet, akkor nem is nagyon volt más.

Összehasonlításképpen lapozzunk bele Bíró Sándor könyvébe, *A „mátrai” lovagrend* lapjaiba: „... a napi menünkről. A reggeli feketekávé volt egy kis cukorral. A kávé ún. kincstári fekete volt, közel félliternyi mennyiségben, gyenge minőségű, alig több ízre, mint a meleg víz. Már a reggelihez megkaptuk az egész napi kenyéradagunkat, általában tizenöt-huszonöt deka fekete kenyérben. Az egész brigád egyben kapta meg a kenyeret, és mi magunk osztottuk szét... Az ebédet általában kondérokban vitték, vagy néha vittük ki a bányába, és a szabadban fogyasztottuk el a húsz-harminc perces ebédidő alatt. Az ebédhez a reggeli kivonuláskor magunkkal vitt csajka és kanál állt rendelkezésünkre, és a kondérokhoz sorban állva jutottunk el, ahol Lencsés főszakács és szakácsársai osztották a híg főzeléket vagy levest. Legtöbbször marharépa főzelék volt az ebéd, és csemegének számított, ha néha szárazbab- vagy lencsefőzeléket kaptunk. Húsdarabkák csak mutatóba kerültek néha-néha a csajkába... A vacsorát már a barakkban kaptuk esténként, általában a déli, vagy előző napi maradék felhígítva, tehát a délinél feltétlenül kisebb kalóriatartalommal. Vasárnaponként hideg vacsora volt, ez általában hat-nyolc deka lekvár volt, olyan birsalmasajtszerűen összeállva... Nem véletlen, hogy... 1952-53 telén megkezdődtek a sorozatos halálesetek, legyengültünk, mint az őszi legyek, és amikor levetkőztünk, borzalmas látványt nyújtottunk egymásnak.”

– Rengeteg vizet iszik ilyen munka közben az ember – folytatja Holló Imre. – Az ötvenes években, és még utána is hosszú ideig, külön víz-hordók járkáltak, s adták az innivalót, akinek kellett. A 70-es években vezették be az ásványvizet, télen pedig teát kellett adni a dolgozóknak. Védőitalként ez ma is előírás. De védőételről máig nem tudok, erről nem rendelkezik jogszabály. Más szóval: a megfelelő étrendről mindenkinek magának kell gondoskodnia.

Holló Imre mindent tud, amit egyáltalán tudni lehet a kőbányászatról. Lakatos ugyan az eredeti szakmája, de felszabadulásától kezdve mindvégig a kőbányában dolgozott, és Recsken. Negyvenöt éves munkaviszonyából huszonötöt a bánya első számú vezetőjeként. A kőbánya fénykorában 630 erős férfi kereste itt a kenyerét, s ehhez számítsuk hozzá a családtagjait. Amikor nyugdíjba ment, 21 férfiből állt a teljes állomány. Változnak az idők, sokat változott a kőbányászat is. Jött a gépesítés, meg a rendszerváltozás után rengeteg munkát – például anyagraktározást, őrzést, szállítást, gépjavítást – bérbe adtak. Ezt kívánta a nyereséges gazdálkodás, ez volt a racionalizálás. A kőbánya 1990 májusa óta francia tulajdonban működik. Köve első osztályú: utak, autópályák építéséhez. Ma is kapós éppen ezért. Hivatalos geológiai neve: piroxén andezit. Az ország legkeményebb, legkopásállóbb köve.

*

Ötven éve, hogy bezárt a félelmetes recski internálótábor. Rabjainak életére minden bizonnyal a halál tett volna pontot, ha a Teremtő nem ragadja el sátáni teremtményét, a felmagasztalt tömeggyilkost, Sztálin generalisszimuszát. Ehhez hasonló mondatokat nem volt szabad leírni még másfél évtizeddel ezelőtt sem Magyarországon, a kommunista diktatúra fénykorában pedig biztos börtönbüntetés, akár halál is várhatott az efféle megnyilvánulásokra. Természetesen sarkított, egyoldalú ez a beállítás, ugyanakkor a „népek atyja” személyiségének a lényegét világítja meg. Hadd hozzak bizonyítékot *A kommunizmus fekete könyvéből*: „Sztálin egyedülálló eset. A stratégia terén Lenin méltó örököse volt, ki tudott bogozni egy helyi ügyet, és szembe tudott nézni a világhelyzettel. Kétségkívül úgy fog felmagasodni a történelem ítélőszéke előtt, mint a XX. század legnagyobb politikusa, aki szuper-világhatalmi rangra emelte az 1922-es kis Szovjetuniót, és évtizedeken át a világra kényszerítette a kommunizmust, mint a kapitalizmus alternatíváját. De az évszázad egyik legnagyobb bűnözője is volt, pedig nem szűkölködött ez a század nagyszabású hóhérokban.”

Az internálás intézményét a Sztálin halála utáni új helyzetben hatalomra került Nagy Imre miniszterelnök szüntette meg az 1953. július 26-i minisztertanácsi határozattal. Az első szabadulók, körülbelül százötven fő azonban már áprilisban elhagyhatta Recsket. Júliustól aztán folyamatosra váltak a szabadulások. Az utolsó csoport szeptember 18-án (egyes emlékezések pár napos eltérést mutatnak ettől) hagyhatta el

szenvedéseinek helyszínét. Kevésbé ismert, hogy nem mindenki számára szűnt meg a Golgota-járás. Száznál többre tehető azoknak a száma, akiket valamilyen bűncselekménnyel megvádoltak, és gyorsított eljárás keretében, rendszerint további kényszermunkára ítélték. Nem állíthatjuk, hogy mindenki makulátlan volt, hogy senki kezéhez nem tapad köztörvényes bűncselekmény, annyi azonban bizonyos, hogy ezeket az elítélteket is zömmel politikai okok miatt nem engedték vissza a hétköznapi életbe. Sokukat valamilyen dunántúli rab-szénbányában dolgoztatták, több-kevesebb ideig, mígnem 1956-ban, a forradalommal ez a fajta büntetés-végrehajtási gyakorlat is megszűnt.

Hogyan sikerült a recski rabok beilleszkedése a társadalomba? Milyen nyomokat hagyott lelkükben, személyiségükön az igaztalan, kímeletlen bánásmód? Nyeste Zoltán egykori internált így vélekedik erről: „Nem szükséges a volt recski rabokban hősöket látni. Igaz, tanúi voltunk – szép számmal – hőstetteknek is; általában azonban a recski táborban nem hősök éltek, hanem megkínzott, megfélemlített, szenvedő emberek. Az ott eltöltött évek nyomait érezzük; ki kevésbé, ki jobban. Magyarországon régen »ütött ember«-nek nevezte a nép a deresre húzott szerencsétleneket; nem volt ám gyerekjáték, ott csontok törtek és lelkek roppantak össze... bennem maradt valami az »ütött ember«-ből, ami nemcsak hogy nem irigylésre méltó, nem is különösen tiszteletre méltó állapot. Nem ütött emberek, hanem egészséges bátrak és erősek építik a jövőt.”

Minden keserűség és megalázottság ellenére a volt recski rabok tisztelességgel megállták a helyüket későbbi életükben, itthon és külföldön egyaránt. Környezetük becsülte őket. Sokan országos vagy nemzetközi hírnévre tettek szert különböző értelmiségi munkájuk, tudományos, közéleti tevékenységük révén.

Ugyanakkor elismerem Nyeste Zoltán állításának az igazát abban, amit a jövőépítő emberről ír. Mindössze annyit teszek hozzá a magam tapasztalatából: „egészséges bátrak és erősek” csak érett, stabil demokráciában lehetnek az emberek. Amíg az állampolgároknak félni kell bármitől, akár csak a munkanélküliségtől, a munkáltatók retorzióitól, Bibó István idevonatkozó gondolatát (demokrácia az, hogy nem félünk) alaptételként elfogadva, nem állhatunk meg, a demokrácia kiteljesítéséért folytonosan szólnunk, tennünk kell.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÍRÓ Sándor: *A „mátrai” lovagrend – Egy recski fogoly emlékezései*. Dovin Kft., Bp., 1989.
- BÖSZÖRMÉNYI Géza: *Recsk 1950–1953*. Interart, Bp., 1990.
- COURTOIS, Stéphane – WERTH, Nicolas – PANNÉ, Jean-Louis – BARTOSEK, Karel – MARGOLIN, Jean-Louis – PACZKOWSKI, Andrzej: *A kommunizmus fekete könyve – Bűntény, terror, megtorlás*. Nagyvilág Kiadó, Bp., 2000.
- CSONKARÉTI Károly: *Szigorúan titkos dandár (1951–1956)*. Zrínyi Kiadó, Bp., 1994.
- ERDEY Sándor: *A recski tábor rabjai*. Püski Kiadó Kft., nyolcadik kiadás, Bp., 2002.
- FALUDY György: *Börtönversek 1950–53 – (Az ávó pincéjében és Recskén)*. Magyar Világ Kiadó, Bp., 1989.
- GYARMATI György – BOTOS János – ZINNER Tibor – KOROM Mihály: *Magyar hétköznapok – Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945–1956*. Minerva, Bp., 1988.
- HEGEDŰS András: *A történelem és a hatalom ígézetében – Életrajzi elemzések*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1988.
- HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1912–1956*. Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, 1. kötet, Bp., 2001.
- KISZELY Gábor: *ÁVH – Egy terrorszervezet története*. Korona Kiadó, Bp., 2000.
- NYESTE Zoltán: *Recsk – Emberek az embertelenségben*. Püski Kiadó Kft., Bp., 1989.
- SULYOK László: *Recski rabszolgák*. Tanúságtétel Alapítvány, Salgótarján, 1990.
- VAS Zoltán: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1982.

Ács Irén: Angyalföld, Budapest, 1964

ÜZENET AZ ÖRÉKKÉVALÓSÁGNAK

Boszorkányok Palócföldön (részlet)

Dobbal nem lehet verebet fogni – tartja a közmondás. Igaz, hogy egy másik gyerekvers szerint dobbal meg nádi hegedűvel meg lehet gyógyítani a gyerek lábát, amit a török gyerek megvágott. De én most igazából az elsőről szeretnék beszélni, mert egy olyan kalandba bocsátkoztam, amit kezdetben még magamnak is nehezen tudtam megmagyarázni. Ugyanis boszorkányüldözésbe kezdtünk, profi kamerával és profi csapattal. Ez első hallásra talán elképzelhetetlennek tűnik, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy itt valójában rejtőző népi hiedelmekről van szó. És az ember azt gondolná, hogy ez a munka csak akkor lesz sikeres, ha valakinek nagyon a bizalmába férközünk és négyszemközt, mutyiban kikérdezzük az embereket.

Nekem már fiatalon is voltak olyan tapasztalataim, hogy jobban ment a riport, ha fotoriporterrel mentem együtt, amire akkoriban, a munkám során, nagyon sok lehetőségem volt. De hogy riportkészítés közben minden mozzanat, filmre kerül, azt csak nagyon nehezen szoktam meg. Mert mivel kell számolni a mai technika mellett, ha profi dokumentumfilm készül? Ott van a rendező meg az operatőr, a mi esetünkben ez az ember Nádasy László. Meg velünk van még egy, hangmérnök meg egy világosító, és hát ott voltam én is. Tehát mindenütt négyen vonultunk be a helyszínekre, s ennek megfelelően a szobák, helyiségek egy kicsit át lettek forgatva: ide ülni, oda ülni – az ember azt gondolná, hogy az intimitásnak örökre vége.

Ezzel szemben a gyakorlat ennek éppen az ellenkezőjét bizonyította! Mert miről van szó tulajdonképpen? Arról, hogy ezek a készülődések megemelik az esemény fontosságát. Akivel szemben ülsz, az úgy érzi, hogy ő most üzenhet az örökkévalóságnak valamit, ő most kiszakad a való világból, felemelkedik oda, ahol maradandó élményt hagyhat maga után. Ez jelentős mértékben megnöveli felelősségérzetét, izgalomba

hozza, és adott esetben sokkal érdekesebben mesél, mintha csak kettesben lennénk én, az anyaggyűjtő és ő, a mesélő.

Ezt én nagyjából már korábban is végiggondoltam, de igazából akkor erősödött meg bennem ez a hit, amikor egy televíziós műsorban megjelent egy nagyon szép arcú, hosszú fejű, ápolt szakállú amerikai író, aki egyben operatőr és rendező is volt, és aki a dokumentumfilmjeit a második világháború kapcsán készítette. Filmet készített egy olasz hegy elfoglalásáról, amit az egy-, meg kétszillagos tábornokok nem akartak levetíteni amiatt, hogy olyan drasztikus a valóság. Végül Marshall tábornok döntött: be kell mutatni az újoncnak minden szörnyűséget, hogy tudják, mire számíthatnak.

Később forgatott egy filmet a háború testi és lelki sérültjeiről. Ez voltaképpen egy kórházfilm volt, és ezt sem akarták bemutatni, nehogy sokkolja a közönséget, de végül aztán ez a film is zöld utat kapott. Ebben elhangzott egy mondat, miszerint azok a betegek, akikről ő a filmet csinálta, az orvosok véleménye szerint gyorsabban és jobban gyógyultak, mint azok, akik a filmből kimaradtak. Tehát a filmbeli részvétel emberek tucatjainak testi-lelki gyógyulást segítette elő!

Én ezzel a hatással azóta valahogy áltudományosan számolok. Érzem azt, hogy miután már a bizalmába férkőztem Lakota Máriának, nagyon jól sikerült vele minden témáról beszélgetni. Tulajdonképpen Baka Mari is vállalta a nyilvánosságot, de itt már volt egy zavaró körülmény. Az első, időközben elpusztult beszélgetésünket a lakásán vettük fel, a másodikat pedig a tájházban, a falumúzeumban. Ahol már többen voltak jelen. De érdekes módon, ahogy nem zavarta a beszélőt a stáb, úgy zavarta őt az, amikor több helyi lakos volt jelen. Talán Bodonyban és Balatonon azért mondott csődöt hasonló igyekezetem, mert egymást kontrollálva már nem úgy működött a dolog...

„OLYAN RICSAJ TÁMADT, MINTHA A FALU ÖSSZES
MACSKÁJA ÖSSZEVEREKEDETT VOLNA.”

Beszélgetés Lakota Máriával.

Minket a határon túlra egy dokumentumfilm készítése vitt el. Ehhez azt kell tudni, hogy igazából magyar kutatók a határon túli palócok életéről hírt hozni majdnem egy évszázadon át nem mentek, nem mehetek át a határon. Például a *Cifra nyomorúság* című kötetben azt írja

Szabó Zoltán, hogy „... és a Tátra felől hűvös szelek fújnak”. Ezzel gyakorlatilag le is zárja, nem megy át, holott a Palócföld egyharmada akkor is a határon túlra esett. Éppen most szedik össze ők maguk önmagukat, és most jelent meg a *Nógrádi néphagyományok* című nagyszerű kötet a CSEMADOK kiadásában Losoncon, amelyben a saját kutatásaikat összegzik, nagyon ígéretes módon.

Elindultunk, és áldoztunk összesen egyetlen napot a helyszínek felkutatására, és utána átmehtünk összesen egyetlen napra forгатni. Varga Norbert füleki fiú nagyon sok segítséget nyújtott nekünk, ő vitt el ide-oda. Elirányított minket addig az útig, amely Losonc és Rimaszombat felé vezet, ami egy kicsit a nyelvhatárnak tartanak most már számon. Ők azt mondják, hogy csak a határ mellett van magyar terület, ezt ők tréfásan „magyar kolbásznak” is nevezik. Hát ez lassan már magyar cserkészkolbász lesz... Átmenvén az első alkalommal, Norbi elvitt bennünket egy kilencver: éves öregasszonyhoz, aki egy juhásznak a felesége volt, s maga is terelgető juhászként dolgozott. Hozzá már csak éjszaka tudtunk betörni. Beszélgettünk, beszélgettünk, és közben azt tapasztaltuk, ami a palócoknál gyakori: ők azt, amit az újságokban, képeslapokban olvasnak, vagy a televízióban hallanak, képesek mind beépíteni a maguk humorraktárába. Ez a néni is egy ilyen jópofa vagy jópofáskodó asszony volt.

Mikor másodszorra találkoztunk, hogy nekiálljunk immár forгатni, Norbi azt mondta, hogy azokhoz megyünk, csak az Ipoly túlsó partjára. Itt el kell mondanom, hogy 1929-ben születtem, a gazdasági válság idején, de én igazából Trianon gyermekének érzem magam. Mert mire mi hatévesek lettünk, és bekerültünk az iskolába, addigra az elemi iskolai oktatásnak és nevelésnek a központjában már Trianon állt. Már az iskola belső ajtaján ott volt a feszületen a feldarabolt ország, és oda volt írva, hogy „*Maradhat-e így? Nem, nem, soha!*” Aztán bent az iskolában tanítás előtt elmondtuk vagy elénekeltük a Magyar hiszekegyet (később ezt megtanultam németül is), aztán meg jött a leventeképzés. Szóval nekünk nem volt olyan napunk, hogy annak minden órájában, amíg az iskolában tartózkodtunk, valahogy elő ne bukkant volna Trianon. Aztán jött a második Világháború, a szocializmus „örömei”, és így tovább, és én sem jutottam hozzá, nem volt lehetőségem rá, hogy a határon túliakkal felvegyem a kapcsolatot.

De mindig volt emiatt egy kis lelkiismeretfurdalásom. Éltem a magam kis faluvilágában, ami épp olyan, mint cseppben a tenger. Mert

igaz, hogy nagyon különböznek egymástól a palóc falvak, de azért aki egy ilyen kis falut megismert, az nagyon sokat megtudhat a palócokról, bárhová veti őt a sora. Mint írószövetségi tag, korábban a közgyűlésekre mindig eljárógtam. Volt egy olyan közgyűlés, amikor Aczél elvtársék nagyon meg lehettek rettenve, hogy az írók valami grimbuszt csinálnak a határon túli magyarok ügyében. Ezért aztán Aczél György elvtárs felállt, és szót kért. Elmondta azt a bizonyos folyton megismételt szöveget, hogy *„Aki jó szándékkal a nemzetiségi kérdésbe belekontárkodik, az többet árt, mint használ. Mi tudjuk, hogy kell lépésről lépésre, tapintatosan, a szocialista országok vezetőivel ezeket az ügyeket elrendezni”*, mondta. Vagy inkább kinyilatkoztatta... Pedig hát ezek az ügyek gyakorlatilag még a mai napig sem rendeződtek el teljesen. Mi ültünk ott, szégyenkezve, hisz megpróbáltunk ebben az ügyben addig sem lépni, és akkor is csak leszegett fejjel hallgattunk.

Ezek az érzések motiváltak engem, amikor átmentünk a határon. Aztán egyszer csak ott találtam magamat az Ipoly túlsó partján, egy faluban, az egyik háznál, mert Norbi közölte: ismer ő sokkal jobbat a juhász öregasszonynál! Megmondta, hogy Lakota Máriához megyünk, aki itt, az Ipoly túlsó partján egy kőhajtásnyira lakik, és vele fogunk riportot csinálni. Tehát kamera, világítás, levegőbe lóbázott mikrofonok, és ott vagyunk egy teljesen ismeretlen asszony, meg én, és máris kezdődhetett a beszélgetés. Lakota Mária szóba hozta, hogy ő lány korában, meg fiatalasszonyként is nagyon sokszor fürdött az Ipolyban. De ő már csak az Ipoly fősodráig, a feléig mehetett be, mert addig tartott Csehszlovákia. Én meg fürödhettem a másik oldalon ugyancsak a fősodrásig. (Itt csak röviden elmesélem, hogy egyszer, amikor író-olvasó találkozót tartottunk Szilvási Lajos barátommal Szécsényben, elmentünk fürödni az Ipolyba. A feleségem meg egy barátom átment ezen a nyolc méteres, térdig érő vízben, és a túloldalon, ahol még olyan iszapos volt a part, táncoltak és viháncoltak önfeledten, meg átkiabálták nekünk: *„Csehszlovákiában vagyunk! Cseh földön vagyunk!”* Ennek következményeként nemsokára letartóztattak bennünket, több órán át őriztek, és ha akkor nem a Hazafias Népfrontban dolgozom, biztos súlyosan megbüntettek volna bennünket... Az Ipoly persze nem mindenütt alacsony, és van egy jókora magas part, amely három-négy méterrel magasodik a víz fölé. Ők igazából nem mentek át a túlsó partra, de a fősodort elhagyták.)

Ilyen emlékek gomolyogtak bennem, amikor ott ültünk Lakota Máriával egymással szemben. Az volt a kedves benne, hogy szinte ő segített át

engem, mint a népművészet mestere a kezdeti nehézségeken. Ő tanította be, és ő vezeti a falu huszonegynéhány hagyományörzőjét. „Felléptünk mi már mágyárbá is”, mondta büszkén, ahogy elkezdődött a beszélgetés, melynek során három perc alatt kiderült, hogy én bizony a határon túl is éppúgy otthon vagyok, mint a saját falumban! Elpukkant a bizalmatlanságnak, a kételkedésnek az árnyéka is egy pillanat alatt, és sokkal inkább otthon éreztem magam, mint később jó néhány hazai faluban. Értettük egymást, s az ő élete volt elsődlegesen a téma.

Mária az első szerelmet 13 évesen élte át, amikor magyar katonák jöttek a faluba. Egy mátészalkai legény volt hozzájuk a társával beszélgetve, aki később levelet is írt neki. Ez egy olyan bimbózó kis szerelmecke volt, ami talán még egy kézfogásig sem ment el, és amit ez a drága, hetven éves kis öregasszony majdnem könnyezve mesélt el. De aztán tulajdonképpen jó házasságot kötött, úgy, hogy három holdat vitt be a házasságba, míg a férje harmincat. A tanya is a férj családja után Lakotának volt elnevezve, oda mentek ki, és ott éltek egy darabig. A férje a testvérével együtt gazdálkodott. Aztán jött a beszolgáltatás, a kolhozszervezés, de ők nem mentek be a kolhozba. A saját volt szőleikbe jártak kapálni, aztán még kényszerből máshová is, de nem tört be a derekuk.

Később meghalt a férje, de az igazi tragédia a gyerek volt, egy nagyszerű fiú, aki nagyon szépen játszott tárogatón. Egyszer (de ezt inkább majd én mondom, mert ő ezt nagyon finoman adta elő), kicsit többet ivott a fiú a haverjaival, és elmentek az Ipolyba fürdeni. A fiú beugrott a folyóba, egy olyan helyen, ahol nem kellett volna, és akkor megsérült a gerince. Valami úgy érte az idegeket, hogy egyre erősebben romlik a mozgása, a járása, nem tud már tárogatózni sem. Van ugyan felesége, de gyerek már nem lesz. Ők ezt az igencsak drámai állapotot is türelmesen viselik, mondhatnám: méltósággal.

Lakota Mária még nagyon sokat mesélt asszonyi életéről, mindent nagyon szépen mondott el. És amikor a családtörténetet és az asszonyok életét befejeztük, akkor a bizalom légkörében rákérdeztem: no és a boszorkányok? Hát innen rögzítjük azt, amit ő akkor elmondott. Ehhez még annyit érdemes tudni, hogy az ottlétünk talán két és fél, alig három óráig tartott, de a legnagyobb bizalom, a legnagyobb szeretet légkörében. És ennek az asszonynak azóta is családtagként őröm az emlékét, és örülök, hogy „felmászott” a filmvászonra is. Mindenütt, ahol csak eddig vetítettük a filmet, óriási sikert aratott Lakota Mária.

Amikor a boszorkányokról elkezdtek a beszélgetést, először egy saját apjával megtörtént esetet mondott el, utána már ő erőltette a folytatást. Második története valahol a népmese, a megírt mese, vagy az egyházi történetek finom változata lehet, s a harmadik részben pedig – mivel akkor éppen karácsony előtt álltunk –, a karácsonyi babonákat mondta el. Ez nem is tartozik szorosán a tárgyhoz, de nem volt szívem kihagyni, mert főleg a dióról szóló babona érdekes, s erről egyetlen néprajzostól nem olvastam soha, semmit. Még nagyon szeretnék az életben találkozni Lahota Máriával. Az ő történetéből, az akkor rögzített két és fél órás anyagból egy önálló dokumentumfilmet lehetne csinálni. Játssza ki lehetne kivenni a filmből ötven percnyi hasznos részt, anélkül, hogy vissza kéne menni újra forgatni.

A boszorkányokkal foglalkozó beszélgetést így vezettem fel:

– A faluban kedvelnek engem a velem egykorú asszonyok, és mindent elmesélnek. Egyikük, a Baka Mari, már elmondta nekem a boszorkányságokat. Ő mélységesen meg van győződve arról, hogy ma is léteznek boszorkányok, s szerinte a fél falu hisz ebben. Megkérdezném, hogy itt a Szlovákiában, Ipolykéren, mi a helyzet ezzel kapcsolatban?

– Valamikor itt is voltak boszorkányok. Hitték is az emberek, nem is, de a fiatalabbak ma már nem hisznek benne. De valamikor hitték is, meg volt is! Ez az igazság.

– Tudna olyan boszorkánytörténetet mesélni, ami itt esett meg, amit a faluban mesélgettek akkoriban?

– Édesapámmal egyszer megesett ilyesmi. Mifelénk sok régi szokás máig megmaradt. A karácsonyi és a szilveszteri szokásokat is a régi módon tartjuk. Például mi nem megyünk ki szilveszter éjszakáján még csak véletlenül sem a kútra vízért. Este mindig bekészítünk annyi vizet, hogy ne kelljen kimenni, mert az a legrosszabb! Hát ugye a régi időkben mindig összementek kártyázni Szilveszter éjjel a fiatal emberek falu helyen. Egy alkalommal édesapáméknál kártyáztak, s bizony elfogyott a vizük. Édesapám még fiatal ember volt akkoriban, nem nézte, hány óra van: „Majd én hozok!” mondta, felkapta a vödröt, és már indult is a kútra. Akkoriban olyan kihúzó vödrök voltak kútágassal, olyan gémes kutak. Mikor megmerítette a vödröt, és indult volna visszafelé, ott termett mellette egy nő. Úgy mesélte édesapám, hogy egy doboz volt a hóna alatt. Apám köszönt neki tisztességgel – amit nem lett volna szabad, így mondják –, mert mintha felismerte volna az illetőt. Annyit mondott neki csak: „Mari, mit csinálsz te itt? Minek az a doboz a hónod alatt?”

Hát az nem szólt neki semmit, hanem felkapaszkodott édesapámnak a hátára, és ott is maradt. Édesapám kérlelte: „Eredj le innen, mit akarsz te tőlem?” Rázta le magáról, de csak nem ment. Akkor aztán elvitte magával haza. Az ajtóban aztán lement a hátáról a boszorkány. Mikor beért a házba, teljesen le volt sápadva édesapám. Mindenki kérdezgette: „Mi bajod van, Ferkó? – ez volt a neve édesapámnak –, mi bajod van neked, hogy annyira le vagy sápadva?” De attól fogva neki már nem esett jól a kártyázás. Szomorú volt, fáradt is volt, így aztán elmentek a többiek. Akkoriban még nem voltak azok a nagy házak, hogy mindenki külön aludt volna. Egy helyiségben volt a család, meg minden. Másnap este, ahogy lefeküdtek, édesapám nagyon nyögött, és mintha fuldoklott volna. Ezt a mamikám, az édesapám anyja észrevette. Kérdezte tőle: „Mi bajod van, fiam?” De ő nem tudott szólni egy szót sem, úgy nyomta valami a mejjét. Később szólalt csak meg, akkor azt mondta: „Nem tudom, mi van velem, de mintha nekem a mejjemet valaki nyomdosná!” Következő nap este, a mamikám már nagyon figyelmes volt: olvasót tett apu nyakába, megszentelték a házat is belülről, és megszentelte mamikám aput is, úgy feküdtek le. Éjfél tájt az ablakon kívülről megszólalt egy hang. Olyan volt, mintha édesanyám anyjának a hangja lett volna. A hang beszólt: „Ferkó, – azt mondja –, gyere már ki!” De a mamikám rászólt apámra: „Ne szólj, ne szólj egy szót se!” Mindig csak ezt hajtogatta: „Ne szólj, ne szóljál vissza, ne szóljál vissza!” ismételte mamikám. Odakintről megint hallották: „Én vagyok, az anyósod, gyere már ki, akarok veled beszélni!” De apu nem szólt, mert mamikám megint csak hajtogatta, hogy ne szóljál. Úgy, hogy édesapám csak hallgatott. Mikor hajnali egy óra lett, olyan ricsaj támadt, mintha a falu összes macskája összeverekedett volna. Ezzel lett aztán vége: a boszorkány többé soha nem bántotta édesapámat. Talán nem is hittük volna el, hogy voltak boszorkányok, ha ez a történet nem édesapámmal esik meg. Ez a történet azonban igaz volt!

– A mostani fiatalok között akad-e boszorkány?

– Hát nemigen, nemigen. Úgy mondták, lehet, hogy még most is akad, és én nem mondom azt egy szóval se, hogy nem. Azt is mondják mifelénk, nem tudom, hogy mondhatom-e csúnyán –, de olyankor, mikor valakiről ilyet beszélnek, akkor mifelénk azt kell mondani: „Disznó-szar a fülébe, nehogy meghallja, hogy mit beszélünk róla, s aztán még valamit csináljon velünk!” Mindig emlegette édesanyám, hogy nagyon nehezen hal meg az, aki a boszorkányságot megtanulta. Addig nem is

tud meghalni, amíg a mesterséget valakire rá nem hagyja. Volt itt egy ember, aki már annyira sokat kínlódott, de csak nem bírt meghalni. Elmentek hozzá beteget látogatni – nálunk úgy mondják, hogy halottat temetni –, látták, hogy rosszul van, nagyon rosszul, de nem bír meghalni. Mikor nyílt az ajtó, már nyújtotta is a kezét, hogy valakit megfoghasson, és ezáltal ráhagyhassa a tudományát, és végre meghalhasson. Hát azért mondom, hogy lehet, hogy még akadnak, csak mi nem tudjuk, hogy folytatja-e valaki azt, amit ráhagytak. Annakidején a boszorkányok leginkább a teheneket rontották meg. Megitták a tejet, aztán hazamentek, kiokádták, és túró lett belőle. Ilyeneket beszéltek, és még sok minden mást is. Megrontották a teheneket, úgy is, hogy azok véres tejet adtak le. Ilyesmiket csináltak.

– Úgy hallottam, hogy a boszorkányok manapság a televíziókat rontják el...

– Hát sok mindent mondanak... Például az is megtörténhet, hogy olykor egy csaló fog kezét a haldokló boszorkánnyal, vagy mit tudom én. Azt is mondják, hogy oda kell dobni a haldoklónak egy seprűt, hogy azt fogja meg, s mikor meghal az illető, a seprűt azonnal el kell égetni.

– De hogy viszik ki a seprűt? Hiszen abban van a boszorkányság! Aki a seprűt megfogja, az nem lesz boszorkány?

– Hát azt én nem tudhatom. Nekem úgy mondták, hogyha azt onnan elviszik, és elégetik, azzal elég a boszorkányság is, és nem marad meg a családba egy se. Édesanyám is gyakran emlegette a boszorkányságot. Elmondom még azt a történetet, hogy Zsélyben, nem messze tőlünk, volt két asszonytestvér. Az egyik már tudta a boszorkányságot, és a másik is meg akarta tanulni tőle. Mindig mondta neki, hogy áruld már el nekem a helyet, és vigyél el engem is oda, ahová te jársz! De a testvére ezt nem akarta, és azt mondta neki: „Testvér, ne csináld te ezt!” Ne tanuld meg, nem akarom!”, ezt mondta. A testvére fiatalabb volt nála, és addig-addig rimázkodott, hogy csak elindult vele a keresztútra. Ahogy mentek, mendegéltek, mindig kérdezte a testvérét: „Akarsz-e még jönni, akarsz-e még?” Az meg csak bizonygatta, hogy akarja. Elértek egy nagyon szép helyre, ahol gyönyörű fényesség volt, minden olyan volt, mintha aranyból lett volna, csak úgy sugárzott. Amikor odaértek, megkérdezte őt a nővére megint: „Látod ezt a nagyon szép helyet? Ezt a fényes helyet? Gyönyörű hely!” A testvére azt felelte: látom. „A te lelked még ilyen. Akarsz-e még tovább jönni velem?” Az meg csak erősítgette, hogy akarok. Akkor mentek tovább. Odaértek egy má-

sik helyre, az olyan csúnya, mocsaras, sáros hely volt, békák, kígyók, meg mindenféle más csúszómászó állat mászkált ott. „Látod testvérem, hol vagyunk?” Ott, az a fényességes hely a te lelked. Ez a hely pedig az én lelkem helye. Akarod-e még?” „Nem, felelte a lány. A világért sem! Most már nem akarom!” Akkor azt mondta neki a nővére: „Jól van testvérem, megteszek érted mindent. Fordulj vissza. Fognak feléd ugrálni a békák meg a kígyók, meg minden más állat is, ijesztgetnek majd, hogy megesznek, de te ne ijedjél meg, ne félj tőlük. Nem fognak bántani, mert az nekik tilos. Te csak menjél, menjél, siessél, de hátra ne nézz a világért se, mert akkor elkapnak, és véged van.” Úgy is cselekedett a testvér. Megfordult, szaladt, szaladt, szaladt... Azok meg csak mentek utána, mindaddig, amíg arra a fényességes helyre el nem jutott a lány. Mikor odaért, azok mind eltűntek szépen. De a többi boszorka a nővérét, azért, amiért a testvérét nem szerezte meg társuknak, annyira összeverte, hogy egy hónapig nem bírt az ágyból felkelni. Ezzel büntették meg. De ő sajnálta a testvérét, és inkább ő szenvedett, minthogy a testvére is olyan csúnya bűnbe essen, és olyan legyen a lelke, mint az övé. Ez is igaz volt. Édesanyám mindig emlegette, hogy aki átadja magát a boszorkáknak, a boszorkaságnak, annak a lelke mocskossá válik.

– Én mindig a saját falumból, Mátraballából indulok ki, talán azért tudok valamennyire kérdezni, hogy vajon errefelé van-e valami helyi monda, legenda a kísértetekkel kapcsolatban, a kísértetjárásról? Ha a holt lélek hazajön, hogyan lehet megnyugtatni? Volt-e a környéken híres halottlátó?

– Halottlátó asszony itt nem volt, de kísértetről máig beszélnek a faluban. Felakasztotta magát egyszer egy ember a Szilvásban. Többen is látták őt holta után járkálgatni. Azóta is van egy szólásmondás: ha valaki járkál, jön-megy, arra azt mondják, hogy úgy járkál, mint az Urbán lelke. Mert Urbánnak hívták azt az embert. Többször és többen is látták őt. Én is láttam még a korhadt fejfáját a temetőben. De az is lehet, hogy még mindig sétálgat valahol... Hogy hol, a pokolba-e, vagy már megbocsátottak neki, azt nem tudja senki. De úgy mondják, hogy a jó Isten mindenkinek megbocsát az utolsó napon.

– A falubéli fiatalok mennyire tartják a régi szokásokat, és vajon tovább viszik-e ezeket a történeteket?

– Hát van, aki elhiszi, van, aki nem. Az attól függ, hogy kinek milyen a szülője, hogy azok hitték-e vagy nem. Ami a szokásokat illeti, vannak családok, ahol a fiatal lányok és fiúk ma is úgy csinálnak mindent a háznál, ahogy a szüleiktől látták. Például itt van a karácsonyi vacsora.

Mi úgy folytatjuk, ahogy azelőtt a nagyanyámék, meg még annak az ősei. Ezek a szokások úgy ráhagyódtak mindenkire. Család, család után követi.

– De szalmát azért már nem tesznek az asztal alá?

– Én még mindig teszek! Meg szénát, szalmát is összecsavarok, összekötök, de mivel már nem igen vannak olyan szakajtók, mint régen, ezért egy dobozba teszem a kukoricát meg a búzát, mellé meg a szénát és a szalmát, így teszem a dobozt az asztal alá, ahol vacsorázunk.

– A jó termés érdekében csináljak így?

– A jó termésért van, igen. És újév reggelén a kukoricát meg a búzát oda kell adni a tyúkoknak, libáknak, kacsáknak, a szénát meg a szalmát, amikor még voltak, akkor a juhoknak meg a teheneknek és más állatoknak adtuk.

– Akkor az állatok így karácsonyoztak?

– Az állatok is, igen. Én még most is így teszek, azért, mert ezáltal érződik, hogy a Jézuska szénán, szalmán feküdt. És Szenteste még a vacsorához is úgy rakok fel az asztalra mindent, mint valamikor szuktuk. Van ugye borocska is, meg egy kis pálinka, meg méz, ostya, dió, meg alma. Az almát szétvágjuk, annyi felé, ahányan vacsorázunk. Úgy tartották az idősebbek, hogy advent idején el lehetett tévedni könnyen, mert előfordult, hogy elvezette az illetőt a rossz szellem. Ködök voltak akkoriban, nehéz volt eligazodni, sokan nem tudták, hol vannak. Akkor mindig arra kellett gondolni, hogy hányan is ettek előző karácsony este az almából? Ha ez eszébe jutott az eltévedtnek, akkor rátalált a helyes útra. Hát én bizony még most is így csinálom! Hárman vacsorázunk, háromfelé vágom az almát.

– Ez a családi összetartozásnak is gyönyörű jelképe...

– A dióval meg úgy van, hogy hunyt szemmel kell kivenni a tálból, aztán, hogy milyen egészséges lesz az illető a következő évben, azt az dönti el, hogy minőt vesz ki valaki, milyen a dió. Bizony mi már sokszor félve vesszük el a diót a tálból, hogy vajon milyen lesz: egészséges-e vagy rossz, vagy a fele férges. Ezt a szokást mi még megtartjuk. Itt a faluban még mindenki megtartja. Az a változás mostan, hogy mise van az ünnepi vacsora előtt, mert most már nekünk is van egy kis templomocskánk. A pap más faluból jár ide. Karácsony estén korán lemegy a mise, mert másnap, Nagykarácsony napján sok miséje van neki. Karácsony estéjén a vacsora előtt van a mise, de én még mise előtt elkészítek mindent az asztalra. Aztán hazajövünk, és megvacsorázunk. Itt a faluban

még mindenki ezt csinálja. Ha valaki fiatalabb, és különválakozott a szüleitől, de a faluban él, az is ugyanúgy tesz mindent ezen a napon, ahogyan a szüleitől látta.

– És ha valaki elköltözött a faluból, az új helyen is megtartja a régi szokásokat?

– Ha valaki már külön van, és a maga gazdasszonya, akkor is folytatja. Sok asszony elment innen, mert férjhez ment más faluba. Ha arrafelé mások a szokások, de itt ezt szokta meg, akkor az ő családja is így tartja meg az ünnepet. Mert az asszonyok csak úgy látják szépnek a Szentestét, ha így vacsoráznak. Nálunk például a vacsora mindig káposztaleves gombával, majd mákos guba és keserű-túrós csík. Meg aztán a kalács. Diós kalács, mákos kalács. Mindig sütök én is. Meg egy kis túrós lepényt, meg lekvározt is.

– Hát karácsony este én is majd megtöröm a magam dióját. És ha kukacos lesz, akkor írok egy mérges levelet magának!

– De hunyt szemmel tegye, nem ám leskelődve!

– Értem, értem...

– Nem illik ám ezzel tréfálkozni! Tizennégy éve, karácsony estén, amikor az uram kivette a diót, nagyon megijedtünk, mert mind a négy gerezd össze volt benne sorvadva. És január 7-én már meg is halt az uram! Mondtuk, hogy vegyen másikat, ő meg is próbálta, de az ugyanolyan rossz volt...

„ELMENT MELLETTEM MA IS AZ A CUDAR!”

BESZÉLGETÉS BAKA MARIVAL

Morvay Judit: *Asszonyok a nagycsaládban* című könyvét három faluról írta: Bodonyról, Mátradereszkéről és Mátraballáról. Az anyag legnagyobb részét Bodonyban szedte össze, mert az a falu volt a legérintetlenebb. Bodonyról szólva beszél arról, hogy a falu felső részét Főszögnek, tehát Felsőszögnek hívták, de azt már nem írja meg, hogy miért. Ő nagy néprajzkutató, de ezt talán én tudom jobban. Ugyanis Mátraballán a falu egy része a Tőszög, ami a falu tövét jelenti: ez változott át Bodonyban Főszöggé.

A falu töve nálunk, Mátraballán, nagyon jól elhatárolható. Ahogy az otthoni barátaim elmondják, betemetett kutak maradványait, leégett házakat, sőt még régi Árpád-kori pénzeket is találtak arrafelé, de azt

odaajándékozta az illető valakinek, és már senki nem tudja, hol van, és milyen volt. No, de elég ebből annyi, hogy a Tőszögben laktak a zsellérek, s csak később jöttek be a faluba a jobbágyok. A zsellérek az úri birtokokon élő, kiszolgáltatott, vagyon nélküli emberek voltak, és paraszti munkát végeztek az uraság számára. Legfeljebb valami kis cselédföldecskéjük lehetett, meg egy kis összeragasztott házuk. A jobbágyok viszont jobbágyföldeket kaptak, ők voltak a falu gazdagjai, egészen addig, amíg harmadik réteggént meg nem jelentek a falu „kanadásai”, akik földeket vásároltak. A jobbágyok feltehetőleg Zágráb alól, Túrfaluból, Turopolyáról települtek át a felvidéki Turopolyába, és onnan jöttek Mátraballára. Erre azonban egyedül csak Oláh Annuska emlékszik az egész faluból.

Valahogy így alakultak ki bizonyos feszültségek a faluban élők egyes rétegei között, s ez a boszorkányok kiválasztásnál is érzékelhető. Baka Mari tőszögi leány volt, s amikor egyszer summásnak állt Szirákon, ott ismerkedett meg a későbbi urával. A férje urasági cseléd volt, és ebben az esetben nem Baka Mari ment át Szirákra, hanem az ember jött át hozzá, Ballára. Annak idején, 1945 után, nem tudtak Mátraballán földet osztani, mert az arrafelé alig-alig volt. A falut kincstári erdők meg legelők vették körül. Így aztán, akik szegények voltak, és földhöz akartak jutni, azok közül néhány család Budaörsre és Simontornyára települt át.

Baka Mari ebből a szegényebb közegeből jött. A Paptagban, az új falurészben van egy házuk, ott élnek. Ő mindenképp az ősi hagyományőrzők közül való, egyik oszlopos tagja a daloló és mesélő asszonyoknak. Sikerült felmelegítenünk a régi barátságot, amikor megadatott újra a lehetőség, hogy anyagot gyűjtsek a falumban. Több mint fél évszázada gyűjtöm a legkülönbözőbb mátraballai hagyományokat, de két területet mindig békén hagytam az ötven év során. Az egyik a boszorkányhit volt, a másik pedig a testi szerelem. Az udvarlási szokások, a fonó, a bálók, az esküvők érdekelhettek, de ami két ember közt történik, az nekem tabu téma volt, akárcsak a boszorkányok. Csak mostanában kezdtem észrevenni, hogy azért már a boszorkányhit sem egy feltörhetetlen dió. De azért a helybeli pedagógusok rám olvasták, hogy bezzeg a hagyományőrző csoport összejövetelein az asszonyok nekik beszélnek erről, de nekem már nem fognak...

Végül, amikor egyszer leültem beszélgetni a Baka Marival, ő volt az, aki kinyitotta nekem ezt a kaput. Holtig hálás leszek neki ezért. Mindig érdekelt volna, mindig a legérdekesebb témának tartottam, de tréfásan

folyton azt mondogattam magamban, hogy miután engem feltehetőleg a szülőfalumban, Ballán fognak eltemetni, nem szeretném, ha egyszer valaki összerondítaná a síromat... Tehát nem bántok meg senkit, úgy próbálok meg néprajzi gyűjtést végezni, hogy abból harag, háborúság, sértődés ne legyen. Ezért is, meg a velem született „híres tapintatból” is békén hagytam ezt a témát. De később, amikor lenn voltunk más ügyben (ott forgattuk két közreműködésemmel készült filmet gyerekekről vagy gyerekeknek; egyrészt a palóc népmeséket, amelyben öregek és fiatalok mondtak meséket egymásnak. A másik film a palóc gyerekjátékok, mondókák, kiszámolók világa, egyáltalán minden, ami a gyerekmúlttal összefügg. (Nagy szerencse, hogy olyan sokat gyűjtött Istvánffy Gyula híres néprajzkutató is a XIX. század közepétől, utána sokat gyűjtöttem magam is.)

A filmekhez én csak összeszedtem az anyagot, és megszerveztem előre mindent. Mivel azonban a szokásos feszültséggel ment a forgatás, amihez én már igazából nem kellettem, de ott voltam a faluban, hát ráértem a régi barátokat sorra látogatni. Akkoriban kaptam a családtól egy kis diktafont, s elmentem vele a Baka Mariékhoz. Négyen ültük körül az asztalt, a Baka Mari, a férje, a fiuk, meg én. És ott valami olyan kedves, intim hangulati beszélgetés zajlott le, ami szép is volt, aranyos is, és nagyon értékes. De a diktafon nem teljesítette a kötelességét, mert ahogy egy kis idő eltelt, és vissza akartuk forgatni, már csak vartyogás hallatszott a szalagon, semmi más.

Másodszorra Baka Marival már az újabb palóc film forgatása közben, a kamera előtt történt a beszélgetés, aminek az a nagy értéke, hogy már nem csak írásban van meg mindaz, amit elmondott, hanem a profi filmen is. Baka Mari azonban ezen a második beszélgetésen már meg sem közelítette első formáját. Ahhoz képest nagyon visszafogott volt. Csak két példát mondok el erre. Az egyik, hogy a férje elmesélte első alkalommal, hogyan nyomta őt meg a boszorkány, hogyan kapott a levegőbe. Ezt az érdekes történetet kellett volna Marinak a filmen is elmesélnie, mert ez valahonnan a népmesék világából ered. A másik nagyon jellegzetes példa, hogy amikor ez az intim családi beszélgetés folyt, akkor elmondták, hogy a boszorkány módszert változtatott, és most már háztartási gépeket, így a televíziót rontja meg a tehenek helyett, különösen akkor, ha izgalmas futballmeccset közvetítenek. Ő akkor a forgatáson úgy tett, mintha erre nem is emlékezne. Ugyanis én, az amatőr néprajzkutató, elkövettem azt a hibát, hogy amikor elmondták, akkor leálltam a

felvétellel, elkezdtem a térdemet csapdosni, és nagyokat nevettem... De még számtalan hasonlót tudnék elmondani, amit bizonyítaná, hogy Baka Mari a filmen valahogy olyan eltartottan, eltávolodottan mesélt. De azért, amit akkor elmondott, azért az se semmi!

– Én nagyon szeretek vén öregasszonynak felöltözni. Falunapkor is úgy akartam, de nem sikerült.

– Miért nem boszorkánynak öltöztél?

– Boszorkánynak? Boszorkánynak csúnyább lennék!

– Azt hallottam, hogy a falunak legalább a fele, vagy több mint fele még ma is nagyon tart a boszorkányoktól. Igaz ez?

– Bizony, itt már lassan mindenki tart tőlük... Már több a boszorkány mifelénk, mint a nem boszorkány!

– Nem szaporodnak?

– Szaporodnak ezek nagyon. Itt mindenkitől félni kell. Ma is találkoztam eggyel. Jött velem szemben az úton. Nevetett, mint egy fakutya!

– De azért köszönt

– Nem köszönt, csak rám kiabált, meg nevetett, hogy hehehe... Én nem szóltam hozzá, csak jöttem tovább az úton. Én ilyenkor nem szólok soha. Félek tőlük. Volt már velük elég bajom...

– Lehet ellenük védekezni?

– Hát hogy mondjam, hallottam erről egyet, s mást. Ha megy az ember az úton, és találkozik eggyel, mielőtt még mellé érne, tegye széjjel a két kezét. Meg azt is hallottam, hogy úgy is lehet védekezni, hogy ilyenkor az ember köp egy nagyot. Én csak a kezem széttáráásával szoktam védekezni. Ez is elég. A boszorkány ilyenkor nem óhajtozik a közelembe jönni.

– Esetleg a seprűvel is lehet valamit kezdeni?

– Seprűvel is lehetne, bizony. Szegény édesapám, az tudta, hogy mit kell ilyenkor csinálni. A testvérem, Juliska, kétéves korában olyan beteg lett, hogy az orvosok lemondtak róla. Állandóan ment a hasa nagy betegségében. Mindig azt várták, ha kimentek dolgozni a határba, hogy mikor hozza valaki a hírt, hogy jöjjünk haza, mert már vége van a Juliskának. Hát aztán, mit ad Isten? Egyszer apánknak azt mondta valaki: „Te Jóska? Nem tudsz te valamit csinálni a lányod betegsége ellen?” Akkor apám megpróbálta kitalálni, hogy ki ronthatta meg Juliskát? Nagyanyám akkor még élt, és elmondta, hogy egyszer jött egy vénasszony, aki kért tőle csórét. Nagyanyám adott neki csórét, s attól kezdve Juliska egyre betegobb lett. Egyszer az apunak mondta nagyanyám:

„Te Jóska, mégiscsak csinálj valamit, mikor megyen nála újra az a vénasszony!” „Mit csináljak vele?”, kérdezte apám. Aztán jól kitalálta. Kiment az istállóba, és azt a seprút, amivel az istállóban szokta összeszoperni a trágyát, jól belemártotta a trágyába. És amikor jött befelé az öreg boszorka, akkor apám a seprút jól a kapuhoz vágta, és emiatt a boszorka nem mert bejönni. Attól fogva Juliska kezdett épülni felfelé, és többé soha nem jött felénk az a vén boszorkány.

– Ezen kívül is volt dolgod boszorkánnyal?

– Volt. Az én menyemet is tönkretették a boszorkák. Karácsonykor lehúzták a templomi kórusról, hogy menjél innen, és attól fogva vége lett a menyemnek. Nem felejttem el, mikor azt mondta nekem az egyik asszony: „Ők tették tönkre a menyedet...” Azóta nem jól van szegény. Ott van a fiam, hála Istennek, de rajtam marad majd az unokám, és rajtam a fiam...

– Most, hogy nincsen már tehen se, és teljesen megváltozott a faluban is az élet, miket művelnek ezek a boszorkányok manapság?

– Ma is hallottam. éppen az egyik illetőtől, aki azt mondta: „Elment mellettem ma is az a cudar, arrafelé! Úgy félek tőle, mert ha összetalálkozunk, engem mindig fellök.” Ennek a boszorkánynak az apja megrontotta valamikor a szomszédnak a tehenét is, amikor az borjadzott. Éjszaka felköltötte a szomszédot: „Keljél már fölfelé, nem hallod, hogy megellett a tehen?” Azt mondta erre a szomszéd: „Hogy hallottuk volna, mikor aludtunk? Nem hallottunk semmit!” De ő akkor már tudta! Előbb tudta, mint a gazda, hogy megszületett a borjú.

– Úgy hallottam, hogy a televíziót is „megszerelgetik” olykor a boszorkányok. Főként olyankor, amikor focimeccs megy a tévében...

– Én erről nem hallottam... De arról igen, hogy mifelénk is lakott egy illető, tudod Jóska, hogy ki az, de nem akarom kimondani a nevét, hogy melyik haveroddal esett meg a dolog. Jött haza éjjel a bányából éjfél tájt, hát ott állt egy vénasszony a kútnál. Kobak volt a fején. Úgy megijedt tőle az az ember, hogy csuda! Attól fogva mindenki félt ettől a boszorkánytól. Azt is elmesélem még, hogy az én Pali fiam hogy járt egyszer. Még akkor sokan Recskre, a rézbányába jártak dolgozni. Sándor napját tartották aznap, és átmentek Bodonyba, ott tartották meg a névnapot a munkatársak. A fiam azonban sietett volna hazafelé, mert elígérkezett másnapra az egyik haverja katonai esküjére. Másnap reggel indult volna oda, ezért aztán elbúcsúzott a többiektől, és elindult hazafelé. „Ha ti nem jöttök velem haza, mondta Pali fiam a társainak, akkor én átvágok

az erdőn!” Jött a Diákhegy aljáig, ahol egy nagy fehér fergetegbe keveredett. Onnan nem már se ki, se be. Egerszegtetőn felment a vadászok messzelátójára, ahonnan látta a falut, de nem bírt hazajönni, akárhogy szeretett volna. Így aztán kénytelen volt visszafordulni Bodonyba.

– A múltkor még egy tojáról is meséltél.

– Az az eset még az én gyerekkoromban történt, a szomszédunkban. Az úgy volt, hogy kukoricát fosztottunk, s mi gyerekek is átmentünk a szomszédba. A mi házunkkal közvetlen szemben volt a kukoricafosztó. Másnap reggel mondja Marci bátyám apámnak: „Jóska, hallod-e mi baj volt itt az éjszaka?” Kérdi apám, hogy micsoda? Azt mondja Marci bátyám. „Mikor ti elmentetek haza, én becsuktam utánatok a takaróajtót. Éjfél tájt ki kellett mennem. Nézd már, mondom magamnak, mikor a küszöbhez értem, hát nem belerúgtam egy tojásba? Honnan az istenből jött ide ez a tojás az éjszaka kellős közepén? Mikor becsuktam az ajtót, még nem volt ott! A tojás nem tört el a rúgástól, felvettem hát, és bekötöttem a zsebkendőmbe. Mondom reggel a feleségemnek: „Te Marcsó, hogy került a két ajtó közé ez a tojás?” Azt mondja Marcsó: „Én nem nyúltam tojáshoz, nem hoztam be tojást a házba!” „Hát nézd már, mondom neki, itt van bekötve a zsebkendőmbe egy tojás, amibe belerúgtam éjszaka a küszöbön.” Aztán fogta magát Marci bátyám, még volt a kályha masinájában egy kis tűz, hát bedobta abba a tojást. „No, – azt mondja –, engem ne rontsál már meg! Elég, hogy a jó lányomat már tönkretetted.”

– Mi történt a lányukkal?

– Volt nekik egy nagyon szép lányuk, akit fiatal korában üveggel megrontottak. Mindig egy tejesüveg volt annak az illetőnek a hóna alatt, aki megrontotta. Mikor egyszer elment hozzájuk ez az illető, attól fogva beteg volt a lányuk, és 18 éves korában meg is halt. Azt mondták, hogy annak az illetőnek a marka állandóan teli volt törött üvegdarabokkal, de soha nem vágta meg velük a kezét. Mindig mondta akkoriban Marci bátyám, hogy nem tudom, mit csináljak ezzel a lánnyal. De amikor már nagyon beteg volt, akkor elhívták hozzá az orvost. Az megmondta őszintén, hogy nem tud rajta segíteni, nem tud vele mit csinálni. Azt mondta a bátyám: „Jaj doktor úr, hát nem tudná átsegíteni őt, nem látja, hogy szenved szegény? Jó lenne már megszabadítani a szenvedéstől!” Hát ő nem csinálhat semmi olyat, mondta a doktor. Aztán hozzátette: „Menjenek el Debrőre a tudóshoz, az majd megmondja maguknak, hogy mit tegyenek!” Elmentek, az meg azt mondta nekik, hogy amíg az

az ember, aki megrontotta a lányukat, el nem megy újra hozzájuk, addig a lány nem tud meghalni. Hát úgy is volt. Egyszer az az ember elment hozzájuk. Ő volt a falu csordása. Mikor jött kifelé tőlük, azt mondta apámnak: „Most már megnyugodhattok, nemsokára vége lesz a lányotok szenvedésinek.” És amikor átlépte a kapu küszöbét, a lány meg is halt abban a szempillantásban. Mikor a csordás elment hajtani a teheneket, már mindenütt újságolta a faluban, hogy meghalt Béres Marika. Bizony meg, de ő általa! És a tejesüveg akkor is ott volt a hóna alatt!

– Hogy terjed a boszorkányság?

– Hogyha én azt tudnám! Csak azt tudom, hogy volt még egy másik boszorkány is, aki táncolt a hegyen! Az egyik szomszéd, a Jóska látta. Meg annak a felesége is.

– És miként terjed tovább a tudományuk?

– Azt mondják, hogy átadják egymásnak. Mikor haláloznak, akkor adják át annak, aki közel megy hozzájuk. Úgy mondom el, ahogy én hallottam, bár az se volt tiszta szer, ahogy mondogatták nekünk annakidején az idősebbek... Ez a táncos boszorkány azt mondta az öt meglátogató szomszédasszonyának, amikor már a halálán volt: „Hozd ide azokat!” Azt mondta a szomszédasszony erre: „Én nem viszem oda, vigye oda az urad, a János!” „Hogy vinném én oda?”, feleli az ura. A boszorkány megint mondja a szomszédasszonyának: „Hozd már ide!” Mondtam már, hogy nem viszem!” felelte az asszony. Így aztán végül mégiscsak az urára hagyta a boszorkányságot az a vénasszony. Ezt azért persze nem tudta biztosan senki, de hát az tény, hogy ő volt vele az utolsó óráján.

– Úgy mondtad, hogy jócskán elfertőződött a falu. Tudjátok, hogy most ki a boszorkány?

– Van itten sok.

– Mennyi?

– Mondtam már, hogy sok. Valamikor itt lakott, ebben az utcában a Pista bátya. Az mindig mondta: „Gyerekek, ha tudnátok, hány boszorkány lakik az utcánkban, nem jönnétek ti egyszer sem ide!” Meg azt is mondta, hogy karácsony böjtjén, amikor mennek hajnalban rorátéra a templomba, soha nem tud egyenesen bemenni az ajtón, csak úgy, ha elfordítja oldalra a fejét.

– Úgy tudom, hogy az uradnak is volt egy furcsa boszorkány kalandja...

– Őt is megrontotta egy, amikor még legényember volt. Ő akkor Szirákon élt, ott is dolgozott. Egyszer megnyomta őt egy boszorkány,

aki mindig ment rá, újra meg újra. Folyton csak nyomdosta, nyomdosta. Valaki tanácsolta az uramnak, hogy mikor újra jönnek a fájdalmai, kapja el a boszorkányt, nyúljon utána a levegőbe. Hát így is tett, és amikor elkapta, egy szalmaszál maradt a kezében. Mikor a szalmaszálat a bicskájával megszurkálta, az egyik néhány faluval arrébb lakó vénasszony csúnyán megsérült. Ha akkor elvágta volna a szalmaszálat, akkor az illető nyomban meg is halt volna! Volt már ilyen több is. Van itt egy fiatalasszony, aki nagyon beteg lett. Elmentek ők is Debrőre András bácsihoz, a tudóshoz, aki azt mondta nekik: „Amikor mentek hazafelé, ne szóljatok senkihez egyetlen szót sem, csak menjetek csendben hazáig!” Így mennek, mennek, amikor jön szembe velük az úton egy öregasszony, aki nagyon erőltette a velük való beszélgetést. De nem szóltak hozzá, és nem engedték a portájukra se, így aztán elment az illető. Ő volt az a boszorkány, aki megrontotta a lányt! Szegény, sajnos azóta sincs jól.

– Ha tudják, hogy a faluban kik a boszorkányok, azt is tudják, hogyan kell védekezni ellenük?

– Én, amikor találkozom velük, vagy messziről meglátom őket, össze csapom így a kezemet, ahogy már mutattam. De kétféleképpen is meg tudom mutatni. Így is, meg valahogy úgy is lehet, mint ahogy esküvéskor szoktuk feltartani az összeszorított két ujjunkat. Nagyon sokat elmondták ezt nekünk a régi öregek! Azt is mondták: „Tudjátok fiaim, ha bármit észrevesztek vagy tartotok a boszorkány látogatásától éjszaka, akkor állítsátok fel mindig a seprűt az ajtóba, mikor már le akartok feküdni. Még hozzá úgy, hogy mindig a nyelén álljon, és a seprű része legyen felül.” Még fokhagymát is kell a zsebben hordani, azt is ajánlották. Meg a fejünk alá is lehet tenni éjszakára a párna alá fokhagymát. És ha hajnalban beállít egy hivatlan vendég, akkor azt meg kell kínálni fokhagymás pirítóssal. De só is kell az asztalra tenni éjszakára, mert akkor a boszorkány odamegy a sóhoz, és nem minket bánt!

(Részlet a szerző Boszorkányok Palócföldön a harmadik évezredben című, készülő könyvéből.)

FÉLIDŐBEN, FÉLÚTON

(Magyarországi tényképek 2003 első félévéről
a statisztikák tükrében)

Átmeneti korban, száguldó időben mulasztjuk életünket, minden örök változásban van, csak az idő állandó. A történések sorjáznak, ez apasztja pillanattá akár az év egy részét, felét, akár az egészét is. Olykor meg-megállunk és számadást készítünk, a gazdaság és a társadalom tényeit értékeljük. Ilyenkor legfeljebb egy rövid időutazásra vállalkozhatunk, a gazdaság és társadalom egy-egy pontjának megvilágításával, a körutazás reménye és lehetősége nélkül.

Az elemzés nem Nógrád megyéről, nem is az észak-magyarországi régióról szól, hanem az ország egészét jellemző folyamatokról. Fellelhetjük benne helyünket, viszonyítási alapja lehet gazdasági, társadalmi helyzetünknek. Jelenleg csapatmunka eredményeként az országos statisztikák, a makacs tények világának elemzése a feladat, amely karnyújtási távolságban „múltidézés” is. Adalékul szolgálhat a jelen és a jövő számára.

Prognóziskészítésre nem vállalkozhatunk. Nemcsak azért, mert tiltja a statisztikával foglalkozók jó ízlése, hanem mert bizonytalanságokkal terhes, s azért sem, mert a jelent sem tudjuk teljes pontossággal leírni. Csak az bizonyos, ami megtörtént – bár az emlékezés rostáján még az is átszűrődik –, ám hogy a jövőben mi lesz, az csak reménybeli és valószínűsíthető.

A tanulmány pillanatfelvétel az ország elmúlt évi első félévének eredményeiről, gondjairól. Statisztikák sokaságát hívtam segítségül tényeket, számokat, adatokat. Ahhoz talán hozzásegítenek, hogy reálisabban szemléljük helyünket a világban.

*

A nemzetközi körülmények változásai azt sugallják, a gazdaság és a társadalom gyorsuló, ellentmondásokkal terhes, nagyívű, olykor nehezen követhető, s a jövőlátást homályosító változásainak vagyunk a szereplői, kevésbé alakítói, többnyire elszenvedői. Földünk egy nagy „világfalú”

lett. Már a hetvenes években valaki találóan így jellemezte: az egész világ egy család, egyetlenegy, a változó családi életek minden gondjával. Roppant módon felgyorsult az információáramlás, megnehezült az információk mérése, feldolgozása, a köztük való ésszerű szelektálás. Átszövi életünket érdek és kapcsolat, rejtőzködő érzelmeink lopakodva törnek utat maguknak.

A statisztikák s a statisztikusok számára is nagy kihívás a változások követése, de leginkább a kisebb „fogyasztók”, a vállalkozások, a háztartások, a családok sokasága különféle adatigényeinek kielégítése. Ebben nyújt segítséget a KSH havonta készülő tömör jelentése, a leglényegesebbnek tartott társadalmi és gazdasági folyamatok átfogó, objektív bemutatásával. Az elemzés arra törekszik, hogy a honi tényeket nemzetközi környezetben is megmérse. Év közben a bonckés alá vett adatok természetesen még nem tekinthetők „örökérvényűnek”, illetve véglegesnek, a szükséges változások azonban többnyire csak tizedes számmal jellemezhetők. Egy konkrét példát említve, a magyarországi ipari és építőipari termelés előző hónaphoz, negyedévhez viszonyított számait rendszeresen „megtisztítják” a szezonális hatásoktól, s korrigálják a munkanapok számával is.

David C. Korten *Tőkés társaságok világhuralma* című könyvében a gazdasági növekedésről, mint illúzióról beszél. Mottója figyelmeztető: a szegénység kezeléséhez a gazdasági növekedés nem választási lehetőség, hanem parancsoló szükségszerűség. A gondolatot pedig Mahhub ul Haq-tól, a Világbank korábbi alelnökétől idézzük.

Néhány felismerés tudatosulása valamennyiünk közügye. Ilyen például az, hogy a gazdaság fejlesztése eszköz és nem pedig cél. Márpedig ha ezt az axiómát elfogadjuk, eljutunk a nyilvánvaló tényhez, a gazdaság van értünk és nem fordítva. Nevezetesen, a minden áron való növekedés-központú gazdasági fejlődés helyett egy emberközpontúbb gazdasági növekedés lenne az egyedüli járható út. Negyedszázada írtam egy országos publikációban, az emberi tényező olyan forrás, melyet előbb táplálni kell, hogy utána meríthessünk belőle.

*

A folyamatos gazdasági növekedést a bruttó hazai termék (GDP) nagyságával mérjük. A magyar gazdaság 2003 első félévében, előzetes adatok szerint 2,6%-os teljesítmény-emelkedést realizált, a GDP növekedése január–márciusban 2,7%-os, április–júniusban 2,4%-os volt a

tavalyi azonos időszakhoz képest. Tény, a múlt év második felében tapasztalt élénkülés nem bizonyult tartósnak. Hozzátehetjük, minden kezdetet megelőz valami. Jelen esetben az, hogy a 2000. évi, a rendszer-váltás óta mért legmagasabb éves eredményt, az 5,2%-os növekedést 2001-ben már szerényebb 3,8%-os, 2002-ben pedig ennél is alacsonyabb, 3,3%-os gazdasági növekedés követte. Tudjuk viszont, a gazdaságra is vonatkoztathatjuk a megállapítást, mások tükrében tenmagad. Az összehasonlítás az EU kapujában különösen felértékelődik. A világgazdaság fejlett térségeiben a folyamatok a hazaihoz közelállók, azaz lassulás, stagnálás, egyfajta recesszió rázza meg a világgazdaságot. Magyarország félúton van, ha a gazdasági fejlettségünket vizsgáljuk. Az egy főre jutó GDP, tényleges vásárlóerőre átszámított euróban, a gazdasági fejlettség mérőszámaként 2001-ben Magyarországon az EU-átlagának 53%-át tette ki. Ausztriához viszonyított mutatónk, és ennek jelentőségét nem kell külön bizonygatni az átlagosnál alacsonyabb, 47%. A csatlakozó országok csoportjában a gazdasági fejlettség tekintetében Magyarországot (Málta nélkül) Ciprus, Szlovénia és Csehország megelőzi, de három tagjelölt ország adata az EU-átlagnak 33–40%-át éri el (Lettország, Észtország, Lengyelország). Mindezzel együtt hazánk, a kelet- és közép-európai régió egyik legfejlettebb országa, az első harmadban foglal helyet, Uruguay-jal emlegetik egy szinten. Szinte csak kuriózumként említhetjük, a világ három legfejlettebb országa 2002-ben Norvégia, az USA és Svájc volt, melyek egy főre vetítve a magyar összeg háromszorosát képviselik.

Az Európai Unióban 2000–2002 között három évben 5,8% (2002-ben 1%) volt az átlagos növekedés, s ezen belül az elmúlt évben Európa „mozdonyának” tekinthető Németországban mindössze 0,2%-os, Ausztriában 1%-os, Olaszországban 0,4%-os GDP emelkedést regisztráltak. Az USA-ban 2,5%, Japánban 0,3% volt a 2002. évi növekedés. Talán nem mindenki számára ismert, hogy területnagyságban, népességszámban Portugália áll hazánkhoz a legközelebb, a GDP alakulására rendelkezésre álló adatok szerint azonban 1999–2001 években ebben az országban is a magyarországinál szerényebb növekedést értek el.

Az Európai Unióhoz csatlakozó országok többségénél is a hazaihoz hasonló, esetenként kedvezőtlenebb a növekedési ütem, az idei előzetes adatokból ez szűrhető le. A világméretben tomboló versenyben a legfontosabb versenyben maradni, majd felzárkózni, az élbolytól való távolságot

csökkenteni, mert a leszakadtaknak a szűkített újratermelés, a fokozódó szegénység és lecsúszás marad osztályrészül.

A GDP-nek három komponense a jövedelem, a termelés és a végső felhasználás. Magyarországon az utóbbi időszakban a lakossági fogyasztás dinamikus, ezzel szemben a nemzetgazdasági beruházás lassuló emelkedése vált jellemzővé. 2003 első félévében a reálkeresetek országos átlagban – régióként nagy szóródás mellett – 13,2%-kal, ezzel szemben a nemzetgazdasági beruházások mindössze 0,6%-kal nőttek. (2002-ben 5,8%-kal nőtt a beruházások összehasonlító áron számított volumene, az első félévben pedig 6,4%-kal.) Az első félévi adatokból nem célszerű az év egészére következtetést levonni – egyszerűen azért, mert az első félévben az éves beruházás alig több mint a harmada, míg a második félévben közel kétharmada valósul meg –, de a visszaesés, a megtorpanás, a kockázatkerülő beruházási magatartás az üzleti szférában időarányosan értékelve is egyértelmű.

Nyílt az olló termelés és a javak felhasználása között. A reálgazdaság súlyosbodó egyensúlyhiánya tény, mint az erőfeszítések a romló állapot lefékezésére. Egy átmeneti kornak tünetegyüttese *hazánkban is megfigyelhető*. A tapasztalatok azt mutatják, egy letűnt kor romjain épülget az új világ, új értékrenddel, alkalmazkodási pályákkal és kényszerekkel, kihívásokkal, probléma és megoldási lehetősége egyszerre van jelen. Vannak, akik már látják az alagút végén a fényt. Közben „az idő rohan, s mi pedig benne változunk”.

*

A *gazdaság szerkezete* már a kilencvenes évek első felidejében jelentősen megváltozott. 1996-ban a hozzáadott érték – mint a teljesítményt tükröző legfontosabb mutató – 70%-a hazai vagy külföldi magántulajdonban működő vállalkozásokban jött létre. Három beszédes adat: 2001-ben a közösségi tulajdon aránya 27,6%, a hazai magántulajdoné 50,2%, a külföldi tulajdoné 22,2% volt. Ez utóbbi aránya a piaci szférán belül az agráriumban a legalacsonyabb (4% körüli).

A nyilvántartott *vállalkozások száma* az elmúlt év végéig 1 millió 152 ezerre nőtt, valójában ezeknek a háromnegyede működött. A működő vállalkozások 45%-a társas, 55%-a pedig egyéni vállalkozás volt. Egy év alatt a kft-k száma 8 ezerrel, a betéti társaságoké 6 ezerrel nőtt, s e tendencia 3–4 éve érvényesül. A legnagyobb mértékben az ingatlanügyekkel, gazdasági szolgáltatással foglalkozó vállalkozások száma bővült.

Tegyünk rövid utazást a nagy egész összetevőibe, az egyes gazdasági ágazatok helyzetébe. Az *ipari termelés* a 2002 első félévhez képest élénkebben 3,9%-kal nőtt, s a növekmény zöme a kivitelből származott. Az ipar termelékenysége január–júniusban 6,6%-kal emelkedett. Folytatódott az ipar ágazati szerkezetének átalakulása. Visszaesett a textil-, bőr- és cipőipar és a konjunkturális változásoknak leginkább kitett kőolaj-feldolgozás. Leggyorsabban a középíneretű 50–250 fős vállalkozások növelték termelésüket, a kisebb létszámúaknak a termelése és az exportja apadt. Az ipari ágazatok sorrendjében a villamosgép-, műszergyártás vezet, a járműipar követi, az élelmiszeripar, a vegyipar a képzeletbeli harmadik-negyedik helyezett. Nemzetközi tükörben: az Európai Unió 15 tagországában az első negyedévi enyhe termelés-emelkedés után újabb visszaesés kezdődött. Csehország, Lengyelország és Szlovákia ipari termelésének bővülése a hazainál gyorsabb volt, a többié lassúbb.

Régióként jelentős a szóródás, elsősorban Közép-Magyarország ipara fejlődött számottevően, a szebb napokat megért Észak-Magyarország ipara az idei év első félévében stagnált.

Az *építőipar* különleges helyet foglal el a nemzetgazdaságban. Nemzetközi tapasztalatok igazolják, hogy az építőipari termelés éppúgy hozzájárul a gazdaság növekedéséhez, mint a környezet formálásához, a szegénység csökkentéséhez, a lakosság elégedettségéhez. Olyan gazdasági ág ez, amelynek volumenét az állami, önkormányzati beruházásokra fordítható pénzeszközök mennyisége, a vállalkozások pénzügyi helyzete, a lakosság megtakarításai, lakásépítési hajlandósága alapvetően befolyásolják.

Az építőipar érzékeny jelzőrendszerként működik, nem csupán jelzi, hanem előre is jelzi a gazdasági fellendülés vagy éppen recesszió folyamatait. Az építőipar mintegy tíz éve 4–5%-kal járul hozzá az ország gazdasági összteljesítményéhez, ám jelentősége nagyobb a puszta számokénál. 2003-ban az első félévben az építőipar termelése 3,8%-kal alatta maradt az előző évi – hozzátehetjük kiugróan magas, rendre 20% feletti – szintnek, s július végéig sem sikerült ledolgoznia a rendkívüli tél miatti elszenvedett termelés kiesést. Ebből fakadóan az első negyedévben az építőiparnak a GDP-hez való hozzájárulása az egy évvel korábbihoz képest 8,6%-kal esett. Lényegében valamennyi régióban visszaesett a termelés.

EU-csatlakozásunk kapcsán az *agrárium* helyzete a legtöbbet vitatott kérdés. Kincsünk a termőföld, negyedszázaddal ezelőtt írt kis könyvemben a földről, mint a nemzetgazdaság aranyfedezetéről írtam. Az

akkori adatok szerint a magyar földek reáleszközértéke az ország nemzeti vagyonának mintegy ötödét tette ki, értéke duplája volt az összes feltárt és kibányászásra váró ásványkincsünk értékének. Ma ilyen adat nem állítható elő. Az ország területének 83%-a termő-, 17%-a művelés alól kivett terület. A termőterület háromnegyede a szűkebb értelemben vett mezőgazdaságilag hasznosított terület, 23%-át erdő borítja, 1-2% a nádas és halastó. A mezőgazdaságilag hasznosított terület 2003. május 31-jén az előző évinél valamelyest – 3 ezer hektárral – kisebb volt: 58%-án egyéni gazdaságok, 37%-án gazdasági szervezetek, 5%-án egyéb szervezetek tevékenykedtek. 2003 első félévében növénytermesztési és kertészeti termékekből 18%-kal kevesebbet, élő állatokból és állati termékekből 6%-kal többet vásároltak fel a tavalyinál. A mezőgazdasági termékek felvásárlását tükröző első féléves konjunktúra-jelzőszám 99,2%, 2002-ben ilyenkor 108,3% volt. Némi bizakodásra ad okot, hogy 27%-os beruházásbővülés következett be a mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halászat területén.

Magyarországon a *kiskereskedelmi* üzletek 2003 első félévi forgalma 2,1 billió forintot tett ki, ez 8,5%-os forgalomemelkedést mutat az elmúlt évi 10%-kal szemben. Az élelmiszer-, és élelmiszer jellegű vegyes kiskereskedelem az első félévben több mint egy billió forint értékű árut adott el, ez 9,7%-os emelkedés 2002 azonos időszakához képest. Az Európai Unió országainak átlagában ebben az időszakban szerény mértékű emelkedés következett be, sőt Portugáliában csökkent az árueladás, míg a csatlakozó-, illetve tagjelölt országok többségében élénkült a forgalom.

Külön fejezete, húzóágazata a gazdaságnak, de úgy általában az életünknek is az *idegenforgalom*, a *vendéglátás*. A határforgalomban az első félévben 13,5 millió külföldi látogatót regisztráltak, 2%-kal többet a 2002. évinél. A kereskedelmi szálláshelyek 1,2 milliós vendégforgalma 7%-os csökkenést mutat. Paradox a helyzet: legkisebb csökkenés az ötcsillagos, ezzel szemben a legnagyobb a két- és egycsillagos egységekben következett be. A magyar állampolgárok 6,6 millióan utaztak külföldre, ami 22%-os növekedés az egy évvel korábbihoz képest. Az MNB adatai szerint a nemzetközi idegenforgalomból származó devizabevétel összege 1,4 milliárd euró volt, ennek alig több mint a fele volt a kiadás, a szaldó tehát pozitív.

Ejtsünk néhány szót az *energiafelhasználásról* is. Az előző évihez mért 6,4%-os többlet közel 90%-át a szokatlanul hideg február–márciusban

használta fel az ország. Romlott viszont az energiahatékonyság, s nőtt az energiaimport aránya is.

A szállítási ágazatokhoz tartozó vállalkozások teljesítménye rendkívül differenciáltan alakult: a nemzetközi árutonnakilométer-teljesítmény 5%-kal nőtt, a belföldi forgalom közel hasonló ütemben esett. Mérséklődött a távolsági személyszállítás vasúton, ami fordítottja az elmúlt évek folyamatainak. A közúti és légi szállítást összességében a szinttartás jellemezte. Az első alkalommal forgalomba helyezett személygépkocsik száma a félév folyamán meghaladta a 135 ezret, ami egy év alatt 23%-os növekedést jelent. A két legnépszerűbb gyártmány továbbra is az Opel és a Suzuki volt. A magyarországi személygépkocsi-állomány túllépte a 2,7 milliót, átlagéletkoruk 11,6 év volt. Lényegében minden hatodik személygépkocsi 3 éves, vagy ennél fiatalabb volt Magyarországon.

2003 júniusának végén 3,6 millió vezetékes *telefonvonal* volt üzemben, 2,3%-kal kevesebb az egy évvel azelőttinél. (Az 1980-as évek végén a vezetékes fővonalak száma nem érte el az egy milliót, a telefonra várakozóké pedig meghaladta a fél milliót.) A mobiltelefon-előfizetések száma 7,3 milliót ért el, így ezer lakosra 721, a vezetékes fővonalak számának csaknem a kétszerese jutott. A félév során 2,3 milliárd volt a mobilkészülékekről indított hívások száma, s ez 9%-os emelkedés, miközben többet is beszélünk, a számok nyelvére lefordítva a korábbi 1,1 perccel szemben átlagosan 1,3 percet.

Korunk vívmánya az *internet*. Egy év alatt 42%-kal nőtt az internet-előfizetők száma, s jelenleg már 73 internetszolgáltatónál mintegy 550 ezer előfizetést regisztrálnak. 1999 első negyedévének végén még nem érte el a 100 ezret, 2001 negyedik negyedévében viszont már meghaladta a 300 ezret. Az internet gyorsabban terjedt a háztartásokban, mint a számítógép, de a fejlett országokéhoz viszonyítva így is nagy a lemaradásunk, amiben feltehetően szerepet játszik a magas hozzáférési költség is.

*

Az életkörülmények alakulásában kulcsfontosságú szerepet tölt be a *lakáshelyzet*. A népszámlálás időpontjában (2001. február 1-jén) az ország lakásainak és üdülőinek együttes száma 4 millió 310 ezer, a lakások átlagos alapterülete pedig 74 négyzetméter volt. A lakott lakások 92%-át a tulajdonosok lakták, 8%-át bérleti, szolgálati és egyéb jogviszony jellemezte. Üresen állt, vagy nem lakás céljára hasznosítottak több mint 310 ezer lakást. A lakott lakások 17%-ában több nemzedék élt együtt.

Minden nyolcadik lakást már 80 évvel azelőtt is használtak, és hasonló arányban épültek a két világháború között is.

Az ezer lakosra jutó lakások számát tekintve a csehországihoz hasonló, de Portugáliától, Írországtól, Lengyelországtól, s Szlovákiától kedvezőbb e mutatónk. Észak- és Nyugat-Európa országaihoz viszonyítva azonban jelentős a lemaradásunk minden tekintetben. Ami Magyarországon „egy lakos, egy szoba”, ezt a jelzett országok két, háromszorosan szárnyalják túl. Különös gondot a csatornázottság helyzete okoz, a szennyvíz elvezetése teljesen megoldatlan mintegy 280 ezer lakásban. Vízüblítéssel mellékhelység fél millió lakásban hiányzik.

A lakásépítés szempontjából mélypontot jelentő 1999 után 2002 volt az első számottevő fellendülést eredményező esztendő, amikor 31 500 lakást építettek, közel kétharmaddal többet az 1999. évinél. A lakások 53%-a új családi ház, egyharmada többszintes, többlakásos épületben készült el.

2003 első félévében a lendületes folyamat megtört, a 9 200 épített lakás 8%-os csökkenést jelent. Budapesten 30%-kal esett a lakásépítés. Az évek óta legkevesebb lakást építő régióban (Észak-Magyarországon) áttörés továbbra sem következett be, az előző év azonos időszakához képest 4% a csökkenés. Tízezer lakosra számítva mindössze 3,2 újonnan épített lakás jut, az országos átlag ennek csaknem a háromszorosa (9,0).

*

A gazdasági és társadalmi folyamatok elemzésével az *élet minőségét* alakító körülmények tárhatók fel, számbavehetők az eredmények és a problémák, a nehézségek leküzdésében pedig egy megfelelő diagnózis jó alapot adhat a terápiához.

FORRÁSOK

A KSH Jelenti, 2003/6. szám

Magyarország 2002, KSH

David C. KORTEN: *Tőkés társaságok világuralma*. Magyar Kapu Alapítvány EKF Hálózat, Budapest, 1996

ISKOLAORVOSI TAPASZTALATAIM

Városunkban, Salgótarjánban nincs főfoglalkozású iskolaorvos. Az általános iskolásokat a gyermek-körzeti orvosok, a középiskolásokat két részfoglalkozású orvos látja el. Felkérésre már a harmadik tanévben vagyok két középiskola csaknem ezer tanulójának iskolaorvosa. Egy védőnővel együtt, napi 4 órában mindketten nyugdíjasként látjuk el ezt a feladatot. A munkaidőnket teljesen kitölti az akut esetek ellátása, gyógyszerelés, a rendszeres szűrővizsgálatok végzése és a kiszűrtek gondozása. Minden egyes tanulónál évenként szűrő vizsgálatot végzünk lelkiismeretesen, mindenre kiterjedően. A vizsgálat az iskolák által fenntartott rendelő helyiségben történik, természetesen egyesével hívjuk be a tanulókat, és felnőttként kezeljük őket. A vizsgálatok alapján észlelt eltérések esetén kiegészítő szakvizsgálatot kezdeményezünk. A kiszűrt tanulókat gondozási lappal ellátva visszarendeljük ellenőrzésre. Minden tanulóról egészségügyi törzslapot vezetünk, amelyet 30 évig irattárban kötelesek vagyunk megőrizni. Ha egy tanuló befejezi vagy megszakítja tanulmányait, akkor a kárton alapján egy egészségügyi törzslap kivonatot állítunk ki, ha ezt az illetékes orvos írásban kéri. A sorkötelesek vizsgálatát az előírt szakvizsgálatokra történő beutalását, a törzslap kitöltését eddig és jelenleg is végezzük. Megjegyzem ezzel kapcsolatban, hogy a legújabb rendelet a hadkötelesek vizsgálatát családorvosi feladatként jelölte meg.

Az iskola-egészségügyi munka fő mutatóiról, statisztikáról szólva az alábbiakat állapíthatom meg:

Egy tanévben elvégzett össz-szűrővizsgálatok száma: 967, ebből a testmagasságbeli eltérés (törpenövés) 1. Testsúly szerinti eltérés: 29, halláscsökkenés 10 esetben, mozgásszervi eltérés (gerincferdülés, csípő, térdízületi elváltozás, lúdtalp) 269 esetben volt észlelhető. Szemészeti eltérés (látásélesség, színlátás zavar) 129 esetben igazolódott.

Összesen 476 tanulót szűrtünk ki. Ebből szakrendelésre küldöttek száma 162, vizsgálatra nem ment el – illetve nem hozta vissza a leletét 78 fő.

Könnyített testnevelésre, illetve gyógytestnevelésre és gyógyúszásra a tanulók 8,9%-a szorul, teljesen felmentett (belgyógyászati, ortopédiai és reumatológiai javaslatra) a tanulók 3,6%-a.

A szűrővizsgálatok során egyénre szabott egészségügyi felvilágosítást végzünk életmódra, étrendre, tornára vonatkozóan.

Részletesebben kell foglalkozni a testi fejlettség kérdésével.

Az átlagon aluli fejlettség (magasság, súly) okaként a helytelen táplálkozás nevezhető meg: a menzai meleg ebéd helyett inkább hamburgert, csipszet fogyasztanak.

Tej- és tejtermék helyett a divatos cukrozott üdítőitalokat vásárolják. A növekvő szervezet nagy kalcium és vitamin-igényének megfelelő mennyiségnek még a felét sem veszik fel táplálék formájában.

A gyenge fejlettség hátterében ezenkívül a dohányzás, a szeszes ital fogyasztás és a 13–14 éves korban megkezdett szexuális élet is szerepet játszik.

A másik véglet a túltápláltság, mely a falánkság és a helytelen étkezési szokás következménye. Túl sok kalóriát, zsírt, szénhidrátot tartalmaz az étrendjük és emellett igen keveset mozognak. Pedig a kövérség, mint rizikófaktor szerepet játszik a magas vérnyomás, a szív- és érrendszeri betegségek, emésztőszervi panaszok, csontvázrendszeri betegségek kialakulásában, anyagcsere betegség, cukorbetegség kialakulására és korai érlelmeszesedésre vezet. Az eddig általam mért legmagasabb testsúly 125 kg volt. Elhízást okozhatnak még a fogamzásgátló gyógyszerek is. Volt olyan tanuló, aki a gyógyszerszedést követően 1 év alatt 20 kg-ot hízott a kialakult hormonzavar miatt.

Külső megjelenés tekintetében megállapítható, hogy a lányok szinte kivétel nélkül festik a hajukat, arcukat. Ez egyfelől felesleges, mert az igazi szépségüket nem a festék, hanem a fiatalságuk, üdeségük jelenti, másfelől egészségügyi szempontból is kifogásolható, hiszen fénytelené, töredezetté teszi a hajukat, a festékek és a rendszeres szolárium használat a bőr korai ráncosodásához vezethet.

Az ékszerek használata elsősorban balesetveszélyességük miatt kifogásolható. Viszont külön kell szólni a testékszerekről, karika a szemöldökívben, orrcimpákon, felső vagy alsó ajkakon, állon, mellbimbóban, köldökben, és a nyelvben implantálva is. Gyakori ezzel együtt – vagy csak külön – a szabadkézi tetoválás egyszínű, illetve színes változata, mely különös ismertetőjelként örökre megmarad. Azonkívül, hogy esztétikailag visszataszító jelenség, még egészségtelen is, pl. a köldökékszer beültetésének sebé csak félév alatt gyógyul teljesen, még szövődmenymentes esetben is. A tetoválás következménye bőrgyulladás, de sárgaság és AIDS-es fertőzés is előfordulhat, ha nem sterilen történik a művelet. A fájdalom elviselésén

kívül még fizetni is kell érte 10 000–30 000 Ft-ot. Magatartás-zavar, lelki egyensúly felbomlásának külső tünete ez, a tanulók 12,5%-ánál fordul elő. A személyi higiénia általában jónak mondható, de vannak, akik az orvosi vizsgálatra mosdatlanul és szennyes fehérneműben jönnek. Az elsősök között gyakori a fogszuvasodás és elmarad a szájapolás.

A mozgásszervi elváltozások egy része a helytelen táplálkozásra és abból eredő ásványi anyag és vitaminhiányra, a mozgásszegény életmódra és az egészségtelen cipő viseletre is visszavezethető.

Általában sportcipőben járnak, pedig ez állandó viselésre nem alkalmas, egészségtelen, a lúdtalp kialakulásában is szerepe van.

Szólni kell még a fiatalok magatartásáról, viselkedéséről. Hangsúlyozom, hogy nem erre az 1 000 tanulóra jellemző, hanem általánosítható a korosztályra. Sokszor az alapvető udvariassági szabályokat sem tartják be. Szeretnek tömondatokban beszélni. Szótárukból hiányzik a „kérem”, „legyen szíves”, „tessék szíves lenni”. Egy részük beszéde hemzseg a trágár kifejezésektől. Érze mi életük sivár. Az utóbbival az országos Iskolaegészségügyi Kongresszuson több előadás is foglalkozott. Sokukból hiányzik a hazaszeretet, a szülőföldhöz való ragaszkodás, a szülők tisztelete. Jó állásra, anyagi jólétre várás tölti ki gondolataikat.

Igen korán, még általános iskolásként, érzelmileg és szociálisan éretlen fiatalok egyre nagyobb számban kerülnek egymással szexuális kapcsolatban és folytatnak meggondolatlanul és felelőtlenül nemi életet, melynek következménye terhesség és kényszerházasság, vagy a terhesség művi megszakítása, melynek korai és késői szövődményei és következményei lehetnek.

Az organikus következményen túl az érzelmi töltés, szeretetnélküli, ösztönösen vagy divatból, presztízsből gyakran váltott partnerrel folytatott nemi élet kiégeti, sivárrá teszi a lánygyermek személyiségét. Megfosztja a valódi szerelemre, szeretetre épülő testi kapcsolatoknak, a gyermekvárásnak, és a gyerekekkel együtt teljes családi életnek semmilyen más érzéssel és érvényesüléssel nem pótolható örömétől.

Az idő előtt, éretlenül elkezdett szabados szexuális élet elvonja a fiatalok figyelmét, energiáját a tanulástól, csökkenti az egészséges ambíciót, érvényesülési vágyát, megfosztja őket az egészséges értelmes pályaválasztástól, a szórakozás pozitív, személyiségformáló sok-sok örömétől.

A testi-lelki, érzelmi érettség kb. a 18 éves korra fejlődik ki, tehát csak ezután, már érettebb korban javasolható a szexuális élet kezdése.

A tudatos terhesség vállalására, szülésre legalkalmasabb a 20–30 éves kor.

Primér prevenció tehát az erkölcsös élet. A gyermeki jellem kialakulásában nagy segítséget jelent a kisiskolás korban bevezetett hit- és erkölcsstan-oktatás, mely biztosítja az erkölcsi törvények megismertetését, amely a gyermeki jellem kialakulásában iránytűként, vezérfonalként szolgál.

A szülők feladata a gyermeki jellem vadhajtásainak nyesegetése. ha az észérvek nem hatnak, és nincs a fiatalban elég lelki tartás, akkor „menteni, ami menthető” meggondolásból alkalmazható a szekunder prevenció: a fogamzásgátlás. Csak előzetes nőgyógyászati vizsgálat után nőgyógyászati javaslatra, a megfelelően kiválasztott hormontartalmú gyógyszerrel történjen mindez.

Mint minden gyógyszernek, ennek is vannak nem kívánatos mellékhatásai: hormonzavar következményes elhízással, magas vérnyomás, tromبózis hajlam, máj és epebetegség és sok esetben rákkeltő hatás. Szövődmények kialakulásában prediszponáló tényező az életkor és a dohányzás. A felelőtlen, éretlen szexuális kapcsolatok, az együttélés – mely minden jogi következmény nélkül –, bármikor megszüntethető, semmilyen biztonságot nem nyújt, a kárvallottak rendszerint a jobbsorsra érdemes lányok, akik terhesen vagy anélkül, de lélekben megsebezve kerülnek ki ebből a laza kapcsolatból. Lelki válságuk hamarosan testi tünetekkel jár, és kialakul a pszichoszomatikus betegség, mely egész életükön át kíséri őket.

Egyesek betegségbe menekülnek. Mások a lelki bajukat igyekeznek elfojtani alkohollal vagy a droghoz nyúlnak. Mindkettő zsákutcába vezet. Az egyik héten az „Emberbarát Alapítvány” iskolai AIDS-drogprevenciós programjára voltak hivatalosak a középiskolás fiatalok. Nagy lelki- és emberbaráti segítő szándék kellett ahhoz, hogy a közönség elé állva az öt drogos fiatal elmondja, hogyan jutottak idáig, hogy a hallgatóság okuljon az ő életükből. Beszámolójukból kiderült, hogy saját kíváncsiságuk, az anyagi jólétük, a szülők rossz példát mutató élete (alkoholizmus, prostitúció,) válása vezetett oda, hogy a droghoz nyúltak.

Már az első fogyasztás után rászoktak a fűre, kábítószer tartalmú bélyegre, nyalókára, egyre nagyobb mennyiségre, és egyre erősebb szerre vágytak, amíg eljutottak a heroinhoz. A közös tű és fecskendő használatával egymásba oltották az AIDS vírusát. Betegen és a kábítószer rabjaként már csak a szer megszerzése érdekelte őket, nem számított

semmit a tanulás, munka, szülők és a barátok léte. Otthonról lassan mindent elloptak, pénzt, ékszert, ruhát, TV-t, alkalmi ismerőseiktől pénzt szereztek, de többnyire rablótámadással, emiatt börtönbe kerültek, majd zárt osztályra, elvonóra.

Többszöri öngyilkossági kísérlet, hajléktalanság, teljes magába fordulás következett. A 20 éves fiatalok eddig hat-hét évet töltöttek zárt intézetekben, és maradtak drogfüggők.

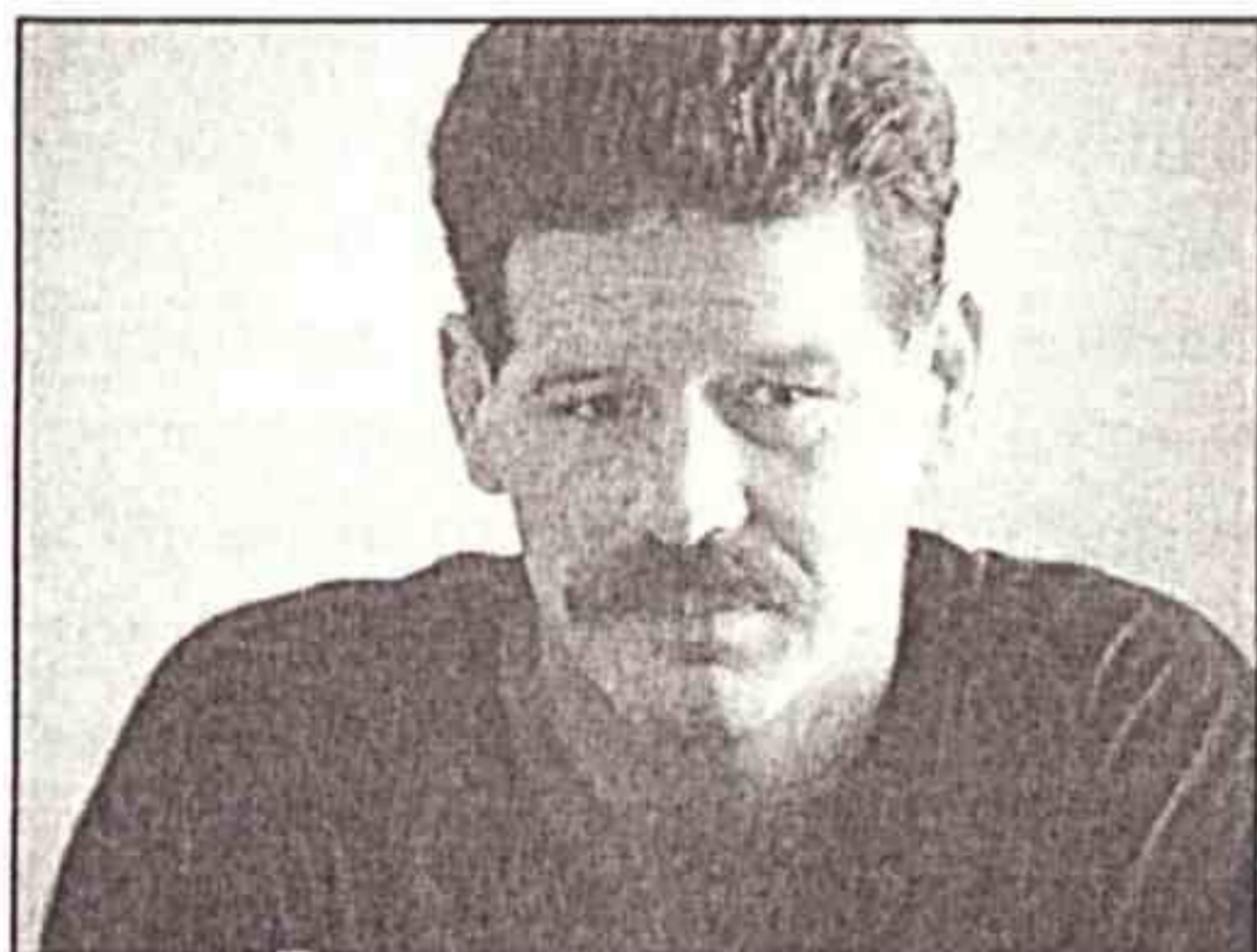
Mindannyiunk felelőssége, hogy fiataljaink testileg-lelkileg egészségesek legyenek. Hiszen ők a jövő társadalma, nem mindegy, hogy milyen lesz a magyar nemzet. A társadalom alapja, legkisebb sejtje a család, amely összetartozást, boldogságot, védelmet nyújt a szülőknek, gyermekeknek egyaránt és semmi mással nem helyettesíthető. Erkölcsi felemelkedésre, valódi példaképekre van szükség. A fiatalokban meglévő dicséretes vágyat felhasználva – hogy valamiben ki akarnak tűnni a többi közül, az átlag fölé akarnak emelkedni –, értelmes, nemes célokat kell kitűzni eléjük, hogy abban versenyezzenek.

Fontos a szabadidő hasznos eltöltése, a test- és lélek edzése. Az értelemre és érzelemre is ható magyar irodalmi és történelmi előadásokkal, vetélkedőkkel segíteni kell a fiatalok jellemének alakulását. Megyei kirándulások szervezése, a táj szépségének és a műemlékeknek megismertetésére, hogy „honismerettel a honszeretethez” jussanak el, ahogy ezt annak idején Dr. Dornyay Béla megfogalmazta.

Fontos, hogy a fiatalok helyes önismerettel és önértékeléssel rendelkezzenek, legyen magyarságtudatuk, és ezt büszkén vallják is meg, legyenek büszkék nyelvünkre, kultúránkra, hogy fennmaradjon nemzetünk.

KÉT MŰVÉSZPORTRÉ

HEGEDŰS MORGAN

1953-ban születtem Budapesten. Négy vagy öt éves voltam, amikor idejöttünk lakni, mert apám idevalósi, karancsaljai. Hát a gyerekkorom az itt zajlott, a Pécskő utcai általános iskolába jártam, ami a város legrosszabb iskolája volt, mert ez volt a Cigány úti iskola. A szüleim mindent akartak belőlem csak

művészt nem, azt szerették volna, hogy tisztességes szakma legyen a kezemben, amiből meg tudok majd élni. Hát elmentem központi fűtés-szerelőnek. Aztán valahogy nem éreztem magaménak a dolgot. Akkor jött egy gyors csákányváltás, elmentem lakatosnak, épületszerkezet lakatosnak pontosan. Majd elvégeztem az iskolát, dolgoztam másfél-két hónapot körülbelül a szakmámban, azóta sem többet. Közben jött az az elhatározásom, hogy nekem igen is festőművésznem kell lennem. Aztán mikor így meggondoltam magam, akkor elmentem betonozni, fát rakodtam kint a hegyekben egy évig, jó levegő van ugyanis. Elmentem a bányába a frontfejtésre, kíváncsi voltam apám honnan ment nyugdíjba. Folyamatos munkahelyi konfliktusok jellemezték ezt az időszakot, mert a bezártságot nem bírtam az istennek sem elviselni. Körülbelül úgy négy éve, hogy szabadúszó vagyok. Anyagi területen több-kevesebb sikerrel, de szabad vagyok.

Érdekes dolog volt, amikor először mentem Iványi Ödön szakkörébe. Szabó Tomi akkor már odajárt. Betoppantam Tamás nagyot nézett: „Szia, szia. Tiszteletem Dönci bátyám, én vagyok igen, szeretnék rajzolni.” „Jó, ott a tábla, ott a papír, ülj le és kezd el.” Aztán ennek kapcsán jöttünk össze úgy Tomival, hogy hétközben is suli után találkoztunk fent a kertben náluk, vagy kimentünk a Szilvásba, a Pécskőre. Úgyhogy

végül nem heti 1 rajzszaakkör volt, hanem napi nem tudom hány óra rajzszaakkör, és naponta 3–4 képet megfestettünk, ha együtt voltunk, akkor is, ha nem, akkor is.

Az öreg pedig figyelt. Figyelte az egész stábot, cigarettáját jellegzetes szipkájával tartotta, és hümmögött. Kíváncsi volt kibe mocoog egyáltalán valami. Hagyta az egész társaságot kibontakozni, próbálja mindenki önmagát adni. Épp ezért számomra ő volt az egyik legnagyobb pedagógus, akit ismerek, és akivel találkoztam. Az illető személyiségébe soha nem akart beleavatkozni, és ez a legnagyobb dolog egy pedagógus részéről, azt megállni, hogy nem avatkozunk a másik egyéniségébe. Erre nagyon kevés pedagógus képes. Az öreg az igen, ő érezte a dolgok lényegét. Amikor már bölcsödében megkezdik a manipulációt, amely bizonyos fokig kell is, de tudni kell azt, hogy mikor nem szabad. És a képzőművész is ilyen, hogy tudjam, mikor hagyom abba azt a képet, mert akkor már csak rontok rajta. Ez is valamilyen nevelési dolog. Mert a képet pátyolgatni kell, nevelgetni, mint a saját gyerekedet.

Amikor nagy nehezen az öreg mesterem, Dönci bácsi végre valahára kapott egy műtermet, mert addig innen a-negyedik lépcsőháznak a mosókonyhájában festett, ami elég szűkös volt, de érdekes módon elfértünk benne ketten is, ha időnként felmentem hozzá, és én is ott festettem. Szóval nagy kegyesen megkapta a várostól, nem tudom hány éves korában az új műtermet. Legjobb tudomásom szerint egy fél évig, ha tudta használni, aztán kórházba került. És bár világ életében a fényeket festette egy sötét lukban borzasztóan jól, itt már nem volt lehetősége rá, hogy festeni tudjon. Döbbenetes, hogy utána pont én kaptam meg ezt a műtermet, a tanítványa, aki meg nem fényeket, hanem mélyeket akar festeni.

Abból a csapatból, amiből indultam, hát, én vagyok itt egyedül. És akkor, ha ezt feszegetjük, akkor felmerül a kérdés: Hány tehetséges ember kallódott el ebben a városban? Lehet, hogy jobban jártam volna én is, ha elmegyek egy másik városba, nem tudom.

De itt maradtam, mert azt mondtam, hogy én vagyok én és nem menekülök el innen, megmutatnom itt hogy ki vagyok és senki nem gátolhat meg benne.

Akármilyen vargabetűkkel, de büszkén, önmagamot akarom kiadni maximálisan.

Amikor úgy döntöttem, hogy igenis belőlem festőművész kell, hogy legyen, mert ezt érzem, ez megint lehet, hogy nagyképpően hangzik meggyújtottam magam, mint egy gyertyát. Addig élek, amíg el nem

égek. Hogy ha két év múlva elégtem, akkor két év múlva, ha húsz, akkor húsz, nem tudom. De amíg érzem magamban azt, hogy igen, van és kell, addig csinálnom kell, és nem játékból csupán. Ez a létem. De mindent alá is vettetem ennek, mert akkor nem tudtam volna eljutni ide. Amit eddig melóztam annak ez az új kép a csúcsa.

Amikor egy ember megragadt önmagában, akkor vége van.

Mihelyt képtelen leszek arra, hogy önmagamot meg tudjam újítani, akkor fogom az ecsetet és leteszem, akkor már nem szabad. Annyira tisztelem a művészetet. Addig élek.

*

(A beszélgetésben részt vett Halászné Szilasi Ágota művészettörténész. A felvételek 1990 szeptemberében készültek, három hónappal Hegedűs Morgan halála előtt. A portréfilm eredeti példánya a Nógrádi Történelmi Múzeum tulajdonában van.)

HEGEDŰS Morgan (eredetileg Adolf) festő. (Budapest, 1953. február 6. – Salgótarján, 1990. december 4.) Autodidakta, mestere: Iványi Ödön. 1982-ben felvették az FMK-ba. Rómában a Nemzetközi Akvarell Biennálén 1984-ben és 1990-ben díjat kapott. Salgótarjánban élt. Csupán évtizednyi pályája során figurális kompozíciókat festett, melyeket megérintett a szürrealizmus, némiképp az expresszionizmus is. Kifejezetten kolorista festő volt, a korai indulatos, lírikus magatartást a tiszta, áttekinthető, élénk színeket használó kompozíció vette át. Életműve torzó volta ellenére is maradandó.

Egyéni kiállítások: 1982–90: Salgótarján, Balassagyarmat.

Válogatott csoportos kiállítások: 1982–90: Salgótarjáni Tavaszi Tárlatok; Salgótarjáni Rajzbiennálék; Akvarell Biennálék, Eger; Téli Tárlatok, Miskolc; Táblakép Biennálék, Szeged; Őszi Tárlatok, Hódmezővásárhely, 1984, 1986, 1990: Nemzetközi Akvarell Biennálék, Róma.

Művek közgyűjteményekben: Nógrádi Történelmi Múzeum, Salgótarján.

IRODALOM

FÖLDI P.: *Az elveszett dolgok hiteles bizonyosága. Palócföld, 1992/3.*

BRUNDA G.: *Belépő a pikk dámához, Palócföld, 1992/3.*

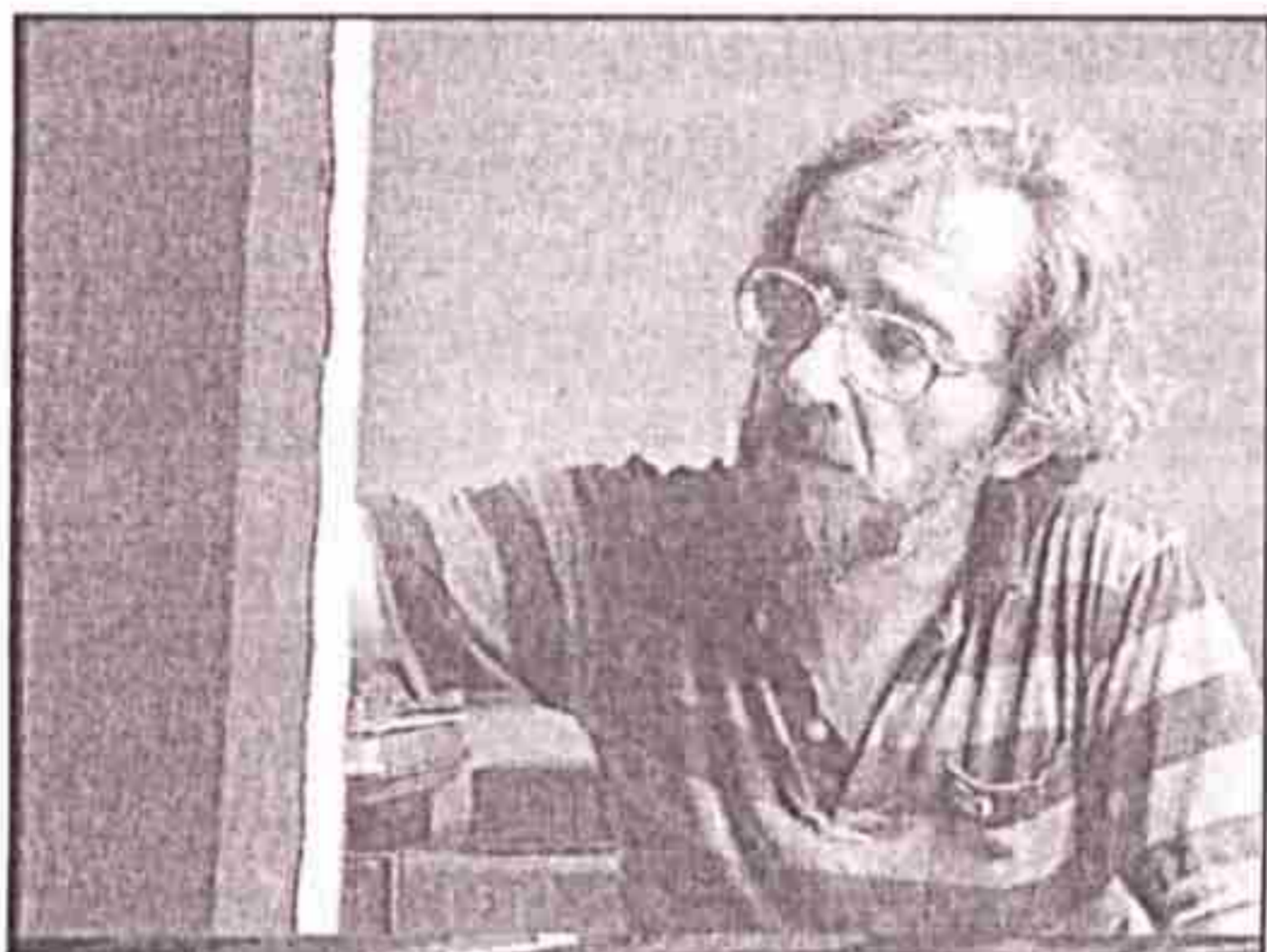
H. SZILASI Á.: *Hegedűs Morganról. Palócföld, 1992/3.*

K. PEÁK I.: *Hegedűs Morgan világa. Palócföld, 1996/2.*

H. SZILASI Á.: *Adalékok Hegedűs Morgan festészetéhez. Palócföld, 1996/2.*

WEHNER T.: *A valóság látomássá válása. Hegedűs Morgan (1953–1990) képei.. Új Művészet, 1996/10.*

(Kortárs Magyar Művészeti Lexikon – szócikk: Hann Ferenc)

Hibó Tamás 1947-ben született Szolnokon. Szüleiivel Salgótarjánba költözött, ahol első mestere Iványi Ödön. Az ő biztatására jelentkezett 1966-ban a Török Pál utcai Képzőművészeti Szakközépiskolába. Tanára Visky Balázs László, akinek egyénisége és szakmai tanácsai meghatározóak voltak művészi gondolkodásának alakulásában. A képzőművészeti főiskolán kétszer

felvételizett sikertelenül. Ezek után turistaként Lengyelországba utazott, ahol felvették a varsói Szépművészetek Főiskolájára. A második évtől a Magyar Népköztársaság ösztöndíjasaként tanult festészetet, különböző grafikai technikákat, szobrászatot 1970-ig. 1971-ben felvették a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, ahol ismereteit Ék Sándor, Raszler Károly és Rozanits Tibor irányításával bővítette. Főiskola tanulmányait 1972-ben fejezte be. Ezek után visszatért Salgótarjánba. Itt 1974-ben Madách-ösztöndíjban részesült, majd 1975-ben a munka művésze díjjal tüntették ki. Két-két egyéni kiállítása volt Salgótarjánban és Budapesten. A '80-as évek második felében felfüggesztette alkotói tevékenységét. 1991-ben bekövetkezett halála előtt nem sokkal fordult ismét a képzőművészet felé. Négy utolsó festménye egy új már beteljesületlen alkotói korszak lehetőségét jelzi. Életműve torzóként maradt ránk.

A Török Pál utcába bekerültem, nem is volt semmi dolog az annak idején, mert ha jól emlékszem ketten voltunk vidékiek ebben az osztályban. Az akkori pesti elitnek a gyerekei jártak oda. Művészek és az akkori vezető politikusok kölykei. Olyan emberrel találkoztam a Visky Balázs László személyében, aki nekem a legtöbbet és a legfontosabbat adta szakmailag. Többek között, hogy hogyan tanított ő rajzolni. Az első évben csak ilyen kockológia volt. Egy kockát rajzolgattunk vagy kettőt esetleg, de az már sok volt. Nem osztályozott rendszeresen, tehát nem volt ez a heti egyszeri osztályzás, meg az ilyen szokásos procedúrák, mint egy normál gimnáziumban, hanem félévente adott egy jegyet. Hát már az első hónap végén pizokul untam ezt a kocka rajzot és szerintem már olyan szuper volt az a kocka, már vagy ötvenszer lerajzoltam, és egyszer bejött a mester. Soha nem felejttem el, mindenki örült módon

dolgozott, piszkosul, hogy itt a mester. Hát én meg ott ültem lezseren, úgy csináltam, mintha dolgozgatnék és megállt mögöttem: „Hibó maga kész van ezzel a rajzzal, úgy érzi?” Ránéztem és azt mondtam: „Mester, úgy érzem, kész vagyok, ez már jó.” „Igen? Akkor ezt egyesre minősítem!” És ráírt egy kurva nagy egyest. Kész, abban a félévben megbuktam rajzból. Tudniillik ez volt a félévi jegyem. Akkor tanultam meg, hogy ez a fogalom, hogy kész meg a nagyképűség, amivel egy ilyen fiatalember rendelkezik, meg a magabiztosság, a vélt tudás, amikor szembesül a valósággal, egy igazi nagy mesterrel, mert az ő tudása hatalmas volt, mert nemcsak hogy egyest adott, hanem megmutatta a rajzon, hogy két milliméterrel mi van arrébb, miért van arrébb, és meggyőződhettem arról, hogy: „Hoppá Hibó, bizony ez még nincs kész.”

Ez egy ilyen lecke volt és aztán ezt a leckét jól hasznosítottam, olyannyira jól, hogy az iskola egyik legjobban rajzoló diákja lettem. És hát ezért aztán mindig elnézték, hogy matematikából dinnye voltam és egyes-kettessel bukclácsoltam, de a jó rajztudásom meg a tehetségem miatt elnézték.

Utána jött volna a főiskola, oda felvételiztem, nagy reményekkel indultam, akkoriban 20 pontot kellett, vagy lehetett elérni a felvételi vizsgán, én 19 ponttal nem kerültem be.

Nem vettek fel, de felvettek esti előkészítő tanfolyamra. Akkoriban Sarkantyús Simon tartotta. Hát én rajzolgattam, nem azt mondom, hogy zseniálisan, de a csoporton belül egyik legjobbként és a következő felvételin egy pontot kaptam, ezt is azért, mert aki estin volt, az mindenki kapott egy pontot, automatikusan. Hát, itt volt a nyakamon a katonaság meg ez az egész rossz világ, én mindenképp tanulni akartam. És aztán előkerült ez a nagy ötlet, hogy apám egy régi ismerőse Varsóban élt, és levél útján megkereste: tudna-e esetleg segíteni abban, hogy én oda kikerüljek, hogy támogatna-e, mert idehaza nem vettek fel. Apámat nagyon szerette, kedvelte, annak idején a kiscei gimnáziumba tanította rajzolni, Csorba Tibornak hívták, és hozzájuk kerültem ki.

Hát ez sokat jelentett. Sokat tényleg, az ifjúságomat is jelentette akkor és a világra való kinézést, kitekintést. Külföldön élni az nagyon jó dolog, tehát jobb, mint turistaként bármit megnézni. Ezért is vagyok rossz turista egyébként, mert akárhova eljutok én leülök egy presszóba, nézem az utcát, az embereket, hallgatom, hogy mit beszélnek, tehát nekem külföldből ez érdekes, az ottani emberek élete. Abszolúte nem érdekelnek a katedrálisok, hát, ha nagyon muszáj megnézem, de egyébként

nem érdekel. Sokkal fontosabbnak tartom az embereket, akikkel lehet ott dumálni, látom, hogy öltöznek, mit csinálnak, milyenek az üzletek kirakatai, mit isznak, mit esznek, hát ilyenek. Varsó nekem ez volt. Már abban időben is jóval szabadabb volt a könyvkiadás, a filozófia, a film, a művészet, a színház, szóval tényleg más volt.

A nagy varsói diáksztrájkok idején ott voltam, amikor az ORMU meg a rendőrség megostromolta a főiskolát, és mi hősiezen védtük az egyetemnek a sérthetetlenségét. Akkoriban játszották Varsóban a Nemzeti Színházban az *Ćsök* című Mickiewicz drámát. Mickiewicz igazi lengyel volt, litván származású lengyel. Litvánia a lengyeleknek olyasmi, mint nekünk Erdély, vagy valami nagyon hasonló. Na és ezen az előadáson nyílt orosz ellenes tüntetéssel deklamáltak a színészek. A cár, és a régi Lengyelország csatározásairól, küzdelmeiről szólt az a dráma egyébként. Másnap letartóztatták a rendezőt meg egy-két színészt, a közönség soraiból a tüntető diákokat, akik üvöltöttek, tapsoltak a legkényesebb részeknél. Hát ezeket elvitték és ebből bontakozott ki egy általános varsói diáksztrájk, ami később átkerült Krakkóba. Ez körülbelül egy hétig tartott. Az utca népe hozta be az élelmet a főiskolára meg az egyetemekre, hát ott sok mindent láttam.

Az egy érdekes történet, hogy mikor éreztem először halálfélelmet. Egy utcai tüntetésbe akkor szándékom ellenére belekeveredtem. A rendőrség természetesen megjelent – hosszú gumibotos, jól beitatott spéci legények – és elkezdtek abriktolni a népet több irányból. Egy néhány száz fős csoport egy bezárt mozi portál elé beszorult, ahol másfél-két méterenként hatalmas kőoszlopok voltak, mögöttük egy hatalmas üveg portál, de nyilván a mozi zárva volt, vagy a bentlévők bezárták. A lényeg az, mikor a tömeget elkezdték ütlegetni akkor én hátul voltam az üvegfalnál, és éreztem, ahogy a tömeg nekinyomott az üvegnek, hogyan hajlott az a hatalmas üvegtábla. És akkor azt gondoltam: „Tamás, valószínűleg itt a vég, mert ha még egy nyomás jön és betörik az ablak, akkor engem miszlikre vagdalnak a lezuhanó üvegdarabok, a hatalmas kirakatüveg.” A lényeg az, hogy megúsztam a dolgot, mert mindenki elmenekült, én maradtam utoljára és kispricceltem két oszlop között, de nem teljesen úsztam meg, mert volt egy bőrkabátom és a mai napig is megvan a vállamon a nyoma, ahogy a bőr kirepedt a gumibot-ütéstől.

Hát én ilyen élményekkel éltem Varsóban. Az egyetemek függetlensége vagy a diáktanácsok működése újdonság volt számomra, és ők ezzel már erősen kacérkodtak.

A Varsói Főiskolán gyakorlatilag mindent tanultam. Elég komoly litográfákat csináltam már méretben is és kőre dolgoztam, és kézzel magam csiszolgattam a követ, ahogy azt kell. Emellett szobrászkodtam és festettem is, de nem sikerült jól festenem. Nem találtam meg akkor a festésben az örömet, meg talán nem voltam belülről annyira feltöltve, hogy tudjak festeni. Szóval keveset ismertem az életből. Nem tudtam, hogy végül is a festésnek mi a célja vagy lehet, hogy most se tudom, de akkor biztosan nem tudtam.

A képzésben – ha lehet így összehasonlítani a két főiskolát – a magyar minőségileg messze fölötte járt a varsóinak. A lengyel főiskolán alapvető hiányosságok voltak szakmailag

A diákok nem kapták meg azt a kemény müncheni dresszúrát, amit mi megkaptunk a Török Pál utcában, illetve később a Főiskolán, amíg tanítottak a régi mesterek és élt ez a fajta szellem. Hát ez ellen sokan tiltakoztak, meg tiltakoznak, sőt most újabb főiskolai áramlatok vannak, új tanszékvezetők jönnek, de hát ezek ugyanúgy nem fognak megtanítani se festeni se rajzolni és ez a baj. Mert a nagy szabadság csak akkor jó, amikor az ember már tud valamit, de aki egy hangszernek nem ismeri a törvényeit, az nem fog az istennek sem – akármilyen zseniális képességű ember –, valami meghatározó dolgot produkálni azon a hangszeren.

És ez is egy ilyen szakma: aki nem tanul meg egy kockát, egy fejet, egy aktot, vagy egy kezet megrajzolni, hát az nem fog tudni később sem jó műveket létrehozni. És ha megtanulja, akkor sem biztos! Tudniillik én ezzel kerültem szembe és ezzel vívódtam, ezzel ment el egy fél élet szinte, vagy már egy teljes, mit tudom én, hogy van ez megszabva. Hogy most már, ha tudok is valamit, van-e mit kezdeni ezzel a tudással.

Mikor hazajöttem Varsóból abbahagytam mindent festést, grafikát mindent. Egyrészt én mindig ilyen vajúdo típus voltam. Mindig ilyen egyéb megfontolások vezettek. Nem voltam úgy nevezett buta festő, hogy csinálja naponta, csinálja és száz rosszból egy jó lesz vagy kettő mit tudom én.

Mindig jót akartam csinálni, de mindig meggondoltam, hogy igazán jó lesz-e, vagy ha és nem vagyok művész, én nem csinálom, attól a világ még nagyon primán elketyeg tovább.

És amikor az ember erre rádöbben és ráadásul a saját munkája sem bizonyítja igazán azt, hogy ez egy kurva jó dolog, akkor abbahagyja. Mondjuk így néhányszor már hagytam abba ezt a szakmát az életben.

Amikor visszakerültem Varsóból Tarjánba, akkor egy fél évet itt dekkoltam, csak úgy tengtem-lengtem. Utána a magyar főiskolára bekerültem egy évig, de a főiskoláról visszakerülve is szabadúszó voltam, tehát mondjuk összesen ez alatt a húsz év alatt körülbelül 8 hónapot dolgoztam munkaviszonyban. Szerényen éltem, akkor még egyedül. Olyan barátaim voltak itt, akik azóta már mind meghaltak vagy elköltöztek. Hát ezekkel az emberekkel tartottam a kapcsolatot: Hann Feri, Szulyó Zoli, Szabó Tomi, akkor még kis gimnazista gyerek volt, Molnár Béla, Hegedűs Morgan, ilyen hasonszőrű pofákkal festegetünk, iszogatunk. Dolgoztam, örültem, ha a pártbizottság ad jutalom-feladatkeppen egy vagy két rézkarcra megbízást minden évben. Mellette azért rajzolgattam és csináltam grafikát is. Főként grafikát, akkor nem festettem egyáltalán. Azzal végképp leszámoltam, mert nem volt mit festenem. Egyszerűen nem tudtam mit festeni. Grafikát csináltam, mert az kisebb műfaj volt, talán gyorsabban is ment. Így lettem aztán grafikus végül.

Na szóval, ilyeneket is csináltam, jó pár munkásmozgalmi albumba részt vettem. Nem vagyok rá nagyon büszke, de megcsináltam, mert kellett a pénz. És mondjuk hát kitüntetésnek nem tartottam, hogy megbíztak, mert belül éreztem, hogy tisztességtelen dolog ez. Tudniillik valamikor, amikor még gimnazista voltam, akkor én szentül hittem a művészetet, és akkor megesküdtem, hogy öngyilkos leszek, ha egyszer pénzért fogok festeni, tudva, hogy nem belülről jön, hanem pénzért és megbízásért – az a művészet halála.

Aztán később, ahogy az idő múlik egyre több kompromisszumot követ el az ember, és egyre inkább nem lesz öngyilkos ezekért a kis apró szarakodásokért, a kis lélekölésekért. Megcsináltuk Hann Ferivel *A Várost*, valószínűleg ő se nagyon büszke rá, én sem vagyok nagyon büszke rá, de megtörtént.

Miután én hazakerültem a hetvenes évek elején persze mondanom sem kell, elég sokat pofáztam. Amikor megérkeztem szeretettel fogadott itt végül is a szakma, mert nem tudták, hogy ki vagyok. Itt az idősebb kollégákra gondolok: azt hitték majd én együtt fogom velük tolni a szekeret. Nagyon hamar kiábrándítottam őket, hogy én nem tolom senkivel sem a szekeret. Így aztán ezek a munkák fokozatosan elmaradtak, illetve én ki-koptam ezekből a körökből, ahol osztogatták itt helyben a manit.

Hát az ember, ha sokszor mellőzik meg kevés pénze van, akkor egyre kiábrándultabb, egyre inkább magába forduló, egyre szarabbul is

dolgozik, mert sikerek nélkül tudod nehéz élni. Ilyen apró kis sikerek kellene és ezért lettem például horgász.

Hát nekem a horgászat egy pótcselekvés volt, utólag tudom, most így szembenézve magammal. Minél többet horgásztam, annál jobban megismertem ezt a szakmát és annál több halat fogtam és minden halfogás sikerélmény volt, de most már egyre kevesebbet horgászom. Miért? Mert megtaláltam úgy mond a belső békémet és most festek. És ez most kielégít.

És most már nem is akarok mást csinálni.

Vesztesnek nem tartom magam, még ha veszítettem is. Gyengének meg semmi szín alatt. Tehát én mindig meg tudtam védeni a saját szuverenitásomat. Igazán, ha feladtam dolgokat, csak magam miatt adtam fel, ami így belülről láplálkozott.

Plusz van bennem valami utolsó tánc hangulat mostanában. Ebbe belesugárzik az egyéni életem utolsó tánca, belesugárzik a társadalom utolsó tánca és hát ezek csinálják ezt a képet.

*

A beszélgetésben részt vett – és a bevezető szöveget írta – Halászné Szilasi Ágota művészettörténész. A felvételek 1991 májusában készültek, öt hónappal Hibó Tamás halála előtt. A portréfilm eredeti példánya a Nógrádi Történeti Múzeum tulajdonában van.

HIBÓ Tamás grafikus. (Szolnok, 1947. november 11. – Kápolna, 1991. október 23.) 1968–71: Akademia Sztuk Pieknych, Varsó, 1971–72: MKF. Mesterei: Biski Balás László, Eugeniusz Arct. 1974: madách-ösztöndíj; 1975: Munka – Művészet-díj, Salgótarjáni Tavasz Tárlat, a Nógrádi Szénbányák díja. 1990-ben tanulmányutat tett Finnországban. Festőként indult, de életműve főként metszetekből, s főképp rézkarcokból áll. A lengyel grafikai tradíció meghatározta stílusát. nem idegen tőle a groteszk, hangütése ironikus, szarkasztikus. Mindvégig morális problémákat feszegetett, erős társadalomkritikai attitűdje a hivatalos kultúrpolitika rosszallását váltotta ki. Míves, nagy műgonddal készült rézkarcai orwelli hangulatot árasztanak, erősen foglalkoztatta az apokalipszis, az emberiség reménytelennek látszó jövője. Utolsó éveiben újra a festészet felé fordult. Salgótarjánban élt és dolgozott.

Egyéni kiállítások: 1969, 1971, 1983: Salgótarján; 1969: Pásztó; 1977, 1982: Balasgyarmat; 1977: Ferencvárosi Pincet.; 1978: Zagyvaróna; 1993: Nagybátony; 1995: Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján; 1997: Madách Művelődési Központ, Vác.

Válogatott csoportos kiállítások: 1972-től: Miskolci Téli Tárlatok; 1973-tól: Salgótarjáni Tavasz Tárlatok; 1975: VIII. Országos Grafikai Biennálé, Miskolc; 1976:

Ember és természet, Palóc Múzeum, Balassagyarmat; *Intersymposion – Nemzetközi Grafikai Művésztelep*, Salgótarján; 1984: *Ex Libris*, Milánó; 1987: Kisgrafikai Biennálé, Tihany; 1991: Nógrádi Művészek kiállítása, Kastély Galéria, Szirák. *Művei közgyűjteményekben*: Magyar Nemzeti Galéria, Budapest; Nógrádi Történelmi Múzeum, Salgótarján.

IRODALOM

KASSAI J.: Katalógus előszó, Salgótarján, 1970

VIHAR B.: *Költészet és grafika. Palócföld*, 1971/1.

TÓTH E.: *Műteremlátogatás műterem nélkül. Nógrád*, 1972. augusztus 2.

PÁL J.: *Színe és visszája Palócföld*, 1976/2.

PÁL J.: *Az interjú folytatódik. Palócföld*, 1976/3.

DÉVÉNYI I.: Katalógus előszó. Ferencvárosi Pincet., 1977

BRUNDA G.: *A nagy kétszívű folyó. Palócföld*, 1992

HANN F.: *Hibó Tamás. Palócföld*, 1992/6.

HANN F.: *Hibó Tamás. Monográfia*, 1995.

(*Kortárs Magyar Művészeti Lexikon – szócikk: Hann Ferenc*)

Ács Irén: „Győz az igazság”, Prága, 1968

A BOLDOG FOTÓRIPORTER

Ács Irén maga a mosolygós konokság. Jöhet váratlan fordulat, érheti pillanatnyi kudarc, mosolyogva tudomásul veszi, és töretlenül megy tovább célja felé. Talán ezt a mosolyt látva mondta Anna Argit festőművész Ács Irénnek, hogy te *boldogságra születtél*. Ennél pontosabban aligha lehet megfogalmazni azt, ami Ács Irén fényképeit jellemzi. Valóban: fényképei arról árulkodnak, hogy számára a lét boldogság, minden velejáró sanyarúság ellenére. Kerüljön bármilyen helyzetbe, mindig kikényszeríti, ha többet nem is, legalább a boldogság csíráját.

Ha visszatekintünk sorsának a fordulataira, azt mondhatjuk, hogy története tulajdonképpen nagyon egyszerű: veleszületett kíváncsisága meghatározta az életét.

A szécsényi kislány valamikor gyermekkorában rácsodálkozott erre a bámulatos világra, ahol tömérdek sok az érdekes ember, akikkel mindig történik valami különös, ami őt fölöttébb érdekelte, és el nem mulasztotta volna megismerni. Azóta is így tesz. Csak a csodálkozás minősége változott. Igényesebb lett. Válogatósabb. A tekintet azonban ugyanaz (Tóth Árpád szavaival): kerek szemmel, gyerekszemmel ámul, mint valaha.

Azt kell mondani, törvényszerű, hogy fotóriporter lett, és az sem meglepő, hogy rajong a hivatásáért. „Mindig azt mondtam – nyilatkozta nem oly régen Szarka Klárának –, hogy ha százszor születnék, akkor is riporter lennék, mert enyém az egész világ, vagy legalábbis az ország. Ami, vagy aki érdekelt, azt megnézhettem, megismerhetem, emellett már csak bagatell dolog, hogy fényképezni is kellett. Hogyan adódhat egy civil életében, hogy valaki korának a politikusait, művészeit testközelből láthassa, hogy az emberek, a szántóvetőtől az egyetemi tanárig, beengedjék a lakásukba? Ha száz élete lenne, akkor sem jutni neki annyi élmény, mint nekem”.

A fotóriporter mindig légyottra siet, mert hajtja hivatása kecsegtető parancsa: találkozzon a valósággal. Legyen az események tanúja, lássa meg a lényeges pillanatot, és teljesítve hivatását, adjon öröklétet a megélt pillanatnak.

Művei bizonyítják: Ács Irén ismerte és betartotta a riporter törvényt. hivatástudata a hétköznapiakban nem fakult meg; mindig az első légyott izgalmával vett részt az eseményekben, ámuló szemmel figyelte a történéseket, átérezte a pillanat fontosságát, de nem ragadt meg a felszín kínálta látványos izgalmaival, hanem a halkabbat, a sokatmondóbbat, a több jelentésűt kereste

Számára rendkívül fontos és izgalmas a külvárosi asszony felhőtlen kacagása, az ikonok alatt, gyertyák fényénél, üres üvegek társaságában darvadozó festő, a tanyasi iskola diákja, az ebédelő kalauznők, a harangot kongató asszony, a buharai kovácsmester, két egymáshoz bújó, egymást vállaló ember.

Első pillanatra föltűnik: Ács Irén akkor mond legtöbbet fényképeivel, ha a világ dolgait, a viszonylatokat egy vagy egynéhány emberre szűkítheti. Amikor két ember egymáshoz, illetve egy embernek a világhoz fűződő kapcsolatát mutatja be. Ebben a szűkített, az egészből kihalászott saját világában virágzik ki emberszeretete és csendes humora is.

Ács Irén fényképei könnyen megtalálják az utat a nézőkhöz. Bőségesen nyújt kapaszkodót, aminek segítségével az élmény részeseivé válhat a néző. Elsősorban azzal éri ezt el, hogy nem bonyolódik kusza, zavaros helyzetekbe. Mindig sallangmentesen, tiszta eszközökkel dolgozik. Valamit meglát, ami fölkelte érdeklődését, és megörökíti.

Ez azonban csak a kívülálló számára egyszerű feladat. Hiszen nem szabad megfélemedkeznünk arról, hogy a fotóriporter állandóan harcban áll az idővel, mindig rögtönözni kényszerül. Naponta kerül új meg új helyzetekbe, események középpontjába, és ilyenkor az adott, soha meg nem ismétlődő pillanatban kell döntenie arról, hogy a szeme előtt sorjázó látványözönnek melyik szeletét tünteti ki figyelmével, mit választ, mit tart megörökítésre méltónak. Így születnek meg Thomas Mann szép kifejezésével szólva, a *tűnve megálló pillanatok*, amik a fotográfia örök csodáit jelentik.

Végezetül álljon itt az a két szó, amivel Szarka Klára találóan jellemezte Ács Irént: *Napfényes nő*.

(Bevezető Ács Irén *Légyott* címmel 2003-ban megjelent albumához.)

„HALLÓ, ITT AZ ÁCS NYÜZSÖG!”

Őszintén mondom, szinte fájón hasítottak belém Ács Irén felvételei. Egyetlen katartikus érintésük nyomán emlékek tucatjai csendültek föl bennem. Érzem a szagokat, a fülemben csengenek az ismerős hangok, szemeim előtt tovább gyűrűznek a fényképek történései. Már én hempergek a meleg, puha, finom falusi porban az erős szagú szőrmók kutyával, a hóesésből az én anyám alakja rajzolódik elő lapáttal a vállán, a tsz-gyűlés öregemberének lyukas kabátja és zsírosodó, kopott kucsmája ott lóg a nagyapámék konyhájának esztergált fogasán. Ahogy a fejem belefúrom, érzem a föld, az olcsó dohány és az izzadtság nehéz, de egyáltalán nem kellemetlen szagát, s érzem a durva szövet tapintását is. Ahogy a körmömmel megkocogtatom, szinte hallok a nagy csontgombok hangját. Még csak hat oldalt láttam, de le kell tennem a könyvet, annyira felindultam. Mi a csuda történt, meredek rá a kötetre. Hogy lehet ez? Hiszen semmi különös nincs a fotókon. Egyszerű, hétköznapi látványok.

Csakhogy ez az én életem. Az én gyerekkorom, s tán életem több mint felének világa kísért meg az első lapokon. Egyszerű, hétköznapi látványok? Na, na – gondolom –, nem olyan triviális ez, mint amilyenek elsőre látszik. Aztán távolabbi tájakon utazgathatok, kalandozhatok térben és időben, el-ellátogatok Hollókőre, és barangolok a nógrádi tájakon, többször bejárom az egykori Szovjetuniót fényíróm, Ács Irén jóvoltából. Csendesen figyeljük a hatalmas pravoszláv isten előtt görnyedőket, és a hatalmas oszlopos moszkvai zsinagógában összegyűlteket. Megbámuljuk a százféle, annyira különböző embert, szerteszét a világban. Annyifélék, és végül is mégis ugyanolyanok. Alig láttam még két tucatnál többet a képekből, és azon zsong az agyam, hogy Ács Irén végtelenül letisztult, egyszerűnek látszó képi világa, s a szemléletére annyira jellemző humánus mennyiféle képi kifejezési módot talál magának. Csodálatos, hogy hányféleképpen tud egyszerű lenni.

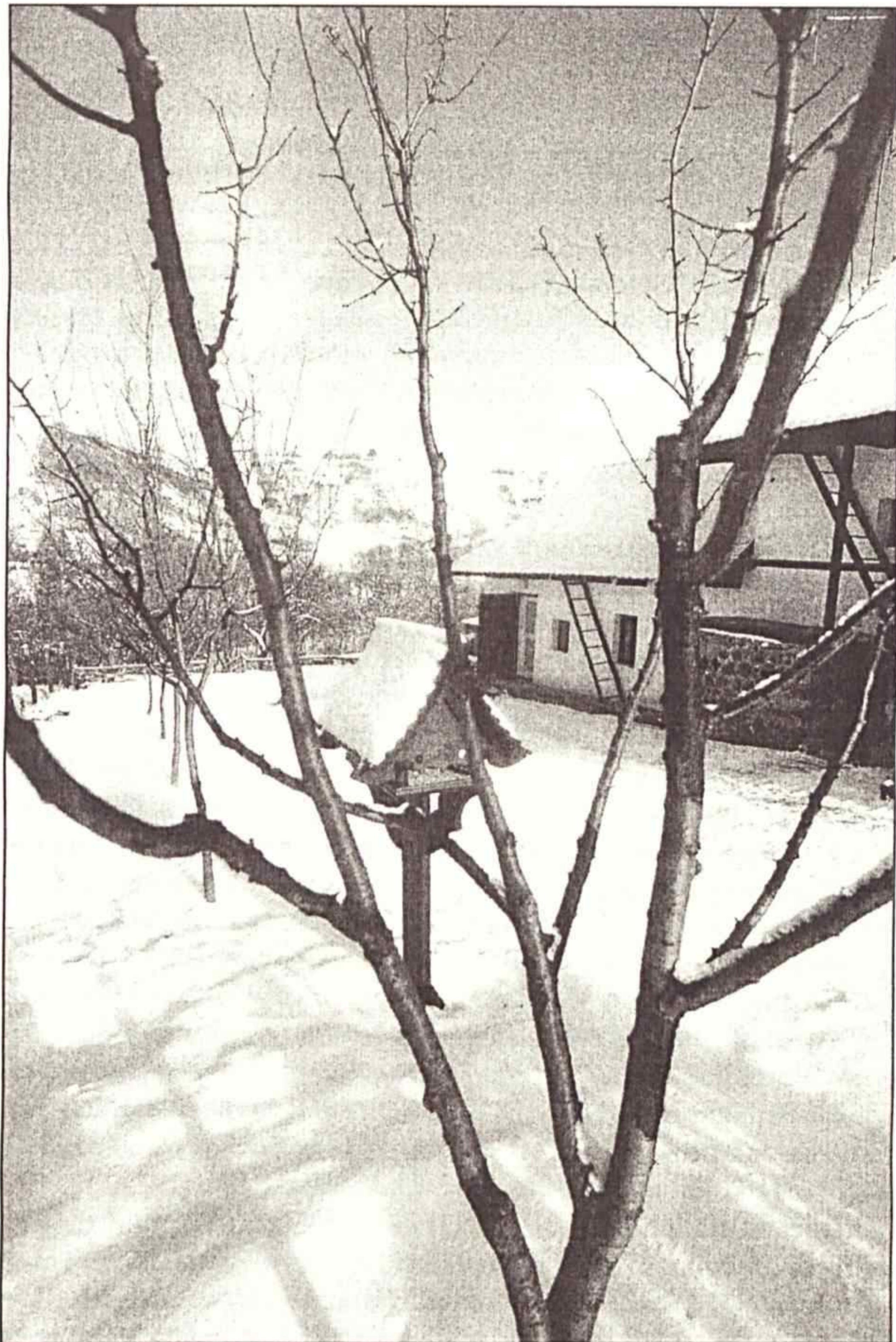
Le tud venni tájat és épületet, embert és szobrot, lüktető, rohanó pillanatot és öröknek látszó mozdulatlanságot. Egy kis papírt veszek elő, és feljegyzek rá egy nevetségesen egyszerű mondatot magamnak: *Ez az*

Ács nagyon tud fényképezni. Mindent le tud venni, amit akar. és le tudja venni a lábukról az embereket. Észre sem veszik, és kiadják neki magukat, lehullanak az álarcaik. Szavak nélkül is beszélni kezdenek magukról. Azzal, ahogyan a néma konyhában a szentkép alatt ülnek az öregség minden terhével és méltóságával, azzal, ahogyan megmutatják, hogyan tarthat össze két ember úgy, hogy az egy meg egyből sokkal több lesz, mint kettő. Ahogy megmutatta ezt Ács Irén kamerája előtt Déry Tibor és felesége, vagy a szociális otthon névtelen idős emberpárja is. De a legmeggyőzőbben azzal beszélnek magukról, ahogyan kiszakad belőlük az őszinte, mélyről jövő, életigenlő kacagás. ahogyan az idős Gobbi Hildából, meg a Suhajda-telep fiatalasszonyából. Mert Ács Irén előtt lehet kacagni, és lehet sírni is. Előtte senkinek sincs félnivalója. Nem kell takargatnunk a hibáinkat és bűneinket. Ő olyan, mint a jó tanár, aki nem azt keresi, hogy mit nem tudunk. pedig nem szépít. Nála nincs megengedve a kegyes hazugság. Egyszer azt mondta nekem: *Tudod, én semríben nem vagyok benne 100%-ig. Nem tudok fanatikusán imádni és gyűlölni.* Irén látja a fényt és az árnyékot. Éppen ez a fotográfus dolga. Látni és láttatni a fényt és árnyékot. Persze, ha exponálni akar, akkor valamelyes fényt keresnie kell. S Ács Irén megkeresi a fényt. Akkor is, ha a templomi gyertyákból sugárzik, és akkor is, ha a szülőföld, a nógrádi táj hóborította lankáin árad szét. De legjobban azt a fényt szereti, ezt le sem tagadhatná, amelyik az emberek szemében tud felragyogni. Az angyalföldi szakiében vagy ifjúságom LGT-rajongóinak tekintetében.

Amikor a kötet végén az életrajzhoz értem, hitetlenül kétszer is utánaszámoltam (pedig egyszerre sem bonyolult matematikai művelet), Irén 2004-ben 80 éves lesz. 80!? A csudába. Eszembe villan egy nem túl régi telefonhívása. Közös ügyünkben sokadszor kellett beszélünk, talán egy kicsit már többször is, mint ahogy én szerettem volna, amikor újra megcsörrent a készülék. Most itt szűk körben bevallom, hogy némi sóhajtozással vettem föl a kagylót. A vonal másik végén Irén lefegyverzően jelentkezett be: *„Halló, itt az Ács nyüzsög.”* S máris le voltam véve a lábamról, tudják, ahogyan ez a sok író, festő, szobrász, öreg meg fiatal, kisebb és nagyobb gyerek itt, ebben a remek könyvben, a *Légyottban*.

Köszönet érte a támogatóknak, a szerkesztőnek, a tervezőnek, ennek a cudar szép életnek. és mindenekelőtt a drága Ács Irénnek.

(Elhangzott Ács Irén fotóalbumának bemutatásán.)

Ács Irén: Hollókő, 1998

MADÁCHRÓL, MINDIG ELFOGULTAN

Mindenképpen értelmezni kellene ezt a címet, amennyiben hagyományos bírálatról lenne szó. Miután ennek esete fenn sem, forog, ésszerűnek tűnik a magyarázkodás. A könyv, amely előttünk fekszik, a szó eredeti értelmében nem is könyv. Nagyjából A/5-ös formátumú, műanyag spirálos kötésű. Van címlapja, belső címe, kolofon oldala, előszava, itt-ott illusztrációk a szövegben. Azt ugyan nem tudjuk, mennyi példányban készült, de könyvesbolti forgalomba nem került. Számítógépen írták, kisipari módon sokszorosították, kötötték. Szóval inkább egyfajta házi, belső kiadványnak látszik, tehát oda sem kellene figyelni rá.

Am a címe olvastán mindjárt más a megítélésünk: *Az én Madáchom*. Nógrádban ilyen című könyv mindenképpen fokozott figyelmet kelt. Pedig ez a munka semmiképpen nem sorolható a Madách-irodalom remekei közé, sem a nagy klasszikus életrajzi művek, *Tragédia* elemzések közé sem. Mégis fontos, mégis jelentős és mégis kedves könyv. Ugyanis ezt a salgótarjáni Madách Imre gimnázium 11. B osztályos diákjai írták. A régi iskolaszámítás szerint harmadikos gimnazisták ők valamennyien. Egészen pontosan 33-an: Vadas Anett, Kosján Ákos, Holecz Zsuzsanna, Ihász Gábor, Szotlár László, Bakallár Zoltán, Répás Zsolt, Mezővári Andrea, Talán Adrienn, Novák Viktor, Murányi Balázs, Susán Ivett, Nagy Judit, Rakonczai Bálint, Kemenczei Péter, Szalkai-Szabó Máté, Kolláth Rita, Bélteki Nikolett, Gabora Izabella, Köröskényi Péter, Majoros Dániel, Maruzs Veronika, Czene Gábor, Tömöri Katalin, Filkor Adrienn, Orosz Adrienn, Szilágyi Edit, Nagy Dániel, Sréter Kinga, Kapi Dániel, Tarsoly Anita, Huszkó Ildikó, Vincze Tímea. Úgy vélem, ez a teljes osztály névsor, ami még különlegesebbé teszi a vállalkozást.

Az ötlet és a tett a magyartanárt, Horváthné Szabó Ágneszt dicséri, aki valamilyen módon rávette növendékeit, hogy olvassák el a *Tragédiát* (hogy tananyag, az nem jelent semmit, hiszen a kötelezőt messze elkerülik a diákok), s olvassanak el a madáchi életművel kapcsolatos feldolgozásokat, tudományos publikációkat is. Majd mindezek alapján fogalmazzák meg saját Madách élményeiket. Nyilvánvaló, hogy így nem születhet új tudományos eredmény. De nem is ez volt a cél. Még csak tudományos

diákköri dolgozat országos megmérettetése sem tűzetett ki feladatul. Egyszerűen akadt egy tanárnő a Madách gimnáziumban, akinek fontos lett Madách és próbára tette a diákok tűrőképességét. Meg azt, hogy vajon hajlandók-e a kötelező feladatokon túl valami iciri-piciri túlmunkára vállalkozni. Elsősorban önmagukért. A műveltségért. Madáchért. Elég sok kíváncsi vagyok az első hallásra, de a próbatétel sikerült.

Kétségtelen, hogy vastagon látszódik az szakirodalom olvasása a diákok művein. (Meg a praktikus internet használat...) Egy fiatal volt csak, aki a személyes élmények felől közelítette meg a témáját, azaz egy Tragédia előadás élményét (vagy nem-élményét), amelyet szüleivel együtt élt át, idézte vissza gimnazista korára, szembesülve immáron a tudott de még mindig nem értett anyaggal. Nyilvánvaló, hogy Madách nem a középiskolásoknak való. Ismerni kell, olvasni kell, visszamondani kell, érteni nem kell. Nem is lehet. Árabár az is elég, ha csak néhány jól csengő, szállóigévé vált mondatot rögzítenek, amelyekkel nyerhetnek 1 000 forintot a buta emberek tévé vetélkedője című programban, de még inkább esetleg színesíthetnék köznapis beszéd sémáikat. Mondjuk udvarlás közben lehet ám Madáchtól vett szép mondatokkal „fűzni az aktuális Éva agyát.” (Kísérlet tőlem a mai diáknyelv eszközeinek használatára.)

Ugyanakkor az is dicséretes és a kötet szerkesztőinek buzgalmát dicséri (Horváthné Szabó Ágnes tanárnő, valamint három diák: Sréter Kinga, Majoros Dániel János, Nagy Dániel) hogy megpróbálták az igen eklektikus anyagot valamilyen értelmezhető formációba gyömöszölni. Elég nagy számú az életút feldolgozása. Itt látszik igazán, milyen nehezen épülnek be a tananyagba a Madách-kutatás új eredményei és milyen veszélyt jelent az amatőrök fékevesztett garázdálkodása, és milyen nehezen múlnak ki az évszázados előítélet-élősködők a könyvekből. Majd következik maga a Mű értelmezése, meglehetősen sok szempontból, egy-kettő elég szellemes: Isten célja Luciferrel, a Tragédia, mint szerelmi dráma, vagy éppen Dobos Attila nyugalmazott nemzetőr-zeneszerző torz kísérletének fiatalosan elfogulatlan elutasítása stb. Végezetül néhány írás szól a Madách-kultusról, egy írás pedig a Mózes bemutatására vállalkozik.

Nem kell túlzásba vinni a vállalkozás dicséretét, a legfontosabb nyilvánvaló: a salgótarjáni Madách gimnázium egy osztálya egy évig (fél évig?) a *Tragédiával* foglalkozott, szemmel láthatón el is olvasták a művet. Mindez történt 2001–2002-ben, mert 2002 májusában jelent meg a kötet. Ezek a diákok 2003-ban végeztek, tehát már azóta különböző egyetemeken, főiskolákon tanulnak, vagy nem tanulnak. Kíváncsi vagyok, mennyi

lett közülük magyar szakos, mennyinek lesz kötelező feladata élete további menetében a *Tragédiával* való foglalkozás. Valószínűleg igen kevés jut ehhez az áldáshoz. Így még inkább értékelendő Szabó Ágnes remek ötlete: egy Madáchos diák ne jöjjön ki úgy a Madách gimnáziumból, hogy ne lennének minimum alapismeretei erről a hihetetlen súlyú életműről és alkotóról.

És itt következik az elfogultság, hiszen a szerző maga is ennek az iskolának (lásd csendőrlaktanya) volt a diákja. S hogy valamennyire közel érzi magához Madáchot három évtized után is (rendben van, lassan négy évtized!), az elsősorban annak köszönhető, hogy Madáchos volt. Mi még akkor elmentünk Csesztvére a Madách Múzeumba. Minket elvittek a Nemzeti Színházba a *Tragédiát* nézni Sinkovitssal, Kálmán Györggyel és a bögyös Váradi Hédivel. Mi még indultunk az iskola Madách pályázatán, mert az is volt. E sorok írója második díjat kapott a Mózes elemzésével (az elsőt nem adták ki, végül is első lettem!), s ma is őrzi a Czinke Ferenc alkotta elismerő oklevelet. És persze a kéziratot is, amelyet viszont Kelemen Erzsébet tanárnő őrzött meg számára és adta oda, amikor már közös munkatársak lettek ők ketten a salgótarjáni múzeumban. (Egy diák rettentő gyorsan oda tud öregedni tanárához...)

Nyilvánvaló tehát az öröm: a Madách gimnázium mindmáig őrzi a Madách név viselésének felelősségét. Van Madáchos öreg diák kör, van Madách hagyományőrző egyesület, vannak Madáchos versenyek, megjelennek és szerepelnek a csesztvei Madách napon, s általában mindig első szóra mozgósíthatók, amikor Madáchról van szó.

A kötet tehát ennek az impozáns sornak a folytatója. Csak éppen elismerten sokkal nehezebb körülmények között. Mert a madáchos diák is nézi a nagy testvért a világító szemétládában, elmerül a tévésorozatok szenny-áradatában, vonaglik a kétes hatású diszkó-pokol villódzó fényeiben. Tehát a név-varázs rá már ugyanolyan kevésbé hat, mint egy más nevet viselő iskolába járó diákra. Nem arról van szó, hogy ezentúl minden Madáchos diákból irodalomtörténész legyen (az Isten mentse meg a nemzetet ennyi tudóstól!), de hogy érzékenyebben kötődjön a nemzeti irodalomhoz, általában az értékekhez, az mindenképpen elvárható. Sokk függ a pedagógustól, a családtól, a tradíciók megmentésétől, új és a változó világhoz alakított hagyományok kitalálásától. Madáchtól már semmi nem függ: éppen ez a kis könyvecske bizonyítja újólág, hogy valóban élő klasszikusunk.

RAJKI LÁSZLÓ SZENTENDRÉN*

Rajki László orosházi, majd budapesti lét után, harminc éves korában, 1969-ben telepedett le Szentendrén. Gazdag képzőművészeti hagyományával inspirálólag hat rá a város művészeti múltja, a helyi alkotók szellemisége.

Az itt letelepedett művészek a progresszív, minőségi képzőművészeti kultúra hordozói. Örömmel és várakozással kapcsolódik ebbe az áramlatba. A festők hagyományait látja itt folytatni, különösen a Régi Művésztelep alapító tagjainál. Czóbel Béla, Barcsay Jenő, Pirk János neveit említi elsőek között. Barcsay a főiskolán a művészeti anatómia című tantárgy tanára volt. Czóbelben a figurális ábrázolási törekvéseket becsüli. Az itt élő művészek az esztétika pozitívumait hasznosították, egyfajta realizmust, melyben megjelent a táj és az élet szépsége is. A művészeti hagyományok elsősorban a festészet területén voltak igen gazdagok. Szobrász jóval kevesebb volt a városban, köztük is az egyik legjelentősebb Ferenczi Béni. Szobraiban különösen az emberi test szépségébe vetett hite nyugtázza le Rajkit. Később több szobrász talál itt otthonra: Csíkszentmihályi Róbert, Holdas György. 1969-ben az Új Művésztelepen öt szobrász kap lehetőséget. Rajkin kívül: Asszonyi Tamás, Ligeti Erika, Rózsa Féter, Papakrisztosz Andrasz. És mellettük keramikusok, iparművészek, díszmű kovács is. Adott volt a lehetőség, a szellemi légkör egy életmű indításához.

A szentendrei Műhely Galéria, majd annak folytatójának az Erdész Galériának lesz a tagja.

Szentendre szépsége rá is nagy hatást gyakorolt. A Duna méltóságos vonulása, a hegyek várost ölelő karolása. A városhoz közeli kőbányák vannak, például Budakalászon, ahol szobrászathoz alkalmas követ lehet fejteni. Budapest közelsége az ország szellemi-művészeti áramlatába való bekapcsolódást is jelentette, kiállításokon, pályázatokon való részvételi lehetőségeit, találkozásokat a művészeti élet minden ágával.

---

*Részlet a *Rajki Lászlóról* szóló tanulmányból.

Az önálló lakás és a hozzá kapcsolódó műterem minőségi változást is hozott életébe. Itt már nem kellett kényszerű megalkuvásokat kötnie. A lehetőségek a munkára, a kibontakozásra adottak voltak. Gazdag emberi, művészi táji adottságok természetesen csak az inspiratív lehetőségeket hordozzák. A feladattal, a művekkel való birkózást önmagában kell megoldani. A város művészt megtartó ereje a szellemiségén túl nem nagy. Nem képes jelentős megbízásokat adni. Sokkal inkább az országos pályázatokon való részvétel és a megbízások adják a megélhetés alapját.

Szentendrén, mikor a várost kitüntetik a Hild János emlékéremmel, Rajki készíti el az ezt hirdető kőtáblát a belvárosban a Templomdomb oldalára. Érmeket készít a Szentendrei Nyár résztvevőinek, alkotóinak az elismeréséhez. A Ferenczi Múzeum vásárolja meg a *Hajnal* című kőszobrát, amelyet később Tápiógyörgyén állítanak fel a község újjátelepítésének 250-ik évfordulóján.

Móricz Zsigmond portréját vörös márványból faragta ki, később az ő nevét viselő gimnázium aulájában helyezték el, hisz köztudott Móricznak a környékhez, elsősorban Leányfaluhoz való kötődése. Az író szellemi hagyatékának ápolására alakult meg a Móricz Zsigmond társaság. A társaság tagja Rajki, elnöke Czine Mihály. Az ő köszöntésére, mint a móriczi emlékmű egyik legfőbb kutatójának, éltetőjének újból kifaragta most már diófából az író portréját. Érmét, plakettet is készít róla. Később Eger városának újból elkészíti a fejet mészkőből.

Nyomon követhető, hogy Rajkinál érdeklődési köre találkozik a népi írók által megfogalmazott gondolatokkal. Széles és mély irodalmi tájékozottsággal bír. Szívesen formázza meg őket. Ez az azonosságtudat jelenthet közös származástudatot, a népi gyökerekhez való kapcsolódást, a velük való közösségvállalást. Hasonló gondolkodásmódot a történelemtől, a nemzet sorsáról. Sűrítve, esszenciájukban a szobroknak ezeket a gondolatokat is hordozniuk kell.

Tágabb értelemben Rajkit talán a portré műfaja, az emberi fej foglalkoztatja legjobban. Gyermekkorában Kerti Károly szakkörében sok portrét rajzoltak. Ő irányította a szigorú, pontos megfigyelés felé, hisz a mű lényege a kifejezés gyakran csekélységen múlik. Rajki konzekvensen ragaszkodik a látvány visszaadásához-komolyan gondolja, hogy az számon is kérhető tőle, és a lényeges vonások, a karakterek megragadásához. Már akkor megtanulta, hogy a megrajzolt portré mindig karakteresebb, hisz az már az állandóságot is hordozza, míg az élő fej folytonos

változásban van. A változások sorozatából kell a legjellemzőbbet megtalálni. Alapvetően ez adja a portrékészítés szépségét, de a nehézségét is. Példaképeként - szemléletében-gyakran hivatkozik a rómaiakra, akik szobrászatban az emberi karakter érzékletes megjelenítésére törekedtek. Ez a szándéka azonban nem vezet szolgai másoláshoz.

Kohán György keményen, szinte rusztikusan megfaragott portréja tükrözi azt a viaskodást, melyet Kohán a monumentális képein közölni akart, az alföld küzdő emberét, életének drámaiságát. Portréjában ott kell lennie annak a világnak is melyet képei hordoznak.

Az őt foglalkoztató problémakörnek, eszmei világának megfogalmazására akkor is vállalkozik Rajki, ha arra nincs megrendelő. Nagy László, Erdei Ferenc, Darvas József, Kohán György, Móricz Zsigmond portréját alkotja így meg megrendelés nélkül, mintegy gondolkodásának kivételését. Később ezek a művek aztán megtalálják „helyüket”.

Természetesen ugyanilyen mélységében gondolja át a megrendelésre készített portrékat is, például Dr. Papp Károly geológus bronz domborművét 1991-ben Tápiaióságon, Kossuth fejét Orosházán stb.

Alapvetően ezek a gondolatok fogalmazódnak meg az érmein is. Rajki szinte kizárólag-az ő szóhasználatával élve-funkcionális érmeket készít. Hangsúlyt a közösségi funkcióra helyezi, azokéra, akik megrendelik nála az érmet. Önmegvalósító, csupán esztétikai célokat szolgáló érmeket nem készít. Ez nem jelenti azt, hogy a művész elképzeléseit nem vetíti a feladatra, de az elsődleges célnak a megrendelői akaratot kívánja érvényesíteni. Azt vallja, hogy az éremkészítésnek sajátos lehetőségei vannak: kis felületen kell megvalósítani gondolatait, amely sokszor szellemében is vissza tudja adni egy nagy szobor hatását. A tenyerében is elférő műalkotásnak jelentős esztétikai értéke lehet, kevés anyagot kell hozzá megmozgatni és jól sokszorosítható, ezáltal sok helyre elkerülhet.

Számos vert és örtött érmét készített. Megfigyelhető, hogy jelentős részük irodalmi alkotókhöz köthető: Darvas József, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Sinka István, Szabó Pál stb. Veretek közül három alkalommal is készített a Magyar Nemzeti Bank felkérésére 100Ft-os emlékpénzeket: Simon Bolívar, Fáy András és a Labdarúgó EB tiszteletére. Fáy emlékpénzből kétszer is sokszorosítottak, mintegy 50 000 példányban.

1987-ben Gárdonyiban, a tó partján képzőművészeti tábort szerveztek, elsősorban festők, grafikusok számára. Szobor készítéséhez a technikai feltételek nem voltak adottak, csak egy kerámiakészítő korong

volt. Rajki ekkor készíti el első huszonkét darabból álló terrakotta sorozatát. A kényszerű helyzet szülte, hogy korongozott gömbformából alakította ki a résztvevők fejformáját. Elsősorban a karakterek megjelenítésére törekedett. A kész művek nem karikatúrái, de játékos, humoros megjelenítései azoknak. Névadásuk is a típusalkotás irányába mozdul el, összefoglaló nevükön a Gárdonyi Gárda. Így jelenik meg: Brutus, Don Quijote, a Filozófus, Svejk, Penelope, Pithagoras stb. A sorozatot felesége, Ariadné és saját portréja a Kő-míves zárja. A sorozatot éppen jellemalkotó telitalálata miatt nagy sikerrel több helyen is kiállították.

1988-ban, most már saját műtermében újabb huszonkét darabból álló terrakotta sorozatot alkotott. A műfaj és annak technikája kitűnő lehetőséget szolgáltatott a gondolati kísérletnek és azok szobrászi megjelenítésének. Az egész sorozatot átlengik a globális világ anomáliái, az ember és a természete: vergődése, küszködése ebben a világban. Az hogy hogyan zárja magába az elidegenedés érzése az embert, a természet és annak lényei hogyan vergődnek a teremtett, de lehetetlennek épített világunkban. Az önállóan is értelmezhető darabok sorozatba összeállva – összefüggő formajegyek egybekapcsolva – katartikus panorámáját adják ennek a világnak. A *Lepke* a bábbá zsugorított ember szárnyalási vágyát és annak lehetetlenségét érzékelteti, a *Páncél*, hogy hogyan zárja burokból a szívet, az embert a modern technika, az *Anomália*, hogy a természet és annak lényei a kiskacsák is hogy alakulnak elidegenített formákká át, a *Reneszánsz* az újjászületés figurája egy merev vázból próbál – mint egy bogár – vergődve megszabadulni, az *Emlékművek* az emberi metamorfózis drámáját ábrázolja, a politikus saját régi valójától igyekszik megszabadulni. És egy hasonló drámai küzdelembe kényszerül *Ikaros*, a szabadságát veszített tudós a *Hajnali kirepülésben*, *A gém emlékére* az ember kettős önpusztítását, viszonyulását ábrázolja a természethez, *Jupiter* az emberi gondolat korlátait próbálja szétfeszíteni mindhiába, *Ádám és Éva* figurája a két soha igazából találkozni, egymásra lelteni nem tudó ember katartikus drámáját éli meg.

Az utóbbi sorozat különösen mutatja, hogy Rajkit milyen mélyen foglalkoztatja az emberi társadalom, a közösség nagy problémái, és műveiben filozofikus mélységekbe tud merülni.

Rajki László alapvetően töprengő alkat. Egy műnek nem csupán reprodukálni kell tárgyát, sokkal többet kell sugározni; eszmeiséget, mondanivalót. Ezért magának folyton kérdéseket tesz fel. Tildy Zoltán szoborportréjának készítése kapcsán kérdéseit így fogalmazta meg: „Ki volt ő?

Milyen ember, s hogy nézett ki, milyenek voltak mozdulatai, gesztusai? Egy sereg fényképet gyűjtöttem róla, ezek őrzik alakját, mosolyát, szigorúságát, értelmének sugárzását, sajátos karakterét. Minden fényképen ő van, és mindegyiken más. Nagy dilemma: melyik az igazi? A gondterhelt, a barátságos mosolyú, az akaratot tükröző? Mindegyik igazi, hiszen minddel azonos. Mégis melyikből legyen szobor? S milyen a kompozíció? Nyitott, vagy zárt, nyugtalan, avagy nyugodt felületekkel, mozgással bíró? Legyen e kalapja, avagy hajadonfőtt? Kell-e attribútum, a közjogi méltóságra utaló jelzés? S a ruházata? Mindenképpen olyan megoldást kell találni, amit a szakzsargon szintézisnek nevez, vagyis az egyedi fényképek esetlegességeinek csapdájából szabadulva »összegezni« mindazt a lényegeset, amit meg lehet tudni-érezni Tildyről. Ily módon egy sohasem volt, mégis valós, háromdimenziós képet próbáltam adni...

Édesapja műtermében tanult meg az anyaggal bánni, tanulta meg annak tiszteletét. A szerszámokat is itt ismerte meg. A formázás ekkor faragást jelentett. Az anyag fogalma számára szinte mitikus jelentést kapott. Nem csak abban az értelemben, hogy a megfelelő szoborhoz meg kell találni a megfelelő anyagot, amely az ábrázolni kívánt műhöz, annak szellemiségéhez legjobban illik. A Művészet című folyóiratban 1982-ben ezt mondta Kovács Gyulának: „Korunk nagy képzőművészeti találmánya az anyagszerűség fontosságának a felismerése. Hogy a szobrász ma már bátran alkalmazhatja az anyag törvényeit, sőt szövethet is velük. A múlt században a szobrászok letagadták, szégyellték, ügyeskedésük eszközévé züllesztették az anyagot: csipkét faragtak márványból, meg cipőfűzőt, gomblyukat. Ma már nem tartjuk dicsőségnek, ha valaki szobrász ilyen nagy totális győzelmet arat az anyag felett. Hosszú, tekervényes és keserves mindmáig ez az út, ami az ilyen tárgyias formaszemlélettől a szoborforma felismeréséig vezet. Ezért az új formáért tart már több mint száz éve a képzőművészet forradalma. A szoborformának, a szobornak ma az a feladata, hogy a valóság egyre nagyobb körét vonja be az ábrázolásba. S ezáltal értelmezze az ember és a világ közötti kapcsolatot.” Kovács Gyula így folytatja: „...ő (Rajki) arra is gondol, hogy a valóság ábrája, a szobor több mint a benne összegzett valóságelenek. Arra gondol, hogy a szobrász komolyan vállalt és megtartott anyagtiszteletével, alázatával az anyag munkálásakor magát az anyagot is szóhoz juttatja. S amit a matéria maga mond így a szoborban, az, ami több az emberi valóság szimpla tükrözésénél... Az anyaggal kötött szövetség, egyezés következményének vélem az érzelmek visszafogottságát is, hogy ne »terhelje« esetleg félrevezető szubjektív jelentésekkel az anyag üzenetét is tartalmazó szoborforma hatását, az asszociációs lehetőségeket már nem a személyes, hanem az általános jelentés irányába tágítja.”

Természetesen Rajkinak is meg kell küzdenie az anyaggal, állandóan keresve a mértéket, az arányokat, hogy ne túl sokat bízjon rá, csak annyit, amennyit a szobor igényel, hogy ne nyomja el az anyag a mondanivalót magát, ne kelljen az önálló életre. Az arányok megtalálása állandó küzdelmet is jelent. Rajki ilyen irányú gondolkodásának egyenes következménye, hogy formái letisztultak, érzelmei visszafogottak, tartózkodik attól, hogy felesleges asszociációk terheljék műveit. A lényeg megragadására törekszik. A szobor ebben az értelemben az aktuális mondanivalót hordozza, mégis a formai letisztultságban tükröznie kell például a portré esetén az ábrázolt személy szellemiségét és az alkotó művészi akaratvilágát is.

Műveiben ezért elsősorban a mondanivalóhoz keresi az anyagot. Legyen az fa, kő, bronz. Soha nem választja a könnyebb megmunkálás útját. Hajlandó és képes megküzdeni az anyaggal. Szobrait – a nagy méretűeket is – szinte kivétel nélkül ő faragja. Az anyagszerűség törvényeit szinte minden esetben megtartja, bármely anyagra is esett a választása. Az „anyag él” apai tanítása a szobrászatban is érvényes.

A formát azonban mindig a tárgy határozza meg. *„Én nem hiszek abban – mondta –, hogy ki kell találni valami meghökkentő formai szisztémát, és azt variálni megállás nélkül. Nekem nem fontos, hogy az a siker érjen legelőbb, hogy a szobraimról azonnal megmondják: ezt Rajki csinálta. Nekem az a siker, ha értik is, amit elmondani szándékoztam.”*

KÖLTŐ IS, FESTŐ IS

Büki Attila új verseskötetéről

Úgy hiszem, „Félvilág”-ban élünk mindnyájan, Kedves Verskedvelő Barátaim! Mert minket mindenkor körülvesz a *Magyar határ*. Büki Attila kötetcímét idézem, a Magyar határ létezik, és körülöttünk van. Akkor is igaz, amikor tüskésdróttal választanak le minket a nagyvilágtól, máskor is így van. Akkor is, amikor „csak” a levegőt szívják el fölöttünk, mint a fizikai kísérlet burája alatt vergődő fulladozó veréb körül. Sokszor fulladozunk korunk levegőt elszívó hatásai alatt. De végzetes nagy-nagy baj még sincs. Az Isten is vigyáz ránk, mert „minden metszéspontod helye / ott van teremtet keretében”. (*Szárnyverések mindenkorra*) (113.) A költő „metszéspontjai” hitelesek mindnyájunknak: „BETLEHEM / ISTVÁN KIRÁLY / ANYANYELVEM / HAZÁM”

Kedves Versbarát, ha olvasod e sorokat, akár egyszerű, lecsupasztott szavaknak tarthatod a költő verses magánközléseit. Pedig sorai ennél jóval többek: ez a költő élete! Azt üzeni: „ma születtem / anyám harminchat évvel / apám negyvennégyel / idősebb nálam / húgom még nincs” Most már úgy érzed, Kedves Versbarát, akár a mindennapi beszélgetőtársad szavai is lehetnének e sorok. Ezek a *Szélfúttá szavak* – ahogy a költő második verseskötete címét is megfogalmazta.

(Ez a cím áll az 1979 és 1986 között született versek élén.) Ekkorra már megjárta Büki Attila Lenti (Zajda) büntető taborát is, kitanulta a katonaság könyörtelen kötelékét, ahová alig „Barátainktól vetődik / egy-egy táviratnyi mondat / benne hétköznapijaid zöldje sáros [...] A napi postát elvitték ma is.”

Mintha Radnóti rémlene vissza – de a 60-as években: Hiszen „posta se jó...” (*Levél Bősze Balázshoz*).

E versek háttérében ott állt a drótfüggönyön is átvillanó „felhőfolyókban a Schneeberg” de a drótsövénnyel mögé zárt határváros keserve is átvillan a versen. Ott áll „Szárnya alá dugott fejével / a Bujtatóra szelídült madár / határokon túlról is bokrok radaroznak”.

Büki Attila költészetének többször használt keserű képe a „szárnyaival verdeső madár”. A mostani válogatott kötetben is a versek „születési helyét” kirajzolják a költő lakóhelyei: Hegyfalu – (ez apám szülőfaluja is) – Kapuvár–Győr–Budapest. Itt nem tud meggyökeresedni, Érden, a faluvárosban is a Dunártúlt keresi. Most közhelyet írok le: Büki Attila festő és költő – de legalább annyira költő és festő is. Már Sopronban is fest, de Kapuvárott lesz mestere Ányos Imre. Ettől kezdve a két művészeti ág egyesül művészetében... Az élményforrás első tiszta vízcseppjei Sopronban fakadnak fel, rögtönzéseket ír költő barátjának, a Cézár pincében, aki „benzint árul és olvas / tegnap óta ír is / többnyire verseket...”

A *Hegykői állókép* egyben a kor képe is, „a föld növényi hajában / mint anyám hajcsatja / feketéll egy magános pózna”. A költő Stephan George nyomán (?) vagy ösztönösen is felszabadítja verssorait a nagybetű „nyűgje” alól. Az állókép „ott fehérlik az agykéregben mint savas oldatban / a filmnegatív”. *Soproni barátainak* írt verse kiáltás: „Elhavasodnak a napsugarak is, / Betonmagányban szédeleg a haza”.

Ne higgyük azt, hogy Büki Attila született lázadó, és semmiképpen sem romboló anarchista. Csak nehezen tűri el a költő a Csizmás Hatalom taposását, az pedig eltapossa az ágaskodó fűszálat is. Bükiék ugyanis „többre” merészkedtek, engedély nélkül szerveztek költői felolvasó esteket, amelyeken ott ültek a hivatásos besúgók is. A szerveződni kezdő soproni írócsoportot szétszórták, Büki is hamarosan csak a lenti-zajdai katonai büntető táborban dohogott, WC-ben imádkozó kispapok, és gyanús intellektuellek között.

Büki Attila hajdani önmaga magatartásából ma sem enged: „barátaim fújjuk a nótát / úgy, mint rég” – írja a *Soproni Fiatalok Művészeti Kollégiuma* születésének 40. évfordulójára. Mert az átélt „múltnak so-sincs vége” – sugallja versei olvasójának a Rakovszky Zsuzsának ajánlott kollázs-versben. Ez „lehetne szerelme / szerelmes verse” is.

Mert a költőnek egy a fontos, hogy: „miképpen emlékezem / húszéves önmagunkra / s arra hogy ülhettem vele / az örök májusok egyikében / ott a Cézár házban / hol nem lehettem / se verse alanya / se szerelme.”

Van azonban Bükiinek egy örökre érvényes szerelme: a haza. Szinte félek leírni (de mégsem banális, ha azt mondom), a hazaszeretet verses fohásza Felsőbüki Nagy Pál születésére írt versétől (*Fohász*) Pilinszkyig, Kormos Istvánig és a komor szépségű versek költőjéig, Ratkó Józsefig érnek. „Ha volnának még szép szavak / Uram add nyelvemre mind”. „Ha elhal édes anyanyelvem / ki őriz meg minket Istenem / Mária országát s a

liliomokat / ki tartja meg ember kezében” – írja a Felsőbüki Nagy Pálnak ajánlott *Fohászában*. A haza jelképévé válik versében Ratkó József elárvult csónakja, amikor ott áll a költő a Holt-Tiszánál, „hol csónakod pihen”. Eggyé válik a „két szülőföld” Bük és Nagykálló, ide társul Széchenyi emléke: „Ne feledd barátom odaátról / hogy él még e tájon Széchenyi szelleme”.

Ezek után nem meglepő, bevallom, számomra Büki legizgalmasabb kötete a *Magyar határ*. Az a kötet, ahol a gyermek életképétől a férfikorig végigkísérik összeépülő verstörések koszorújában Büki Attila sorai a magyar határt. Ezért hervadt-kék számára a szülőház vasrácsa, de hervadt-kék a haza vasrácsa is. Pajtásaival együtt őt is érdeklik szülőfalujában „a Káposztás köz / a bikaistálló / a Koplaló”, de átéli azt is 1956-ban, hogy „jön a tank az orosz tank” és hallja az intést: „ne menj az utcára, / ne menj az utcára / mondja apám, anyám”. De a világ zaja beszivárog: „de látnom kell látnom, kell / legalább az udvari kapuból / a piszkos mindenségi / hallom sziszegik” – 1956 versbeszéde ez Büki Attila élményvilágában, de mindenkorra érvényes! Átéli az iskolában, hogy „hegedűmön jéghidegek a fémhúrok” és körülötte megfagy a világ. Igaz, hogy Czuppon tanító bácsi néha körmöst is ad, de Bükön „kórusban harsogott HELMUSZ / SZÓZAT”.

Büki Attila tündéri humora szerint „az úttörőnyakkendők / pirosak, mint a fazekak / szólnak az indulók szállnak az évek, de pont a mondókadarálót / nem hajtja NEMECSEK”. Jönnek a gimnáziumi évek, Attila bejáró diák. Most „szeptember van indul a vonatom / jön a katonna / a határsávbelépőt megtekinteni”. A fiú iskolába jár, de járja az élet iskoláját is.

„ELVTÁRS érkezik BUDAPESTRŐL / Meszelik az iskolát kívül-belül [...] különben üdülni jön üdülni a Lövésekbe –” A hatvanas-hetvenes évek „költői lenyomatát” is hűségesen őrzik a *Magyar határ* versei. Büki Attila személyes vallomásából tudom: nála a szavak nemcsak a nyelvi tárgyak elemi részecskéi, hanem önálló nyelvi egészek is. Például: a rács szóban benne van mindaz, ami az én életemben kifejezést nyert (bezártság, börtön, kilátástalanság, sötétség).

„Büki Attila hatodik verseskötetét lapozva egy nagyon fontos fogalom »kattan be« az olvasó tudatába, a patriotizmus” – írja a kötet egyik ismeretetője, Kaló Béla. [...] A *Magyar határ* című kötet legfontosabb opusa – in medias res – a *Szárnyverések mindenkorra* című versnapló [...] Csupán sejtethetjük, hogy egy adott kor és adott helyzet Nyugat-magyarországon, a

magyar határ mentén is olyan érzelmeket szabadíthat fel, s olyan reakciókat szülhet, mint szerte máshol a hazában.”

Büki Attila tiszta hangú költő, és embernek is bátor. *Diktátorok között* című verse 1986-ban jelent meg a *Szélfúttá szavak* című kötetben. A vers csak most kaphatta meg akkor elhagyott alcímét. (*Büntetésből földbe ásott orosz kiskatona emlékére.*) Így sem volt veszélytelen vállalkozás a vers megjelentetése. „...a diktátorok között elegendő / néhány szabálytalan mozdulat / máris élve földbe ásnak / szabadon hagyva fejedet / és álladat a pornak”.

Szólnom kell a költő zenei élményvilágáról is. A *Szélfúttá szavak* kötet *Téli ének* verse igazolja ezt beszédesen. „Átfúj rajtunk a szél / szívünkön Bach ujjja kopog / és kodályi pentaton rí / mint félig égett gyertyák / kísérek bennünk a fák” A *Havas utak szárnyain* versei a Párizst vigyázó szemekkel járó költőre emlékeztetnek. Ezzel elérkeztünk a mába, az új verseit publikáló Büki Attilához.

Mondanám című verse fanyar korkép. „Életemből elmúlt tíz év / ám a bukott istenek / ördögi mosollyal / még makacsul visszajárnak [...] még rátalálnak emlékhelyeikre / noha benőtte őket a gyom / [...] de ők kijátsszák még / életvesztő kártyáikat / és sóvárogva nézik-nézik / a pénzzel teli bankot”. Büki Attila újra fogalmazza Ady *Harc a Nagyúrral* fojtó kérdéseit. Keserű hangú töprengés *SMS Ernst Jandlnak* című verse is.

„...Hallgatni / vers se íródjon / pakolni / elpakolni végleg [...] a legbensőbb képeket is / becsukni az örök végtelenbe / csukni / se ki se be / nyomtalanul várni / halálosan várni”.

Mást kérünk a költőtől. Azt a bátor, azt a felszabadító hangot, melyen a hajdani soproni költőtársaknak a 40. évforduló alkalmából, a Kollégium megalakulása ünnepén üzent. Büki Attilának ne fogja vissza hangját a magába zárkózás, hanem mondja ki kamaszos bátorsággal: „barátaim fújjuk a nótát / – úgy mint rég –; barátaim ha elhever nótáink közben / rajtunk a csönd ne vesszen álmunk / ha belehalunk is a semmi szavakba / ismerjen meg bennünk a föld / a rögnék is sürgős az élet”.

A *Magyar határ* kötetet jelképes szépségű verse, az *Ima* zárja. „Elementem uram akaratom szerint / hogy írjak és fessek élők között [...] Egyező volt akaratomdal uram / szándékom szerint amit tettem”. Büki Attila a költő és a festő kettős hitvallása ez. Amikor hetedik verseskönyvét köszöntjük, szeretettel emlékeztetjük őt vállalt kettős hivatására: „kérlek hagyj el minden mást mellőlem / elég már imákat írnom képbe – versbe / mikor minden más úgyis lényegtelen”.

Így igaz. A *Félvilág* útjain teljes világot író és festő költő útja kijelöltetett. Útját és hivatását önmaga vállalta. Az avantgarde és a nemzeti költészet legnemesebb hagyományait folytató Büki Attila útja megrajzoltatott, versbe íratott. Ennek méltó folytatását várjuk a férfikorba lépett költőtől.

Ács Irén: Zelk Zoltán és felesége, 1980

KRITIKA HELYETT

(Serfőző Simon Közel, távol című kötete ürügyén)

Először arra gondoltam, hogy tanulmányt vagy kritikát írok abból az alkalomból, hogy a Püski Kiadó az Írók Alapítványával és a Széphalom Könyvműhellyel együtt kiadta Serfőző Simon *Közel, távol* című válogatott verseskötetét, amely az 1961 és 2002 között megírt versekből nyújt át egy összeállítást. Aztán elhessegettem a gondolatot. Nem kényelemből, holmi nemtörődésből.

Másodszor tehát arra gondoltam, hogy valami személyes hangvételő írással adózom Serfőző Simonnak, akiről persze az irodalom ismerői tudják, hogy a Hetek elnevezésű költői csoportosulás tagja a már halott Ratkó Józseffel, Raffai Saroltával, Kalász Lászlóval, valamint a közöttünk élő Ágh Istvánval, Bella Istvánval és Buda Ferencsel együtt. Akik méltóképpen folytatták/folytatják azt a líra utat, aminek útjelzői közé Illyés Gyula, Nagy László, Juhász Ferenc vagy Csoóri Sándor tartozik. Vagyis a népnemzeti-nek tartott irányt. Persze ez túlzottan leegyszerűsített, hiszen jelentősek az esztétikai különbségek is köztük, ám a minőség, az erkölcs, a magyarság kérdéseiben mégis az összekötő kapcsok a fontosabbak.

S közülük Serfőző versei fejezik ki talán a legmarkánsabban, néhol nagyon nyersen a szegénység, a tanyavilág, az otthontalanság, az országos szellemi veszteségek vagy éppen a „félország, félvilág” problematikáját. Azét a világét, amelyben „holddal világítottunk”, amelyben „nincsen nyugalom” s amelyben „vesztéseink gyűlnek” – hogy ellopjam néhány kötetcímét. Olyan címek ezek azonban, amelyek pontosan illusztrálják Serfőző Simon költői világát.

Azét a Serfőző Simonét, akit 1976-ban, végzős pécsi főiskolásként és kezdő magyartanárként (meg még kezdőbb kritikusként) még nem ismerhettem. Tudtam persze róla, de az igazi megismerkedést Szederkényi Ervinnek, a *Jelenkor* akkori, kiváló főszerkesztőjének köszönhetem. Ő biztatott arra, hogy írjak a pécsi folyóiratba a *Ma és mindennap* című verseskötetről. Emlékszem a pillanatokra, amelyben elvittem a Széchenyi

téri szerkesztőségbe az elkészült kéziratot, melyet jelenlétemben olvasott sorról-sorra Szederkényi. Nem éreztem éppen jól magam... De a végeredmény az lett, hogy szeptemberben megjelent életem első folyóirat-közleménye. Akkor került hozzám közel ez a líra.

A líra, amelynek a fent jelzett értékeken kívül a sajátjai közé tartozik az is, hogy költője érzékeny a poros dűlőutak, az alföldi tanyák, az árokszélek, a kapirgáló tyúkok és a befogásra ítélt nyulak világára épp úgy, mint a magyar történelem sorskérdéseire. Serfőző Simon drámát írt Szent István királyról, és verset írt a második világháborúban elpusztult katonák emlékére. Persze *a Feledésből az emlékmű* nemcsak a doni áldozatokról, hanem a mindenkori áldozatokról szól – megrázó lírai erővel és erkölcsi tisztasággal. Ehhez a vershez is van személyes kötődésem. A nyolcvanas években, a székesfehérvári irodalmi élet egyik szervezőjeként többször is vendégül láttam Serfőző Simont. S az egyik találkozón, akkori munkahelyemen, a Jáky József Szakközépiskolában maga a költő mondta el a fent jelzett művet, s ez akkor döbbenetesen hatott. A nyolcvanas évek végét éltük, a rendszerváltásnak nevezett folyamat előtt közvetlenül, s vágytunk arra a tiszta szóra, ami egy csapásra hangot kapott. Ám az én élményemnél is fontosabb, hogy az irodalmi délután versmondója, Bobory Zoltán is hallotta a verset, s azóta sokszor elmondta már, hogy az a pillanat indította el benne a szándékot: a Don-kanyari emlékmű és a később Pákozdon fölépült Don-kanyar emlékkápolna ötletét. Évekkel később mindkét terve megvalósult. Íme, a költészet így lép ki szűk köreiből, s így alakíthatja – persze igencsak ritkán! – a valóságot... A fájdalom és a történelmi mulasztás kimondása: „S hogyste sajogna, / hisz naponta szívünkig nyilall / az irdatlan kerülővel / kertjeink aljáig / elérő Don-kanyar!” S az is nagyon jellemző erre a költői tartásra, amit *Mégis* című négysorosra így fogalmaz meg: „Szó csak a szabadság. / Senki ne keresse. / Mendemonda csupán, / Mégis hiszek benne.” Tartalmában, művészi eszközeiben is jellegzetes Serfőző-vers ez. Póztalan, puritán, lecsupaszított, nem a képre, hanem a fogalmi közlésre épült mű.

Kissé leegyszerűsítve mondom: ilyen az egész eddigi lírai életmű. Nincs benne mindig formai tökély, néhol nehézkesnek is érzi a vájt fül, ám a döccenések, nyers megoldások mindig tiszta szándékból születnek meg. És még valami: nem vitás, hogy a hűség költője Serfőző Simon, s ez a hűség a szűkebb és a tágabb körökhöz egyaránt köti. Mindenek előtt önmaga hajdani hangjához is hú, meg ahhoz az esztétikai világhoz,

amelynek fontosságát manapság sokan megkérdőjelezik, talán még le is sajnálják, ám nem lehet előttünk kétséges, hogy léte fontos, és mindenképpen része az egyetemes magyar költészetnek. Ezt erősíti Serfőző Simon könyvkiadói tevékenysége is az utóbbi időben, hiszen sokunk előtt közismert, hogy a Felsőmagyarország Kiadó jelenléte annak a bizonyos iránynak az egyik letéteményese.

Közel, távol. Ez a címe a válogatott kötetnek. E szavak utalnak az el-
lentmondásokra, a ciolgok együttes létre is. Arra, hogy az elszakadás
és a maradás között szegődünk gyakran. S éppen ezzel kapcsolatos a
záróvers: „Szegődőrn kódorgó füstnek. / Magányos porszemnek akár.
/ Magasban rebbenő lélek: / leszek messzejáró madár.” Ezen sorok
költője egyszerre ragaszkodik mélységhez és magassághoz, a porhoz és
a fellegekhez. Azt hiszem, így érdemes.

Baráthi Ottó

TÖBBFELVONÁSOS ELŐADÁS

Csongrády Béla: Zsinórpadlás nélkül

Csongrády Béla írásai -- a recenziótól kezdve a kritikán keresztül a tanulmányig -- 1963-tól jelennek meg a Palócföldben, más helyi és országos lapokban, folyóiratokban, kötetekben. Utóbbiak közül nem egyet szerkesztett is. Az 1994-ben napvilágot látott Kötődések – Nógrád megyei alkotók nyomában című első kötete rokonszenves lokálpatriotizmusáról tanúskodik, amennyiben – ahogy Baranyi Ferenc írja előszónak szánt ajánló soraiban – a „Nógrádhoz kötődő írók és más művészek munkásságában nemcsak azokra a kötődésekre hívja fel a figyelmet, amelyek a felvállalt országrészhez, de méginkább a szülőföldhöz láncoló köldökzsinórt jelentik, hanem azokra is, amelyek a teljes magyar kultúrához – és ily módon az egyetemes művelődéstörténethez – kapcsolják az ottani akciókat.” Könyvében csaknem harminc év (1966–1993) terméséből – saját korábbi írásaiból – válogatott össze egy csokorra valót.

Első kötetének megjelenése után öt évre, 1999-ben jelentkezik második önálló munkájával, amelynek *Remény csillag – Fejezetek a Nógrád megyei Madách-kultusz legújabbkori történetéből (1964–1999)* címet adja. Csongrády Béla ebben a könyvében Madách *Az ember tragédiája* centenáriumi évfordulója tiszteletére rendezett megyei ünnepségsorozat (1964. október) által ihletett és inspirált Madách-renaisszánsz óta eltelt harmincöt esztendő történetének felidézésére, hiteles dokumentumokból következtethető összefoglalására vállalkozott.

Csongrády Béla harmadik – *Zsinórpadlás nélkül* című – könyvében sem bújik ki a bőréből: ismét részben elemző, részben gyűjteményes kiadványt ad közre, amely olyannyira sajátja, hogy még az elő- és utószó (itt: *Prológus* és *Epilógus*) megírását is maga vállalja fel. Már a könyv címe is stílszerűen és szándékoltan színházias, színházra utal, holott Salgótarjánnak – mint írja – „nincs, nem is volt és belátható időn belül nem is lesz önálló színháza, sem társulatilag, sem az épületet tekintve”.

A könyv főcíme nem annyira tudatos megfontolásból, mint inkább – ahogy szokták mondani – indulatból, daczból született. Történt egykor, hogy Székely Gábor – anno a Szigligeti Színház igazgatója, jelenleg a Színház- és Filmművészeti Egyetem rektora – többek között azt mondta: „Ami a technikai kérdéseket illeti: fejleszteni kell a világítási parkjukat és kár, hogy nincs zsinórpadlásuk.” Ez szerzőnket úgymond mellbevágta, szinte személyes sértésnek vette és megfogadta: megmutatják, hogy zsinórpadlás nélküli teremben is lehet jó színházat csinálni, nívós és pezsgő színházi életet teremteni.

Ezt igazolják a könyvében közzétett vélemények is. Szilágyi Tibor, jeles színművészünk, aki sokszor játszott Salgótarjánban, így nyilatkozik: „Engem egyáltalán nem zavar, hogy a József Attila Művelődési Központ nem kifejezetten színháznak épült s nincs zsinórpadlása vagy forgószínpada. Amikor felmegy a függöny, s tapssal fogadnak a nézők, miért jutnának eszerbe e technikai fogyatékok.” Koncz Gábor azt mondta többek között: „...a művészethez [...] lélek kell, nem technika”.

A könyv címlapjának belső oldalán találjuk a „színlap”-ot, amely alapos argumentációja annak, hogy Salgótarján színházi élete – zsinórpadlás nélkül is – tartalmas, gazdag és színvonalas. A *Színlap* – most már nagybetűvel kezdve – betűrendben tartalmazza a kortárs magyar színházművészet megannyi reprezentánsát, mindazon színművészek és rendezők névszerinti felsorolását, akik az elmúlt évtizedekben megfordultak Salgótarjánban.

A *Színlap* után jön a *Prológus*. Ebben írja szerzőnk, hogy a következő elemzés nagyrészt saját élményeinek bázisán nyugszik. Volt honnan merítenie, hiszen bevallása szerint a Salgótarjában bemutatott előadások döntő többségét – mintegy 350–400 produkciót – volt szerencséje látni, ami szerintünk némi túlzással a Guinness-rekordok könyvébe kívánkozik.

Sokan tudják, Csongrády Béla 14 éve vette át Sulyok Lászlótól a színikritikák írását a megyei lapban, még előtte a Debrecenből „bevándorolt” Barna Tibor kezdte Salgótarjában a színházi kritikák írását.

A *Zsinórpaddás nélkül* alcíméhez híven („*Felvonások*” *Salgótarján színházi életéből*) három *Felvonás*ban eleveníti fel és jeleníti meg Salgótarján színházi életének történetét. A „laza kronológia” nem is annyira laza, hiszen a múlt, a közelmúlt és a jelen szerző által felidézett történései meglehetősen pontos időrendben követik egymást, s ettől való eltérést legfeljebb csak a vissza- és kitekintések és elemzések háttérének megvilágítása miatt vehet észre az olvasó.

A könyv egyik legnagyobb értéke, hogy felidézi az amatőr színjátszás helyi, már-már feledésbe merülő emlékeit is. Ezt követően évadonként tekinti át a legjellemzőbb, legérdekesebb vagy éppen legnagyobb vitákat kiváltó előadásokat, a helyi színjátszással kapcsolatos történéseket és eseményeket.

A jó évszázados „színi világ” – történetből az *Első felvonás* az 1902–1965 közötti időszakot fogja át. A szerző első mondatában leszögezi: „A 19–20. század fordulójáig egyértelműen a színházi élet hiányáról beszélhetünk Salgótarjában”. Ám ekkoriban kezdték bontogatni szárnyaikat a műkedvelő színjátszók, gyári és ipartestületi fellépéseikkel, hogy a későbbiekben színházpótló szerepet is betöltsenek a városban, kiegészülve civil egyletek, vallási és iskolai csoportok színjátszóival.

A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején a már említett helyi öntevékeny művészeti csoportok mellett a Honvéd és a Bányász Színház társulatainak vendégjátéka jelentett élményt a tarjáni közönségnek. Rendszeresen tartott előadásokat a városban az Állami Faluszínház, későbbi nevén az Állami Déryné Színház.

1954. július 20-án játszott először Salgótarjában – zsúfolt nézőtér előtt – a debreceni Csokonai Színház társulata, amely a későbbi években, évtizedekben jószerivel hazajárt ide.

Amíg Csongrády könyvének *Első felvonásában* átfogott mintegy jó hat évtizednyi tarjáni színvilágtörténet-feltárásnak és -elemzésnek

mindössze 10 oldal terjedelmet szentel, addig a *Második felvonás* 23 évét 33 oldalon örökíti meg.

E sorok írója már a *Második felvonás*ban több személyes benyomást, főleg kor- és politikatörténeti kritikát olvasott volna szívesen, minthogy Csongrády igazán közel volt a „tűzhöz”. Érdekes lett volna a kulturális irányítás kulisszatitkaiból is ízelítőt, visszaemlékezéseket kapni éppen a személyes kompetencia és élmények okán. Például, hogy miért pont azok a színházak játszottak itt, amelyek, miért kapott „prioritást” az emlegetett négy társulat, vagy miért nem épült zsinórpadlás, netán direkt színházépület akkor, amikor még olyan sok minden másra volt pénz ebben a városban. Ez az „elvárás”, talán még akkor is megfogalmazható, ha tudjuk, ez időben még nem írt rendszeresen kritikákat a könyv szerzője, ám feltételezhetően már – hivatásából, hivatalából és habitusából adódóan is – eredendő emóciókkal élte meg a látottakat, a megtapasztaltakat, nem csak a színi előadásokon, de színjátékokkal és „színészi alakításokkal, nagy játékosokkal” bővelkedő politikai és kulturális életben is.

A *Második felvonás* mindjárt a város színházi életének mérföldkövét jelentő eseményévé! kezdődik: 1966. április 3-án átadják Salgótarján város központjának azóta is egyik – „abban az időben felettebb korszerűnek, esztétikusnak, jól felszereltnek számító” – meghatározó épületét, a József Attila Művelődési Házat, amely azóta „Központ”-tá avanszállóva valóban a színjátszás szinte egyedüli befogadójává, kvázi „színházzá” vált – zsinórpadlás nélkül is.

Csongrády Béla érdemesnek tartotta megemlíteni, hogy a megnyitást követő első évben jobbra nem színházi jellegű rendezvények domináltak, de 1968. május 19-én a Nógrád hasábjain Barna Tibor így lelkendezett: „A művelődési ház végül is két intézményben, a szolnoki és a debreceni színházban segítőkész partnerekre talált s erre már évadot építhetett.”

Néhány év és évad a zene és a zenés darabok dominanciája jegyében telik el. Később így ír könyvünk szerzője: „Ugyanez a négy színház (tehát a debreceni, a Déryné, a miskolci és a szolnoki) vállalta magára az 1972/73-as évad programjának biztosítását is”.

Itt jegyezzük meg, vagy inkább hívjuk fel a figyelmet: Csongrády nemcsak „eseményhűen” ábrázol, de kitűnő érzéssel villant fel hangulatokat, emóciókat, reakciókat, akár a publikum, akár egy-egy szereplő – rendező, színész – részéről. Például idézi Sulyok beszélgetését Halász Lászlóval. A későbbi mikroszkóp színpados nagy neveltető így beszél:

„A salgótarjáni közönség óriásit fejlődött az utóbbi években: megszokta, megszerette a színházat... kulturált, hálás közönség”.

És hogy milyen a József Attila Művelődési Központ hosszú távra is érvényes műsorpolitikája, azt Sulyok László egy helyütt így fogalmazza meg: „...olyan színházi programot igyekeznek összeállítani [...] hogy az lehetőleg a legkülönbözőbb korú és foglalkozású, érdeklődésű és ízlésű embereket, egyszóval a meglehetősen heterogén összetételű közönséget kielégítse [...] ami bizony nehéz és bonyolult feladat” (Nógrád, 1973. augusztus 5.) Csongrády elemző leírásából kiderül, melyik évadban, melyik színház, melyik előadásával, mennyiben sikerült ezt a koncepciót megvalósítani.

Az évadok és a színházak megítélése nyilvánvalóan nem lehet olyan egyértelmű – noha esetenként Csongrády (kritikus kollégái segítségével) ezt is felvállalja – mint az egyes előadásoké, mely utóbbiak között éppúgy voltak kiemelkedően sikeres produkciók, mint kevésbé közönségszórakoztatóak.

A *Harmadik felvonás* Salgótarján elmúlt jó egy évtizednyi színházi életének – a rendszerváltás óta eltelt időszak színházi produkcióinak – kivetítése, döntően a már lapszerkesztő és színikritikus Csongrády Béla kérielt, minden eddiginél igényesebb, terjedelemben is megmutakozó, tartalmasabb előadásmódjában. A több 20 oldalon megjelenített 14 színházi évad története plasztikus, színes, szinte kaleidoszkópszerű élményt nyújt az olvasó számára.

E könyvében Csongrády Béla hozzáértését, erényeit hatékonyan kibontakoztatni, önmagát adni, affinitását és empátiáját is érzékeltetni tudó igazi színházi emberként – talán még ez is stílszerű – a *Harmadik felvonástól* kezdve mutatkozik meg. Azt is mondhatnánk, előadásmódja „játéka” innentől kezdve árnyaltabb, érettebb és főleg határozottabb, karakterisztikusabb.

A *Harmadik felvonás* után az *Epilógus* következik. A szerző önmagához hűen, megint paradox módon, s talán az értő olvasó szerencséjére is itt még nem vet véget a mesének. Előbb még sommázza, amiről eddig írt, miszerint: „Impozáns kínálat tehát ez is, megfelelő arányban képviseli a drámairodalom értékeit, lépést tart az új törekvésekkel és várhatóan eleget tesz az igényesen szórakoztató színház követelményeinek is”. A recenzor csak azt mondhatja: ha így van – úgy legyen.

És jön a *Ráadás*, ami nagyon racionálisan, vagy inkább praktikusán felépített. Tartalmazza mindazt, amit a szerző a mai *Nógrád Megyei Hírlap* és korábbi „jogelődjei” – *Nógrád*, *Új Nógrád* – hasábjain már egyszer megírt, közzétett. Csak azt nem tudni, hogy, amit közzétett, az a „közzé”

lett-e igazán. Csongrády Béla, mint elhivatottsága szerint volt „népművelő” bizonyára ezt kívánta elérni könyvének második felében.

A Szemelvények a Színházi estékből részt követő *Jegyzetsorok* bennem némi hiányérzetet keltenek, elsősorban azért, mert szerintem szűkre szabottak. Szerencsére belefért az *Egy téves, igaztalan adat* című, abszolút jogos *Népszabadság*ba írt és ott megjelent helyreigazítása a salgótarjáni színházlátogatók számáról. Az *Interjúk* nagy érdeme a Zenthe Ferencsel, kiváló színészünkkel, Nógrád megye díszpolgárával való beszélgetés megörökítése.

Csongrády Béla *Zsinórpaddás nélkiül* című könyvét – úgy egészében és összefoglalóan, meg néhány sorban – egyértelműen értékelni merész vállalkozás lenne. Már csak azért is, mert e legújabb kötetének) műfaja „szabálytalan”. Ami persze semmit nem von le értékeiből, sőt érdekesebbé teszi azt. Csongrády megtehetette volna, hogy szigorúan „színháziasan” szakszerű marad, ehelyett – talán újságírói vénájának, nemkülönben rutinjának is köszönhetően – közérthetővé, mi több, olvasmányossá is tette könyvét. És, ha úgy tetszik, egyúttal várostörténeti dokumentumot is létrehozott.

A kötetben – csakúgy mint Csongrády színházkritikái „kíséretében” – P. Tóth László szakavatott, több mint illusztratív fotói is helyet kaptak.

Szerzőink:

Fried István (Szeged), *Pintér Lajos* (Kecskemét), *Simek Valéria* (Bakonycsernye), *Tandori Dezső* (Bp.), *Gyukics Gábor* (Bp.), *Lukáts János* (Bp.), *Somi Éva* (Oroszháza), *Hajdu Péter* (Bp.), *Keller Tamás* (Bp.), *Heltai Gyöngyi* (Bp.), *Szigethy Gábor* (Bp.), *Sulyok László* (Salgótarján), *Solymár József* (Mátraballa–Bp.), *Gyöngyösi István* (Salgótarján–Bp.), *Peresi Klára* (Salgótarján), *Kovács Bodor Sándor* (Salgótarján), *Gera Mihály* (Bp.), *Szarka Klára* (Bp.), *Praznovszky Mihály* (Nemesvámos–Salgótarján), *Végh Károly* (Szentendre–Diósjenő), *Kovács József László* (Budaörs), *Bakonyi István* (Székesfehérvár), *Baráthi Ottó* (Salgótarján), *Ács Irén* (Bp.–Szécsény)

„Valóban csak merész s alakító szellem
kell egy új világot kitárni előttünk.”

(Madách Imre)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint az 50. éves *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2004. évre meghirdeti a

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott esszével, tanulmánnyal, riporttal, szociográfiával, interjúval lehet nevezni, amelyek elemzik, bemutatják, föltárják a magyar szellemi és kulturális élet irodalmi értékeit, történeti jelenségeit és jelenkori eredményeit, illetőleg amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A pályamunkákat 3 példányban **2004. november 15-ig** lehet benyújtani a *Palócföld* Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért zsűri bírálja.

A pályázat díjai:

I.	120 000 Ft
II.	100 000 Ft
III.	80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2005 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

„Egy nemzet intelligenciája csak akkora nagy,
amekkora irodalma mutatja.”

(Mikszáth Kálmán)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint az 50. éves *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2004. évre meghirdeti a

MIKSZÁTH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott szépirodalmi művekkel lehet nevezni.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A pályamunkákat 3 példányban **2004. november 15-ig** lehet benyújtani a *Palócföld* Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért zsűri bírálja.

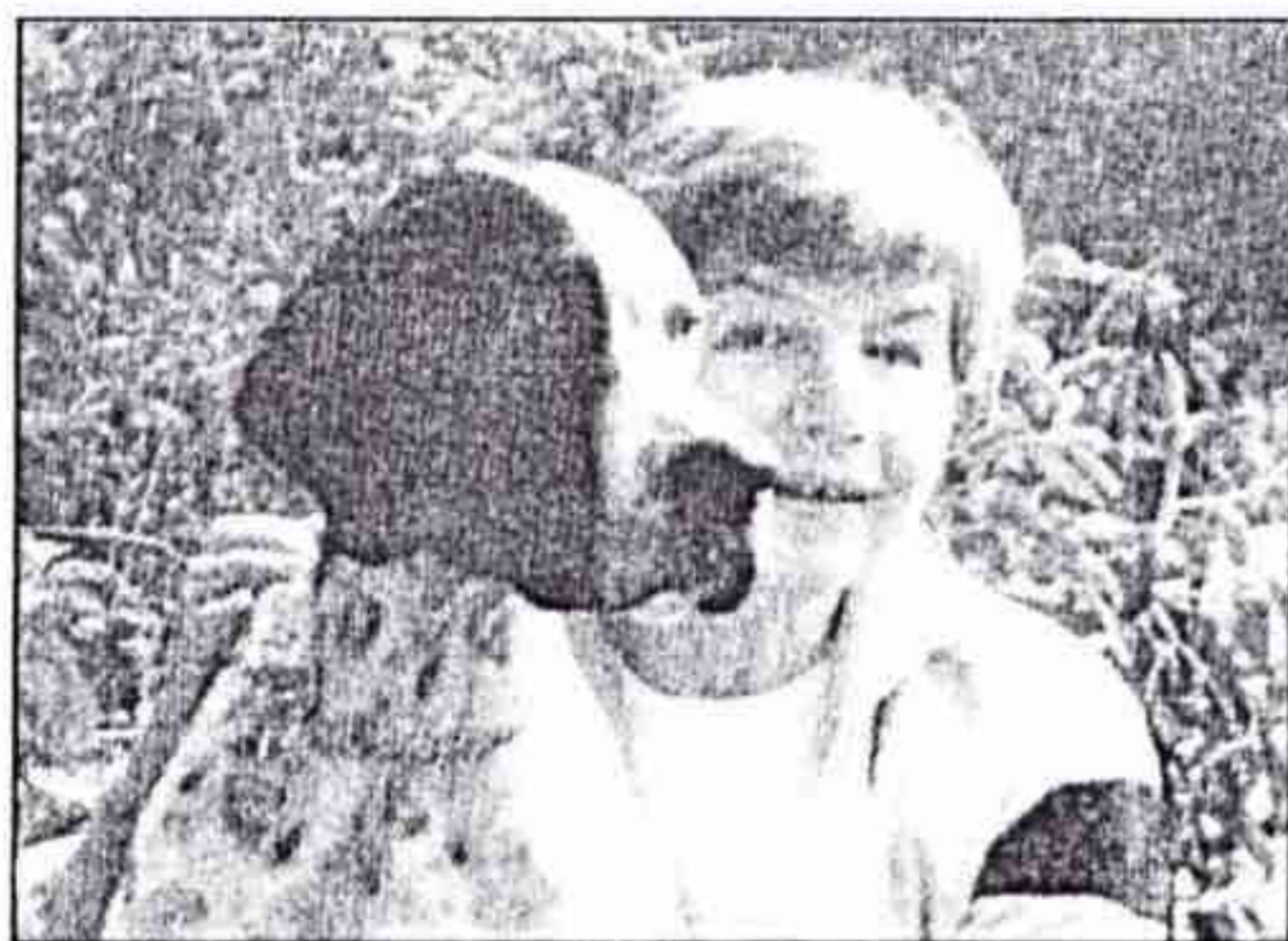
A pályázat díjai:

I.	120 000 Ft
II.	100 000 Ft
III.	80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2005 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

ÁCS IRÉN

1924. október 24-én született Szécsényben, 1938-tól Szécsényben fényképésztanuló, 1940–1942: Budapesten Székely Aladár híres Váci utcai műtermében volt segéd. 1942–1944 között a Hafa laboratóriumában dolgozott. • 1954-ben a *Néphadsereg* című napilapnál kezdte fotóriporteri pályáját. 1959-től 1992-ig az *Ország-Világ* című képes hetilap fotóriportere. • Elsősorban zsánerképeket, néprajzi és eseményfotókat, portrékat készít. A közel négy évtizedet átfogó fotóriporteri munkássága idején a világ számos országából tudósított. • Fényképezett tájakat, köznapi és híres embereket, politikusokat. Felvételei a mindennapok szépségét és fájdalmát, örömét és szomorúságát idézik föl letisztult képi nyelven. • Hat fotóalbuma jelent meg. *Palócország*, Corvina kiadó, Budapest, 1984;

Nógrádi Képek, Nógrádi Múzeum, Salgótarján, 1985; *Hollókő*, Corvina kiadó, Budapest, 1990; *Istenek a Palóc Olimposzon*, Nógrád Megyei Közgyűlés, Salgótarján, 1994; *Magyarország Otthon*, Jövendő Kiadó, Budapest, 1997; *„Őrizd meg...”*, Liget Műhely Alapítvány, Budapest, 2000. • A fotóalbumok közül a *Palócország* címűt a Corvina kiadó nívódíjjal jutalmazta. • Hollókői fényképeit Tihanyban, Párizsban, Jeruzsálemben, Prágában és Londonban is kiállították. • Húsvétól Karácsonyig című állandó kiállítása Hollókőn nyílt meg 1995-ben. • Az Oktatási Minisztérium oktatási segédanyaggá nyilvánította *„Őrizd meg...”* című albumát, amelyben a szécsényi zsidóság tragédiájáról, a holocaustról mesél lírai szépséggel. • Életművét (körülbelül 70 000 negatívot) a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára őrzi: feldolgozásuk – az alkotó közreműködésével – folyamatos. • Díjak: 1964-ben a World Press Photo pályázaton emlékplakettet, 1978-ban az Izvesztyija nemzetközi pályázaton I. díjat nyert. 1988-ban megkapta a Magyar Újságírók Országos Szövetsége Aranytoll kitüntetését, 1999-ben pedig a Magyar Fotóművészek Szövetségének Életmű-díját. • 2003-ban Nógrád megye díszpolgárává választotta.

Ács Irén: Légyott – Rendezvous. Budapest, 2003. Interart Stúdió, Fényképtár 24

Ács Irén: Hollókő (1975)

